Azərbaycan iqtisadiyyatı Yekun İmtahan

1-ci mövzu.

1)Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşmasının xüsusiyyətlərin açıqlayın.(asan)

28 May 1918-ci ildə türk və islam dünyasının parlament sistemi ilə idarə edilən ilk demokratik respublikası – Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti qurulmuşdur. 23 ay sonra Sovet Qızıl Ordusunun Azərbaycanı işğalı nəticəsində süqut edən bu Respublika milli inkişaf yolunda attığı mühüm addımları ilə Azərbaycan tarixində misilsiz yer qazanmışdır.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi, özündə mühüm dərəcədə feodal strukturu da qoruyan o vaxtki mövcud capitalist müstəmləkə iqtisadiyyatını modern milli iqtisadiyyata çevirmək idi. Bu yolda atılmış ilk addımlar sırasında ölkədə gömrük sisteminin qurulması, malların sərbəst hərəkətinin və ticarətinin təmin edilməsi və milliləşdirilmiş neft sənayesi və ticarət donanmasının əvvəlki sahiblərinə qaytarılması böyük əhəmiyyət daşımışdır.

Milli hökumət, maliyyə sisteminin yenidən qurulması və tənzimlənməsi istiqamətində ilk öncə Azərbaycan Mərkəzi Bankını təsis etmiş və bu bank "Bakı bondları" adlı milli banknotlar buraxmış, dövriyyədəki pulun həcminin və bankçılıq fəaliyyətlərinin tənzimi və inflyasiya ilə mübarizəyə başlamışdır. Bütövlükdə milli parlament 23 aylıq qısa zaman kəsiyində maliyyə sisteminin tənzimlənməsi məqsədilə təxminən 82 qanun layihəsi hazırlamış və bunların əksəriyyəti də təsdiq edilmişdir.

Hökumət, qısa müddətdə dağıdılmış neft sənayesini və nəqliyyat sistemini yenidən hərəkətə gətirmişdir. Bakı-Batum neft boru xətti bərpa edilmiş, Bakı-Culfa dəmiryolu inşa edilmiş, Kür çayı üzərindən körpü salınmış və Xəzər Dənizində nəqliyyat sistemləri yenidən işə salınmışdır ki, bunlar da Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin yenidən qurulması və inkişafı baxımından fövqəladə əhəmiyyət daşımışdır. Azərbaycanın ən böyük sıxıntılarından biri təhsilli insan sayının azlığı idi. Bu probemi həll etmək üçün milli hökumət qısa müddətdə məktəbləri milli hala gətirmiş, dərsliklər hazırlatdırmış və ya tərcümə etdirmiş, müxtəlif bölgələrdə pedaqoji məktəblər açmış, Bakı Dövlət Universitetini qurmuş, Azərbaycan türklərindən məmurlar yetişdirmək məqsədilə müxtəlif peşə məktəbləri yaratmış, 100-ə yaxın gənci ali təhsil almaları üçün Avropa ölkələrinə

göndərmiş, təhsilə dəstək üçün Türkiyədən 50-ə qədər müəllim gətirmiş, kəndlərdə ibtidai və orta təhsili inkişaf etdirmək məqsədilə pedaqoji kurslar açmışdır.

Milli hökumət, xarici investisiyaların ölkə inkişafındakı əhəmiyyətini dərk edərək xarici sahibkarlar üçün əlverişli şərait yaratmağa çalışmışdır. Başda Nobel Qardaşları olmaqla müxtəlif xarici sahibkarlarla müqavilələrin yenilənməsinə və yeni müqavilələrin imzalanmasına başlamışdır. Xarici investisiyalarla yanaşı, xarici ticarət də hökumətin gündəmində olan əsas məsələlərdən idi.

Milli hökumət, beynəlxalq iqtisadi siyasətində bütövlükdə əvvəllər mövcud olan iqtisadi münasibətlərin qorunmasına və yeni ölkələrlə səmərəli iqtisadi əlaqələrin qurulmasına çalışmışdır. Bunun üçün ilk növbədə, Azərbaycanın inkişaf etmiş dünyaya tranzit geçidini təmin edən Gürcüstanla iqtisadi əlaqələr yenidən bərpa edilmiş və Bakı neftinin Batum üzərindən dünyaya ixracı reallaşdırılmışdır. Həmçinin Gürcüstan üzərindən Ukrayna, Türkiyə, İtaliya və digər Qərb ölkələri ilə də ticarət əlaqələri qurulmuşdur. Xüsusilə, ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya kimi ölkələrlə neftin ixracı və əvəzində o ölkələrdən sənaye məhsullarının idxalını nəzərdə tutan müvafiq müqavilələr imzalanmışdır.

Hökumət, xarici iqtisadi əlaqələrdə təbii olaraq, ilk öncə qonşu ölkələrə əhəmiyyət vermişdir. Qısa müddət ərzində Ermənistan, İran, Dağıstan və Orta Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr qurulmuşdur. Hətta o dövrdə Azərbaycan büdcə gəlirlərinin 12,5%-i həcmində Dağıstana maliyyə yardımı da etmişdir.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin iqtisadi proqramı bütövlükdə sosial yönümlü olmuşdur. Əhalinin rifah səviyyəsinin, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Milli hökumət, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi məqsədilə mikro kreditlər vermiş və torpaq islahatı qanun layihəsini hazırlamışdır. Bu qanun layihəsi torpaqsız və torpağı yetərsiz olan kəndliləri torpaqla təmin etmə məqsədi daşımışdır. Hökumət, sahibkarlığın, xüsusilə də milli sahibkarlığın inkişafına böyük əhəmiyyət vermişdir. Sahibkarların parlament və hökumət fəaliyyətlərində aktiv iştirakına belə şərait yaradılmışdır. Hökumət, qısa müddətdə dağıdılmış neft sənayesini və nəqliyyat sistemini yenidən hərəkətə gətirmişdir. Bakı-Batum neft boru xətti bərpa edilmiş, Bakı-Culfa dəmiryolu inşa edilmiş, Kür çayı üzərindən körpü salınmış və Xəzər

Dənizində nəqliyyat sistemləri yenidən işə salınmışdır ki, bunlar da Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin yenidən qurulması və inkişafı baxımından fövqəladə əhəmiyyət daşımışdır. Çar Rusiyasının 100 ildən çox əsarətində olmuş Azərbaycan, bu vəziyyətdən qurtularaq, öz müstəqil dövləti ilə milli inkişaf yoluna girmiş olsa da, bu, uzun müddət davam etməmiş və milli inkişaf prosesi bu dəfə Sovet Rusiyasının işğalı ilə dayanmışdır.

2)Azərbaycan iqtisadiyyatının Sovetlər Birliyi dövründəki iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini xarakterizə edin.(çətin)

1920-ci ildə Sovet Rusiyasının işğalından sonra Azərbaycanda kollektivləşdirmə və dövlətləşdirmə yolu ilə mərkəzi planlamaya əsaslanan bir sosialist iqtisadiyyatı formalaşdırılmaya başlanmışdır. Neft sektoru da daxil olmaqla, sənayenin demək olar ki, hamısı dövlət müəssisələrindən ibarət bir struktura çevrilmiş, kənd təsərrüfatı sektorunda isə “sovxoz” və “kolxoz” deyilən dövlət və kollektiv müəssisələri qurulmuşdur. Qurulmuş yeni sosialist iqtisadi sistemdə bazar, özəl mülkiyyət, sahibkarlıq azadlığı kimi anlayışlar tamamilə qadağan edilmiş və bu sistem müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək 1991-ci ilə qədər, təxminən 70 il Azərbaycanda hakim olmuşdur. 5 illik məcburi planlar əsasında idarə edilən sosialist iqtisadiyyatı dövründə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası iqtisadiyyatı da Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) iqtisadiyyatının bir parçası halına gətirilmiş və ittifaq iqtisadiyyatı çərçivəsində formalaşdırılan əmək bölgüsü və ixtisaslaşma sisteminə inteqrasiya edilmişdir.

Stalin dövründə Azərbaycanın neft sənayesi Sovet İttifaqının inkişafı və 2-ci dünya müharibəsini qazanmasında həlledici əhəmiyyət daşımışdır. Bu dövrdə, tarixdə ilk dəfə Xəzər dənizindən də müasir metodlarla neft çıxarılmasına başlanmışdır. Stalin dövrünün sonlarına (1950-ci illərin əvvəlləri) doğru Azərbaycan ümumilikdə “neft və pambıq respublikası” kimi tanınmışdır. 1950-ci illərdə Azərbaycanda bir çox sənaye müəssisələri qurulmuşdur. Bunlar ölkədə ciddi miqyasda məşğulluq imkanı yaratmiş olsa da, xüsusilə Sumqayıt şəhəri nümunəsində çox böyük ekoloji problemləri də ortaya çıxarmışdır. Çünkü Moskva Azərbaycanın iqtisadi inkişafına elə də əhəmiyyət verməmişdir. Belə ki, 1960-78-ci illər arasında Azərbaycana Sovet respublikalarına orta hesabla yönəldilən investisiyaların yalnız 61%-i həcmində investisiya yönəldilmişdir .

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1970-ci illər iqtisadiyyatın inkişafı və diversifikasiyası baxımından mühüm bir dövr olmuşdur. Rəsmi rəqəmlərə baxdıqda Azərbaycanda 1970-1980-ci illər arasında pambıq, buğda və üzüm istehsalının təxminən 2 dəfə artdığını, adambaşına gəlirin isə SSRİ orta göstəricisinin 62%-dən 80%-ə yüksəldiyini görmək mümkündür.

Həmçinin, 1976-1980-ci illər arasında Azərbaycan, SSRİ-də 47% kimi ən yüksək sənaye sektoru artımı əldə etmişdir . 1970-1985-ci illər arasında neft sektorunda sonradan müstəqillik dövrü üçün də çox əhəmiyyətli olacaq bəzi nəticələr əldə edilmişdir. Bu gün Azərbaycan neft sənayesinin əsasını təşkil edən "Azəri", "Günəşli" kimi neft yataqları bu dövrdə kəşf edilmiş, 1985-ci ildə fransız mütəxəssislərin də iştirakı ilə böyük həcmdə investisiya qoyularaq Bakı Dərin Dəniz Özüllər Zavodu tikilmişdir. 1970-ci illərdən başlayan iqtisadi inkişaf proseslərinə baxmayaraq, SSRİ-nin sonlarına doğru Azərbaycan adambaşına gəlir səviyyəsi baxımından hələ də Sovet İttifaqı orta göstəricisinə çata bilməmişdir. Xüsusilə 1985-1991-ci illər arasında ÜDM-nin 17% azalması nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı kifayət qədər zəifləmişdir. 1990-cı ildə Azərbaycan cəmiyyətin rifah səviyyəsi baxımından SSRİ-dəki 15 respublika arasında 10-cu sırada olmuşdur. O dövrdə Azərbaycanda orta aylıq əmək haqqı səviyyəsi də SSRİ orta göstəricisinin 1/3-i belə olmamışdır . Sovetlər Birliyinin sonlarına doğru Azərbaycan uzun müddət təbii resursları istismar edilən, məhdud sayda sektorlarda inkişafa nail olmuş, müstəqil xarici iqtisadi əlaqələrə malik olmayan, SSRİ xaricindəki dünyaya qapalı olan səmərəsiz bir sosialist iqtisadiyyatına sahib idi.

3)Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqillikdən sonrakı dövrdə inkişaf mərhələlərini xarakterizə edin.(asan)

İqtisadi sabitlik və bazar islahatları dövrü (1996-2003):

Ölkədə iqtisadi sabitlik təmin edilmiş və müstəqillikdən sonrakı dövrdə ilk dəfə olaraq 1996-cı ildə iqtisadi artım əldə edilmişdir. Azərbaycan, aşağı gəlirli ölkə statusunda qalsa da, adambaşına düşən gəlirini davamlı artırmış, inflyasiya, valyuta kursu və büdcə kəsiri kimi başlıca maliyyə və monetar göstəricilərdə sabitlik əldə etmişdir. İqtisadi sabitlik bazar islahatları üçün də əlverişli şərait yaratmış və ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin əsas islahatları reallaşdırılmışdır.

1997-ci ildə Bakı-Novorossiysk, 1999-cu ildə Bakı-Supsa neft ixrac boru kəmərləri istifadəyə verilmiş və uzun zaman sonra Azərbaycan nefti təkrar Qərbə doğru axmağa başlamışdır. 1999-cu ildə Azərbaycan "Əsrin

müqaviləsi" ndən əldə etdiyi ilk mənfəət neftini dünya bazarlarına çıxarmış və neft gəlirlərinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi məqsədilə Dövlət Neft Fondunu təsis etmişdir. Bu dövrün sonuna doğru artıq neft sektorunun iqtisadiyyatdakı payı əhəmiyyətli dərəcədə artmış və 2000-ci ildən etibarən ölkədə büyük həcmdə xarici ticarət profsiti yaranmışdır.

Neft bumu və sürətli iqtisadi artım dövrü (2004-2014)

Bu dövr, neft sektorunda ortaya çıxmış güclü pozitif proseslər və iqtisadi idarəetmədə yeni yanaşmaların tətbiqi nəticəsində iqtisadiyyatın sürətlə böyüməsi və 2010-cu ildə rəsmi olaraq elan edilən iqtisadiyyatda keçid prosesinin tamamlanması ilə tarixə keçmişdir. Azərbaycanda neft istehsalı və ixracının ciddi bir şəkildə artdığı bu dövrdə, neft qiymətləri də 40 dollardan 165 dollara qədər yüksəlmiş və artan neft gəlirləri iqtisadiyyatda bum yaratmışdır. Dollara hesablanan ÜDM 10 dəfə və adambaşına ÜDM 9 dəfə artmış, iqtisadi artım ikirəqəmli səviyyələrə yüksəlmiş, inflyasiya artmış, işsizlik azalmış, milli valyuta dəyər qazanmış, xarici ticarət profsiti isə bir neçə dəfə yüksəlmişdir. Azərbaycan aşağı gəlirli ölkələr qrupundan əvvəlcə aşağı-orta gəlirli, oradan isə yüksək-orta gəlirli ölkələr qrupuna yüksəlmişdir.

Bu dövr, əhəmiyyətli dərəcədə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi, ölkədə neft istehsalı artımının mümkün sərhədlərinə yaxınlaşması və bunun qeyri-neft sektoru üzərindəki mənfi təsirləri ilə açıqlana bilər. Bu dövrün sonlarına doğru neft sektoru iqtisadi artımın lokomotivi olma funksiyasını getdikcə itirməyə başlamışdır.

Post-neft dövrü (2015 və sonrası)

2014-cü ilin yayından başlayaraq neft qiymətlərinin sürətlə aşağı düşməsindən sonar Azərbaycan iqtisadiyyatında yaşanılan problemlər qarşısında hökumət iqtisadiyyatın artıq post-neft dövrünə daxil olduğunu və bundan sonra iqtisadi artımın əsasən qeyri-neft sektoruna əsaslanacağını bəyan etmişdir. Neft qiymətlərinin sürətlə aşağı düşməsinin mənfi təsiri, ilk növbədə Azərbaycanın tədiyyə balansına, sonra da iqtisadi artımın maliyyələşmə kanalları üzərindən iqtisadi fəaliyyətlərə keçmişdir. ABŞ dolları milli pul qarşısında təxminən 2 dəfə dəyər qazanmış, maliyyə sabitliyinin qorunması sahəsində bəzi risklər ortaya çıxmış və dövlət borc

ödəmələri üzrə maliyyə yükü artmışdır.

Bu dövrdə iqtisadiyyatın rəqabətliliyini qoruyub saxlamaq məqsədilə Mərkəzi Bank qısa fasilələrlə 2 dəfə devalvasiya qərarı vermişdir. Hökumət, iqtisadi artımın əsasən qeyri-neft sektoru hesabına təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif tədbirlər almağa başlamış və bu sahədə orta və uzun müddətli siyasətləri nəzərdə tutan strateji yol xəritələri qəbul etmişdir.

Son dövrlər pandemiyanın gətirdiyi iqtisadi poblemlərə baxmayaraq, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 2020-ci ildə əldə edilən Qarabağ zəfəri Azərbaycan üçün yeni iqtisadi perspektivlər açmışdır.

4)Azərbaycan iqtisadiyyatının tənəzzül dövrünün (1991-1995) xüsusiyyətlərin xarakterizə edin.(asan)

Bir tərəfdən SSRİ-nin dağılması ilə sosialist iqtisadi strukturun çökməsi, digər tərəfdən isə Ermənistanın işğalçılıq siyasəti ilə ortaya çıxan müharibə və siyasi qeyri-sabitlik Azərbaycan iqtisadiyyatında ciddi problemlərə səbəb olmuşdur. Hiperinflyasiya şəraitində iqtisadiyyat davamlı kiçilmiş, işsizlik, valyuta kursu və büdcə kəsiri kimi göstəricilərdə ciddi dalğalanmalar ortaya çıxmış və ixrac idxalı qarşılaya bilməmişdir. Büdcə kəsirləri yüksək həcmdə pul emissiyaları ilə örtülməyə çalışılmış, uçot dərəcəsi və bank kredit faizləri çox yüksək səviyyələrə yüksəlmişdir. İqtisadi qeyri-sabitliyə baxmayaraq, bazar iqtisadiyyatına keçid islahatları davam etdirilərək, milli pul vahidi "manat" dövriyyəyə çıxarılmış, qiymətlər sərbəstləşdirilmiş, mülkiyyət, xarici kapital, azad sahibkarlıq, sərbəst rəqabət, valyuta rejimi, bankçılıq, büdcə sistemi və özəlləşdirmə qanunvericiliyi hazırlanmış və tətbiq edilməyə başlanmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında 1994-cü ildə Ermənistanla imzalanan atəşkəs sazişi və əsas neft yataqları olan "Azəri", "Günəşli" və "Çıraq"ın işlənməsi üzrə dünyanın 7 ölkəsi və 11 məşhur neft şirkəti ilə bağlanan "Əsrin müqaviləsi" ölkənin gələcək inkişafı baxımından həlledici əhəmiyyət daşımışdır. Bu sənədlər Azərbaycanda ictimai nizamın və siyasi sabitliyin təmin edilməsi, ölkənin gələcək iqtisadi inkişafı və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından fövqəladə əhəmiyyət daşımışdır.

5)Azərbaycan iqtisadiyyatının dərin iqtisadi islahatlar, keçid ve

bərpa dövrünün (1995 -2003) başlıca xüsusiyyətlərinin açıqlayın. (orta)

Ölkədə iqtisadi sabitlik təmin edilmiş və müstəqillikdən sonrakı dövrdə ilk dəfə olaraq 1996-cı ildə iqtisadi artım əldə edilmişdir. Azərbaycan, aşağı gəlirli ölkə statusunda qalsa da, adambaşına düşən gəlirini davamlı artırmış, inflyasiya, valyuta kursu və büdcə kəsiri kimi başlıca maliyyə və monetar göstəricilərdə sabitlik əldə etmişdir. İqtisadi sabitlik bazar islahatları üçün də əlverişli şərait yaratmış və ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin əsas islahatları reallaşdırılmışdır. Kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi prosesi tamamlanmış, aqrar islahat aparılaraq torpaqlar və kənd təsərrüfatı müəssisələri əvəzsiz şəkildə kənd əhalisi arasında paylaşdırılmış, xarici ticarət sərbəstləşdirilmiş, sığorta, bankçılıq, sosial müdafiə, vergi, gömrük və sahibkarlara dövlət dəstəyi sistemləri yenidən qurulmuşdur. 1997-ci ildə Bakı-Novorossiysk, 1999-cu ildə Bakı-Supsa neft ixrac boru kəmərləri istifadəyə verilmiş və uzun zaman sonra Azərbaycan nefti təkrar Qərbə doğru axmağa başlamışdır. 1999-cu ildə Azərbaycan "Əsrin müqaviləsi" ndən əldə etdiyi ilk mənfəət neftini dünya bazarlarına çıxarmış və neft gəlirlərinin səmərəli şəkildə idarə edilməsi məqsədilə Dövlət Neft Fondunu təsis etmişdir. Bu dövrün sonuna doğru artıq neft sektorunun iqtisadiyyatdakı payı əhəmiyyətli dərəcədə artmış və 2000-ci ildən etibarən ölkədə büyük həcmdə xarici ticarət profsiti yaranmışdır

Sual 6.Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi inkişaf ve tərəqqi dövrünün (2004-2014) başlıca xüsusiyyətlərini açıqlayın.(orta)

Bu dövr, neft sektorunda ortaya çıxmış güclü pozitif proseslər və iqtisadi idarəetmədə yeni yanaşmaların tətbiqi nəticəsində iqtisadiyyatın sürətlə böyüməsi və 2010-cu ildə rəsmi olaraq elan edilən iqtisadiyyatda keçid prosesinin tamamlanması ilə tarixə keçmişdir.

Azərbaycanda neft istehsalı və ixracının ciddi bir şəkildə artdığı bu dövrdə, neft qiymətləri də 40 dollardan 165 dollara qədər yüksəlmiş və artan neft gəlirləri iqtisadiyyatda bum yaratmışdır. Dollara hesablanan ÜDM 10 dəfə və adambaşına ÜDM 9 dəfə artmış, iqtisadi artım ikirəqəmli səviyyələrə yüksəlmiş, inflyasiya artmış, işsizlik azalmış, milli valyuta dəyər qazanmış, xarici ticarət profsiti isə bir neçə dəfə yüksəlmişdir. Azərbaycan aşağı gəlirli ölkələr qrupundan əvvəlcə aşağı orta gəlirli, oradan isə yüksək-orta gəlirli ölkələr qrupuna yüksəlmişdir.

Davamlı artan neft gəlirlərinin Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə, oradan isə dövlət investisiyaları vasitəsilə iqtisadiyyata transfert edilməsi nəticəsində ölkədə infrastruktur xeyli yaxşılaşdırılmış və iqtisadiyyatın qeyri-ticari sektorlarında da ciddi bir artım yaşanmışdır.

Kiçik və orta sahibkarlıq, özəlləşdirmə, sənaye, kənd təsərrüfatı, turizm, insan kapitalı, regional inkişaf, qida təhlükəsizliyi, məşğulluq və digər sahələrdə böyük miqyaslı hökumət proqramları və dövlət investisiyaları reallaşdırılmışdır. 2008-ci il Qlobal Maliyyə Böhranından sonra Azərbaycanın iqtisadi artım sürəti həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda nəzərəçarpacaq dərəcədə yavaşlamış, hətta bəzi illərdə iqtisadi kiçilmə də qeydə alınmışdır. Bu dövr, əhəmiyyətli dərəcədə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi, ölkədə neft istehsalı artımının mümkün sərhədlərinə yaxınlaşması və bunun qeyri-neft sektoru üzərindəki mənfi təsirləri ilə açıqlana bilər. Bu dövrün sonlarına doğru neft sektoru iqtisadi artımın lokomotivi olma funksiyasını getdikcə itirməyə başlamışdır.

Sual 7.Post - neft dövrünün (2015-cil ve sonra) xarakterik xiüsusiyyətlərini göstərin. (orta)

2014-cü ilin yayından başlayaraq neft qiymətlərinin sürətlə aşağı düşməsindən sonar Azərbaycan iqtisadiyyatında yaşanılan problemlər qarşısında hökumət iqtisadiyyatın artıq post-neft dövrünə daxil olduğunu və bundan sonra iqtisadi artımın əsasən qeyri-neft sektoruna əsaslanacağını bəyan etmişdir.

Neft qiymətlərinin sürətlə aşağı düşməsinin mənfi təsiri, ilk növbədə Azərbaycanın tədiyyə balansına, sonra da iqtisadi artımın maliyyələşmə kanalları üzərindən iqtisadi fəaliyyətlərə keçmişdir. ABŞ dolları milli pul qarşısında təxminən 2 dəfə dəyər qazanmış, maliyyə sabitliyinin qorunması sahəsində bəzi risklər ortaya çıxmış və dövlət borc ödəmələri üzrə maliyyə yükü artmışdır. Bu dövrdə iqtisadiyyatın rəqabətliliyini qoruyub saxlamaq məqsədilə Mərkəzi Bank qısa fasilələrlə 2 dəfə devalvasiya qərarı vermişdir. Hökumət, iqtisadi artımın əsasən qeyri-neft sektoru hesabına təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif tədbirlər almağa başlamış və bu sahədə orta və uzun müddətli siyasətləri nəzərdə tutan strateji yol xəritələri qəbul etmişdir. Yeni dövrdə hökumət, neft-kimya, kənd təsərrüfatı, kiçik və orta sahibkarlıq, ağır və maşınqayırma sənayesi, turizm, logistika və ticarət, mənzil, peşə

təhsili, maliyyə xidmətləri, informasiya texnologiyaları və ictimai infrastruktur xidmətləri sektorlarını prioritet sektorlar olaraq elan etmişdir. Son dövrlər pandemiyanın gətirdiyi iqtisadi poblemlərə baxmayaraq, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 2020-ci ildə əldə edilən Qarabağ zəfəri Azərbaycan üçün yeni iqtisadi perspektivlər açmışdır.

Qarabağın bərpası və yenidən qurulması, yaranan regional əməkdaşlıq imkanları qarşıdakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərini əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edəcək amillər olaraq qiymətləndirilə bilər. Azərbaycan öz torpaqlarını işğaldan azad etdikdən sonra bütün ərazisində, eləcə də bölgədə yeni iqtisadi münasibətlər və beynəlxalq itqisadi çağrışlar mühiti formalaşdırabilib. 2020-ci ildə ölkəmizin işğal altındakı torpaqlarının azad edilməsi və ərazi bütövlüyünün bərpası ilə nəticələnən tarixi Zəfərdən sonra Azərbaycan keyfiyyətcə yeni strateji mərhələyə daxil olur. Qlobal iqtisadi reallıqlar, eləcə də yeni inkişaf mərhələsində qarşıya qoyulmuş məqsədlər ölkənin uzunmüddətli inkişaf vektorunun, əsas sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin və buna uyğun milli prioritetlərin müəyyən olunmasını tələb edir. Vurğulanır ki, 2021–2030-cu illəri əhatə edən Milli Prioritetlər yeni strateji dövrdə qarşıda duran hədəflərə nail olmaq, bunun üçün uyğun siyasət və islahatlar çərçivəsini formalaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Sual 8.Müstəqil Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatının formalaşması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər və onların nəticələrini xarakterizə edin.(çətin)

1989-1991-ci illər siyasi müstəqilliyin əldə edilməsindən sonra "Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyi Haqqında" Konstitutsiyanın qəbulu ilə olkənin iqtisadi müstəqilliyin əldə edilməsi və onun qorunması daha vacib bir problem kimi qarşıya qoyuldu . Yeni konstitusiya dövlət idarəçiliyinin formalaşdırılması, vətəndaşların və dövlətin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə yanaşı ilk dəfə bazar münasibətlərinə keçilməsi və bazar prinsiplərinə müvafiq iqtisadi strukturun yara-dılması proseslərinin təşkili tarixi vəzifə kimi qarşıda qoyuldu, insanların şəxsi qabiliyyətlərinə və təşəbbüskarlığına əsaslanan bazar mexanizmi,hüquqi əsası müəyyən edildi.

Azerbaycan iqtisadiyyatinin formalasmasinin ilk mərhələsi kimi 1991-95-ci illər birinci dövr kimi xarakterizə olunur. Bu dövrdə siyasi qeyri-stabillik və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar ölkədə böyük iqtisadi böhran yaranmışdı. İqtisadiyyatda yüksək işsizlik və hiperinflyasiya movcud idi. Qeyri-stabil sosial-siyasi mühit, iqtisadi artıma, xüsusilə sənaye və kənd təsərrüfatı kimi əhəmiyyətli sahələrin inkişafına mane olurdu.Lakin bu iqtisadi qeyri-sabitliyə baxmayaraq mülkiyyət, azad sahibkarlıq, sərbəst rəqabət, xarici investisiya, valyuta rejimi bankşılıq, büdcə sistemi, özəlləşdirmə və s. sahələrdə islahatların həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik bazaları hazırlanmış, milli pul vahidi olan "manat" dövriyyəyə buraxılmlşdlr. Həmçinin 1994-cü ildə ulu öndər H.Əliyev tərəfindən əsası qoyulan "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarında Hasilatın Pay Bölgüsü layihəsi üzrə ilk beynəlxalq neft sazişinin imzalanması ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların gəlməsinə yol açdı.

İqtisadi sabitlik və bazar islahatları dövrü kimi qəbul edilən ikinci mərhələdə (1996-2003)azad rəqabətin təmin edilməsi, müxtəlf mülkiyyət formaları və növləri və bunlara xas olan azad sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşdırılması , kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi, aqrar islahatların aparılması prosesləri həyata keşirilmişdir. Həmçinin bazar iqtisadiyyatına keçidin əsas məsələlərindən biri kimi əmtəə və xidmətlər bazarı, əmək bazarı, kapital bazarının formalaşdırılmasına nail olunmuşdur. Burada daxili bazarda əmtəə və xidmətlər bolluğunun yaradılması deyil, müxtəlif mülkiyyət formalarında fəaliyyət göstərən sahibkarların özəl sektorda istehsal etdiyi məhsul və xidmətlər nəzərdə tutulur. Bu dövrdə Azərbaycan aşağı gəlirli ölkə statusunda qalsa da iqtisadi tənəzzülün aradan qaldırılması, inflyasiya tempinin qarsısının alınması, büdcə kəsirinin minimuma endirilməsi, maliyyə-kredit-bank sisteminin nizamlanması kimi prosesslərdə sabitlik əldə edilmişdir. Bu dövrdə dövlətin struktur, investisiya, elm-texniki, aqrar, xarici-iqtisadi və s. siyasətləri milli iqtiadiyyatın bazar mexanizminin tələblərinə uyğun formalaşmasına kömək etmişdir.

Neft bumu və iqtisadi artım dövrü 2004- 2014- cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycan aşağı gəlirli ölkələr qurupundan yüksək orta gəlirli ölkələr qrupuna yüksəlmişdir. 2006-cı ildə istismara verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru kəməri nəticəsində Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfert nəticəsində ölkədə infrastruktur xeyli yaxşılaşmışdır. 2003-ci ildən sonrakı üçüncü , yəni dinamik və davamlı inkişaf dövründə iqtisadi artımın davam

etdirilməsi və iqtisadi islahatların onların sosial istiqamətinin gücləndirilməsi , enerji sektorunun yenidən qurulması və həcminin artırılması , digər sektorlara istiqamətləndirilməsi, iqtisadiyyatda keçid prosesinin tamamlanması (2010) və s. ilə xarakterizə olunur.

Neftin dünya bazarında qiymətinin qalxması, iqtisadi artım ikirəqəmli səviyyəyə yüksəlmişdir. Davamlı artan neft gəlirlərinin DNF-dan dövlət büdcəsinə, oradan da infrastruktur və qeyr-neft sektoruna investisiya edilməsi bu sahələrdə ciddi artıma səbəb olmuşdur. Lakin global maliyyə böhranından sonra (2008) neft qiymətlərinin aşağı düşməsi bütün sahələrdə iqtisadi artımın geriləməsi iqtisadiyyatın neftdən asılılığının lokomotiv funksiyasını itirdi.

Lakin 2014-cü ildən başlayaraq qlobal iqtisadi təhlüklər--- dünya bazarlarında neftin qiymətinin bir neçə dəfə düşməsi maliyyə və bank sisteminə mənfi təsiri manatın 2 dəfə devalvasiyasına səbəb oldu . Kredit resursları məhdudlaşmış, maliyyə imkanları zəifləmiş, valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi itirilmişdi. Bütün bu amillər nəzərə alınmaqla milli iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji YolXəritəsində (2016) makroiqtisadi sabitliyin qorunması , iqtisadiyyatın dayanıqlığı və çoxşaxəliliyi, iqtisadi artımın keyfiyyəti , iqtisadiyyatın innovativ və aqrar sektorun intensiv üsulla aparılması, enerji, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyin gücləndirilməsi əsas prioritetlər sayılmışdır.. Həmçininin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, kiçik və orta sahibkarlıgin, ağır sənaye və maşınqayırmanin, ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafı, logistika və ticarətin, mənzil təminatının, peşə təhsili və təmininin, maliyyə xidmətlərinin, telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının, kommunal xidmətlərinin (elektrik enerjsi, su, qaz) inkişafı da nəzərdə tutulurdu.

Son dövrlər pandemiyanın təsirindən yaranan iqtisadi problemlərə baxmayaraq, Müzəffər Ali Baş Komandan İ.Əliyevin rəhbərliyi altında 2020-ci ildə əldə edilən Qarabağ zəfəri Azərbaycan üçün yeni iqtisadi perspektivlər açmışdır. Bu perspektivlərin reallaşması üçün növbəti onilliklərdə ölkənin ssosial-iqtisadi inkiçafına dair Milli prioritetlərdə -dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, -dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət, - rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı, - işğaldan azad olmuş ərazilərə böyük qayıdış,- təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi məsələləri prioritet kimi qəbul edilmişdir.

2-ci mövzu

9)Azərbaycan iqtisadiyyatının makroiqtisadi təhlilini verin.(çətin)

Məlumdur ki, hər bir ölkə iqtisadiyyatının makroiqtisadi təhlili bütövlükdə makroiqtisadi hadisə və prosesləri tədqiq edir və onların arasında asılılıqları və qanu¬nauyğunluqları aşkar edir. Onun tədqiq etdiyi iqtisadi prob¬lemlər: milli hesablar sistemi, iqtisadi artım, onun amilləri və templəri, iqtisadiyyatın tsiklik inkişafı, makroiqtisadi sabitlik, məş¬ğulluq və işsizlik, qiymətlərin ümumi səviyyəsi, maliyyə-kredit münasibətləri, dövlətin iqtisadi siyasəti, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına inteqrasiyası, iqtisadi təhlükəsizlik və sairdir.. Həmçinin iqtisadi fəaliy¬yə¬tin nəticələrini qiymətləndirməyə, neqativ hadisələri üzə çıxar¬ma¬ğa, iqtisadi siyasət işləyib hazırlamağa kömək edir və müəyyən nəzəri konsepsiyalar əsasında proqnozlar modelləşdirilir. Bu təhlilin metodologiyasında təqdim edilən dövr üçün tarixi şərait və nəzəri bazası isah edilməli, makroiqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı əlaqəsi qeyd edilməli ,bu sahədə olan problemlər və inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir.

Dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da ölkənin iqtisadi inkişafının təhlili üçün milli hesablar sistemindən (MHS) istifadə olunur və ona daxil olan göstəricilər təhlil edilərək müəyyən bir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini, əhalinin rifah halını, insanın inkişaf indeksindəki baş verən dəyişiklikləri əks etdirir. O həm də əsas makroiqtisadi göstəricilərin : Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM), Xalis Milli Məhsul (XMM), Milli Sərvət (MS), Şəxsi Gəlir (ŞG), Sərəncamda Olan Milli Gəlir (SG) – və s. beynəlxalq qiymətləndirmə sistemidir.

Azərbaycanda ÜDM-in təhlilində onun həcminin , artım sürətinin, tərkib hissələrinin , strukturunun, həm də adambaşına düşən kəmiyyətlərinin müəyyənləşdirilmə¬sinin makroiqtisadi təhlildə xüsusi əhəmiyyəti var. Müəyyən bir dövr üçün ÜDM-n artım sürətini müəyyənləşdirmək üçün Gl= ((ÜDMt :ÜDMo)1t-1*100 düsturundan istifadə edilir. Burada ÜDMt dövrün sonundakı real ÜDM, ÜDMo- dövrün əvvəlindəki ÜDM, Gl uzunmüddətli artım sürəti, t isə illərin sayını göstərir.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda siyasi qeyri-stabillik , iqtisadiyyatın strukturunun dağılması, yüksək işsizlik, istehsal həcminin azalması və inflyasiya sürətinin yüksək olması , dövlət büdcəsinin böyük bir

hissəsinin müharibə üçün xərclənməsi, xarici sərmayənin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilə bilməməsi və özəlləşdirmənin başladıla bilməməsi kimi çatışmazlıqlar Azərbaycan iqtisadiyyatını ciddi bir böhrana aparmış, ÜDM-in kəmiyyəti və artım tempi aşağı olmuşdur. Qarabağda müharibənin dondurulması, daxili siyasi sabitliyin saxlanılması, Əsrin müqaviləsinin bağlanması ilə xarici investisiyanın gəlişi, neft qiymətlərinin yüksəlməsi ilə ixrac gəlirlərinin artması və s. nəticəsində 1996-cı ildən sonra isə artımlar baş vermişdir. Hazırda cari qiymətlərlə ÜDM-in həcminə görə (3,5 mld.dol) Azərbaycan dünyada 127-ci yerdədir.

Ölkədə ÜDM-in makroiqtisadi təhlilində dövlət və özəl sektorun iştirak payı da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müstəqilliyin ik illərində dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisi nisbətən yüksək (30-70%) olsa da sonralar həyata keçirilən Özəlləşdirmə Proqramlarının nəticəsində iqtisadiyyatda özəl sektorun genişlənməsi ilə makro iqtisadi göstəricilərdəki üstünlüyü mütəmadi olaraq artmışdır. Əsas və strateji sahələrdə dövlətin üstünlüyünün davam etməsinə baxmayaraq ÜDM-nin xüsusi çəkisində dövlətin rolu get-gedə azalmışdır. Özəl sektorun xüsusi çəkisi isə 1997-ci ildəki 46% -dən 85%- ə qədər artmışdır ki, bu da özəl sektorun potensialının kifayət qədər böyük olması deməkdir.

Ölkədə ÜDM-in istehsalında ayrı-ayrı sahələrin xüsusi çəkisi baxımından da fərqli dəyişiklikər olmuşdur. Belə ki, sənayenin xüsusilə də neft sənayesinin xüsusi çəkisi daha cox olmuş, qeyri-neft sektorunun o cümlədən kənd təsərrüfatının payı isə azlıq təşkil etmişdir. Q eyri-neft sektorunun inkişafının zəruriliyinə xüsusi diqqət yetirilərək ÜDM-in strukturunda bu sahələrin nisbətində də artmalar olmuşdur. 2021-ci ilin statistik məlumatlarına görə ÜDM istehsalının daha cox hissəsi sənayenin (40,6%-i) , onun xüsusi şəkisində isə ən cox mədənçıxarma sənayesinin (26,7%) payına düşmüşdür..

Milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsində və ölkə əhalinin iqtisadi rifahında ÜDM-in rolunu görmək üçün 2005-ci ildə BMT-nin Statistika Komissiyasının qərarı ilə 146 ölkənin timsa¬lında dünya miqyasında ÜDM-in müqayisəli təhlili aparılır. Bunun üçün valyutanın paritet alıcılıq qabiliyyəti (PAQ) göstə¬ri¬cisindən istifadə olunur. Bu həm ölkənin regional və dünya iq¬ti¬sadiyyatında tutduğu yeri, PAQ ilə valyuta kursu arasındakı nis¬bəti, həm də ölkədə yaşayış səviyyəsinin vəziyyətini əks etdirir

10.Olkemizde UDM-nin strukturu ve dinamikastnt aciqlayn.(orta)

Azərbaycanda ÜDM-in təhlilində onun həcminin, artım sürətinin, tərkib hissələrinin, strukturunun, həm də adambaşına düşən kəmiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinin makroiqtisadi təhlildə xüsusi əhəmiyyəti var.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda siyasi qeyri-stabillik, iqtisadiyyatın strukturunun dağılması, yüksək işsizlik, istehsal həcminin azalması və inflyasiya sürətinin yüksək olması , dövlət büdcəsinin böyük bir hissəsinin müharibə üçün xərclənməsi, özəlləşdirmənin başladıla bilməməsi kimi çatışmazlıqlar Azərbaycan iqtisadiyyatını ciddi bir böhrana aparmış, ÜDM-in kəmiyyəti və artım tempi aşağı olmuşdur. Qarabağda müharibənin dondurulması, daxili siyasi sabitliyin saxlanılması, Əsrin müqaviləsinin bağlanması ilə xarici investisiyanın gəlişi, neft qiymətlərinin yüksəlməsi ilə ixrac gəlirlərinin artması və s. nəticəsində 1996-cı ildən sonra isə artımlar baş vermişdir. 2000- 2010-cu illər arasında da UDM-in artım tempi kifayət qədər yüksək olmuş və nisbətən qorunub saxlanılmışdır.

İqtisadi tərəqqinin əsas göstəricisi olan ÜDM istehsalının kəmiyyətcə artımında onun sektorlar üzrə xüsusi çəkisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkədə ÜDM-in makroiqtisadi təhlilində dövlət və özəl sektorun iştirak payı da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Müstəqilliyin ik illərində dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisi nisbətən yüksək (30-70%) olsa da sonralar həyata keçirilən Özəlləşdirmə Proqramlarının nəticəsində iqtisadiyyatda özəl sektorun genişlənməsi ilə makro iqtisadi göstəricilərdəki üstünlüyü mütəmadi olaraq artmışdır. Əsas və strateji sahələrdə dövlətin üstünlüyünün davam etməsinə baxmayaraq ÜDM-nin xüsusi çəkisində dövlətin rolu get-gedə azalmışdır. Özəl sektorun xüsusi çəkisi isə 1997-ci ildəki 46% -dən 85%- ə qədər artmışdır ki, bu da özəl sektorun potensialının kifayət qədər böyük olması deməkdir. Qeyri-neft sahəsində görülən işlər, yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması, biznes və investisiya mühitinin davamlı yaxşılaşdırılması, sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının artırılması, yerli istehsalın, xüsusilə də kənd təsərrüfatı məhsullarnın istehsalı və emalının stimullaşdırılmasına dövlət dəstəyinin artırılması və s. özəl sektorun genişıənməsinə şərait yaratmışdır

11.Ölkəmizdə inflyasiyanın sosial-iqtisadi nəticələri və onun hədəflənməsi.(Çətin)

Azərbaycanda inflyasiyanın meydana gəlməsi müstəqilliyin ilk illərində məcmuu tələbin məcmuu təklifi ötməsi (tələb inflyasiyası) ilə yaranaraq sonradan hiperinflyasiyaya(1663,5 %) çevrildi. Hiperinflyasiyanın səbəbləri istehsal fəaliyyətinin dayanması nəticəsində ölkədaxili qeyri-sabitlik, büdcə kəsirinin pul emissiyasını artırmaqla maliyyələşdirilməsi, Rusiya-Çeçen müharibəsi ilə əlaqədar məhsul idxalında yaranan çətinliklər, daxili istehsal olmadığı üçün əhali istehlakının idxal məhsullarına yönləndirilməsi və s. olmuşdur. 1996-cı ildən həyata keçirilən iqtisadi tədbirlər, sərt pul siyasəti,neft müqavilələri və xarici investisiyanın artımı ilə iqtisadiyyatda canlanma baş vermiş, nəticədə 2006-ci ilə qədər inflyasiyanın artımının qarşısının alınması mümkün olmuşdur. Lakin 2008-ci ildə dünya maliyyə böhranının təsirindən yenidən inflyasiya artaraq 20,8 % təşkil etmişdir . Dünyanın aparıcı ölkələrində olduğu kimi MB da uçot faiz dərəcələrini aşağı salmış (8%) və 2009-cu ildə orta infylasiya səviyyəsi 14 dəfə aşağı düşərək 1,5% olmuşdur. Post-neft dövründə neftin qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi tədiyyə balansına, iqtisadi artımın maliyyələşmə mənbələrinə, ümumilikdə iqtisadi fəaliyyətə mənfi təsir göstərmiş, maliyyə sabitliyi sahəsində risklər ortaya çıxmış, dövlət borcödəmələri üzrə maliyyə yükü artmış, xarici ticarətin daralması və s. nəticəsində milli valyuta ABŞ dolları qarşısında iki dəfə ucuzlaşmış, və nəticədə 12,4% təşkil etmişdir. İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına görə Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi 6,5% təşkil edir.

Hazırda Azərbaycan hökuməti yüksək inflyasiya şəraitində əhalinin əmək haqqı, pensiya və sosial ödənişlərini inflyasiyanın təsirindən qorumağa çalışır. Çünki, əhalinin istehlak xərclərinə görə ən kasıb desilinin büdcəsində ərzaq xərcləri 60%-ə yaxındır Belədə 15,7% li ərzaq inflyasiyası, ərzaq xərcləri ev təsərrüfatının büdcəsində 30% paya malik olan ən varlı desilə daha cox təsir göstərir. Ötən il kənd təsərrüfatı və ərzaq idxalımız 2,1 mld.dol. olmaqla ümumi idxalın 18 %-ni təşkil edib və buna görə biz dünyadakı ərzaq inflyasiyasını hiss edirik. Buna görə də hökumətin inflasiya siyasətində sosial sahə aparıcı yer tutur. Bu il 2,1 mln. nəfərin sosial ödənişlərinin artırılması üçün dövlət büdcəsindən əlavə 1,5 mld. man vəsait ayrılıb. Lakin bununla yanaşı azad rəqabət, insan kapitalının inkişafı və institutsional islahatların aparılması iqtisadiyyatın səmərəliliyini artırır ki bu da təklifi artan tələbə üzlaşdırmaqla inflyasiyanın fundamental əsası olan tələb-təklif tarazlığını yaradır. Xüsusilə də kənd təsərrüfatı və ərzaq sənayesinə verilən subsidiya, güzəştli vergi, kredit, sığorta və lizinq alətlərindən istifadə əhalinin ərzağa əlçatanlığını təmin etmək üçün

əhəmiyyətliidir.

İnfyasiyanın sosial təsirini aradan qaldırmaq üçün ən əsası əhalinin həssas təbəqələrini inflyasiyanın təsirindən qorumaqdır. Aşağı inflyasiya investisiyaların və resursların səmərəli bölgüsünə şərait yaratmaqla iqtisadi artımı davamlı edir. Buna görə də aşağı və idarə olunan inflyasiya MB-ın əsas hədəfidir. O məcmuu tələbə təsir göstərməklə infyasiya hədəfinə nail olmağa çalışır. Başqa sözlə inflyasiya əhalinin rifah səviyyəsində əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb olursa və kompensasiya edilə bilirsə bu hədəflənən inflyasiya hesab olunur. İnflyasiyanın hədəflənməsinin ilk mərhələsi hədəflənəcək qiymət indeksinin (İQİ) müəyyənləşdirilməsidir. Bundan başqa pul siyasəti həm də işsizliyin təbii səviyyədə saxlanması və ya tsiklik dalğalanmaların yumşaldılması ilə məşğul ola bilər.

İnflyasiyanın hədəflənməsinin səmərəli tətbiq edilməsində ən mühüm maneələrdən biri də fiskal siyasətdir, çünki inflyasiyanın əmələ gəlməsinə fiskal təsirlər daha güclü olur. İnflyasiyanın hədəflənməsi maliyyə, kapital və valyuta bazarlarının mövcudluğundan da asılıdır. Ölkəmizdə maliyyə bazarlarının yetərli səviyyədə inkişaf etməməsi bu rejimə keçidi çətinləşdirən amillərdən biridir.

12. Azərbaycanda iqtisadi artım və iqtisadi artımın əsas drayverlərini xarakterizə edin.(Çətin)

Məlumdur ki, ÜDM-in kəmiyyəti və adambaşına düşən həcmi ölkədə MHS-nin əsas göstəricilərindən biri olan yüksək keyfiyyətli və səmərəli iqtisadi artımdan asılıdır. İqtisadi artım tələbatların daha geniş ödənilməsinə və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olmaqla yanaşı eyni zamanda istehsalın genişlənməsinin maliyyə imkanı və təminatı olaraq ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin meyarı kimi çıxış edir, insan kapitalının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. 2 fevral 2021-ci ildə Ölkə prezidenti tərəfindən 2030 : Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də göstərilmişdir ki, postpandemiya və postkonflikt dövründə milli iqtisadiyyatın güclənməsində 5 prioritet istiqamətlərdən birincisi kimi dayanıqlı artan iqtisadiyyata, davamlı və yüksək iqtisadi artıma nail olunmalıdır. Belə bir iqtisadiyyata malik olmaq üçün isə ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalının formalaşdırılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, insanların iqtisadi fəaliyyəti onun əmtəə və xidmətləri istehsal etmək qabiliyyəti ilə müəyyən olunursa, fiziki və insan kapitalından, təbii resurslardan və texnoloji biliklərdən səmərəli istifadə isə

məhsuldarlığı artırır. Mütəxəssislərin gəldiyi qənaətə görə dünyada iqtisadi artımın 16%-i fiziki kapital, 20%-i təbii ehtiyatlar, 64%-i insan kapitalı hesabına əldə olunur. Biliyin strateji məhsula çevrildiyi bilik iqtisadiyyatında iqtisadi artımın əsas drayveri kimi insan kapitalı və texnologiya çıxış edir. Belə ki, elmə və təhsilə qoyulan investisiyalar yeni biliklər və yüksək insan kapitalı doğurur, bunlar innovasiyalara (texnologiyalara) və onlarin iqtisadiyyatda tətbiqinə inkan verir. Bu isə iqtisadi artımı sürətləndirir, daha yüksək iqtisadi artım da elm və təhsilə daha cox investisiya qoymağa şərait yaradır, Göründüyü kimi bilik iqtisadiyyatında elm və təhsilin inkişafı ilə iqtisadi artım arasında zəncirvari əlaqə yaranır. Deməli, daha cox iqtisadi artıma nail olmaq üçün insan kapitalı əmək məhsuldarlığı vasitəsilə, kapitalın iqtisadi artıma təsirini daha da artırmaq üçün isə yüksək texnologiyaların tətbiqi zəruridir.

Bu zaman iqtisadi artımın drayveri investisiya, əmək resursları və təbii ehtiyatlar deyil, onlarım məhsuldarlığıdır., yəni eyni həcmdə ictehsal amili ilə daha cox iqtisadi artımı təmin etməkdir.

Azərbaycanda müstəqillik dövründən başlayaraq iqtisadi artım tempinin tərəddüdlü hərəkəti, yəni tənəzzül, stabilləşmə və yüksəliş mərhələləri ayrı-ayrı daxili və xarici amillərin təsirindən baş vermişdir. Məsələn, ilk illərdə tənəzzül ardıcıl olaraq durğunluq və stabillik kimi daxili amillərlə xarakterizə olunurdusa, neft strategiyası ilə əlaqədar respublika iqtisadiyyatının yüksəliş mərhələsi dünya bazarında neftin qiymətinin yüksəlməsi kimi xarici amilin təsirindən dinamik olmuşdur. Rəqəmlərin təhlili göstərir ki, 1991-2000-ci illərdə mənfi (4,2) ,2001-2010-cu ullərdə 15,2% müsbət ,2011-2020-ci illərdə isə cüzi artım (0,7%) olmuşdur. İqtisadi artım tempinə gəldikdə isə dünya və MDB ölkələri ilə müqayisədə daha cox enib qalxmalarla müşahidə olunmuşdur.

Davamlı və yüksək templərlə artan iqtisadiyyata nail olunmasında ayrı-ayrı dövrlərdə mövcud şəraitə uyğun olaraq iqtisadi artımın drayverləri də müxtəlif olmuşdur. Məs. Azərbaycanda ilk illərdə iqtisadi artım mövcud resurslardan (neft-qaz resurslarından) daha effektiv və səmərəli istifadə edilməsi ilə təmin edilmiş, 2004-2015-ci illərdə real olaraq orta hesabla 10,6% iqtisadi artım müşahidə edilmiş, ÜDM-un nominal həcmi 7,6 dəfə artmışdır. 2011-2014-cü illərdə iqtisadi aktivliyin zəifləməsi, iqtisadi artım tempinin azalması göstərdi ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təkcə neft amili ilə bağlamaq düzgün deyil. Çünki Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarının

azalması iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırdığından yeni mənbələrin axtarılıb tapılması lazım gəlirdi. Bu məqsədlə Strateji Yol Xəritəsində (2016-cı il) kapital tutumlu iqtisadi artımdan keyfiyyətcə yeni artım tipinə keçilməsi üçün qeyri-neft sektorunun üstün rolu vacib problem kimi qarşıya qoyuldu. Neft sektoru sosial-iqtisadi inkişafın dayaqlarından biri olsa da qeyri-neft sənayesi iqtisadiyyatın inkişaf mərkəzinə çevrilməklə iqtidai artımın əsas drayveri qəbul olundu.

13. Milli gəlir və onun yenidən bölgüsünü xarakterizə edin.(orta)

Milli gəlirin formalaşma mənbələri və onlara təsir edən amillərin tədqiqi milli gəlirin bölgüsündə yığımla istehlak arasında asılılıq , onlara təsir edən amillər, əhalinin istehlak xərclərinin strukturunda baş verən dəyişikliklərin təhlili və s. mü əyyən edilir. Məlumdur ki, gəlir səviyyəsinin aşağı olması həm istehlakın azalmasina həm də yığımı azaldır, bu isə öz növbəsində investisiya qoyuluşlarının azalmasına səbəb olur. İnvestisiya azlığı isə istehsalın artımını ləngidir. Sərəncamda qalan gəlirlər ilk növbədə istehlak tələbinin ödənilməsinə sərf olunur, yəni gəlirlərin hamısı deyil, bir hissəsi xərclənir. Gəlirin istehlak üçün istifadə edilməyən və artıq olan hissəsi isə yığımı təşkil edir və maliyyə sektoruna (depozitlər, qiymətli kağızların alınmasına) yönəldilir.

Beləliklə milli gəlirin bölgüsü əhalinin pul gəlirlərini, onların xərclərinin quruluşunu və istehlak tələbini formalaşdırır. Əhalinin istehlak xərcləri ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarına , xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərclərdir. Təcrübə göstərir ki, istehlak xərclərində ərzağa çəkilən xərclərin artması ölkədə həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi kimi dəyərləndirilir.

Milli gəlirin funksional bölgüsündən sonra onun yaradılmasında bilavasitə iştirak etməyən cəmiyyətin digər üzvlərinin /məs: müəllimlər, həkimlər, hərbiçilər, məmurlar, elm və incəsənət xadimləri, hüquq-mühafizə orqanları və s./ və sosial qrupların maddi marağı təmin olunur. Burada dövlət gəlirlərin bölgüsündə birbaşa və dolayı yolla iştirakçı olmaqla bir-biri ilə əlaqədar olan iki mühüm məsələni həll etməli olur. Birincisi, dövlət gəlirlərdə olan bərabərsizliyin səviyyəsini zəiflətməli; ikincisi, lakin bu bərabərsizliyi aradan qaldırmağa çalışmamalıdır. Milli gəlirin bölgüsündə ən mühüm məsələlər gəlirlər üzrə bərabərsizliyin azaldılması, məşğulluq siyasəti, əhalinin təhsil səviyyəsi, əmək haqqı sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi sistemi, sosial yardım və müavinətlərin məbləği və onun verilməsi

mexanizmi, maliyyə-kredit sistemi , gəlirlərin indek sləşdirilməsi, və s-dir .

Mövzu 3.

14. Ölkəmizdə əmək bazarının xüsusiyyətlərin təhlil edin.(asan)

Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyətcə formalaşması, əhalinin təkrar istehsalı və ölkə əhalisinin artımına imkan verən tədbirlərin görülməsi ölkənin demoqrafik siyasətində öz əksini tapır. Belə ki "Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası"nda ilk növbədə ölkə əhalisi, onun sayı, inzibati-ərazi, cins üzrə bölgüsü, nikah və boşanmaların dinamikası; əhalinin artımı və təkrar istehsalı, doğum, ölüm və təbii artım tendensiyaları; əhalinin sağlamlığının ən yüksək səviyyədə qorunması , uzun ömürlük, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi bu istiqamətdə optimal demoqrafik siyasətinin formalaşdırılması və s. göstəricilər öz əksini tapır.

Əmək ehtiyatının mövcudluğu və dinamikası ilk növbədə əhalinin sayı və orta illik artım sürətindən asılıdır 1990-2017-ci illər ərzində ölkə əhalisinin sayı 2678,1 min nəfər və yaxud 27,3 % artmış, 2021 -ci ildə 10135272 nəfər olmuşdur. Əhalinin ümumi sayının 53,0 faizini şəhər,47,0 faizini kənd sakinləri. 49,9 faizini kişilər , 50,1 faizini isə qadınlar təşkil edir. Bu da ölkədə iqtisadi fəal və qeyri-iqtisadi fəal əhalinin sayında və tərkibində fərqliliyə səbəb olur .

Əmək ehtiyatlarının əsas hissəsini əmək qabiliyyəti yaşında olan iqtisadi fəal əhali təşkil edir. O, əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəricisi olmaqla muzdla və ya müxtəlif formalarda işləyənlər, həmçinin əmək qabiliyətinə malik olan, amma müxtəlif səbəblərdən işləməyənlər, yəni məşğul və işsiz əhalini özündə əks etdirir. Hazırda, ölkəmizdə əmək qabiliyyətli insanlar və əmək qabiliyyətli yaşda olan kişilər üçün 15-63, qadınlar üçün isə 15-61 yaş götürülür. Azərbaycanda mövcud Əmək Məcəlləsinə və əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq 15 və ondan yuxarı yaşda olan insanlar, amma işləməyənlər, həm də işləmək üçün iş axtarmayan insanlar iqtisadi-qeyri fəal əhali hesab olunur . 2005-ci ildə iqtisadi fəal əhali 4380 min və bunlardan məşğul olanlar 4062 min, işsiz əhali isə 317 min nəfər təşkil edirdisə , 2021-ci ildə isə 5294,6 min,onlardan 4965,4 min nəfəri isə məşğul əhali olmuşdur.

Məlumdur ki əmək bazarının fəaliyyətindəki dəyişikliklər digər bazar növlərində olduğu kimi tələb və təklif qanununun təsiri altında baş verir. Əməyə olan tələb regionların və ölkədə iş yerlərinin mövcudluğundan; istehsalın genişləndirilməsi imkanlarından; investisiya potensialından;

bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən, təhsil, peşə və bacariqlardan və s.-dən asılıdır. Əməyin təklif amillərinə isə regionların və ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin sayı; təkrar istehsalı; əhalinin iş qabiliyyəti, peşə və ixtisası; əhalinin pul gəlirlərinin səviyyəsi; sosial-iqtisadi şərait; ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi və s. təsir göstərir

Əmək bazarında təklifin tələbi üstələməsi işçi güvvəsindən istifadənin giyməti kimi əmək haqqının stimullaşdırıcı rolunu aşağı salır. Əmək haqqı insan kapitalının inkişafına qoyulmuş investisiya olduğundan ucuz işçi qüvvəsi iqtisadi artıma təsir edə bilmir. İqtisadiyyatın dövlət sektorunda ödənilən əmək haqqının səviyyəsi dövlət orqanları tərəfindən, geyri-dövlət sektorunda bazar iqtisadiyyatının qanunlarına əsasən formalaşır və biznes mühitindən asılıdır. Buna görə də əmək haqqının səviyyəsinə bazar və qeyri-bazar amilləri təsir edir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə əmək haqqının baza hissəssi nisbətən aşağı, əvəzində isə işçinin məhsuldarlığından, səmərəliliyindən asılı olaraq əməyin ödənilməsinin artırılması sistemindən istifadə edilir. Əhalinin tədiyyə qabiliyyətini formalaşdıran əmək haqqının artımı müqabilində qiymətlərin artımının müşahidə olunması əsas amillərdən hesab edilir.

Müstəqilliyin ilk illərində son dərəcə qeyri-sabitlik, hərcmərclik, siyasi və sosial iqtisadi vəziyyət çoxsaylı problemlərlə məşğul olmağa imkan vermirdi. Məhz bu səbəbdən əhalinin həyat səviyyəsi 3,7-4 dəfə aşağı düşmüşdü . Sonrakı illərdə ölkədə aparılan sosial iqtisadi islahatlar nəticəsində əmək bazarında müsbət dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Belə ki 2005-ci ildə dövlət sektorunda çalışanların xüsusi şəkisi iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayının 30,3 % təşkil edirdisə 2021-ci ildə isə dövlət sektorunda işləyənlərin sayı 926,6 min nəfər, qeyri-dövlət sektorunda isə 782,5 min nəfər təşkil etmişdir. Müəssisə və təşkilatlarda muzdla çalışan işçilərin 24,1 %-i istehsal sahələrində, 7,8 %-i tikintidə, 7,4 %-i emal sənayesində, 3,4%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində, 2,0 %-i mədən çıxarma sənayesində və s. məşğul olub.

15. Məşğulluğun artırılması istiqamətində həyata keçirilən strategiyanı xarakterizə edin.(Çətin)

Məlum olduğu kimi əmək bazarında daimi məşğulluğa təminat vermək mümkün deyil. Məşğulluq həm də əhalinin əksər hissəsinin sosial problemlərini öz əməyi hesabına həll etməsinə imkan verir. O əhalinin kəndlərdən şəhərə axınının, həmçinin iş dalınca xarici ölkələrə üz tutmasının qarşısının alınması istiqamətində də mühüm addımdır. Ölkədə yeni iş

yerlərinin yaradılmasında sənaye müəssisələrinin, onların filiallarının və sexlərinin kiçik şəhərlərdə , şəhərtipli qəsəbələrdə, əhalisi cox olan kəndlərdə təşkil etmək bu axının qarşısının alınmasına şərait yaratmış olar.

Azərbaycan ResPublikasının " Məşğulluq haqqında " qanununda göstərildiyi kimi məşğullluq ölkə vətəndaşlarının , o cümlədən iqtisadi fəal əhalinin qanunvericiliyə zidd olmayan və onlara gəlir (mənfəət) gətirə bilən hər bir fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatında baş verən mühüm coxcəəhətli təzahürləri özündə əks etdirir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin bazar iqtisadiyyatı yolunu seçməsilə ənənəvi təsərrüfat əlaqələrinin, mövcud iş yerlərinin dağılması, investisiyaların əsasən neft sektoruna yatırılması, digər sahələrin inkişafına diqqət yetirilməməsi və s. nəticəsində əhalinin işlə təmin oluna bilməməsi işsizlik və yoxsulluğun yüksək olmasına səbəb olmuşdu. Digər tərəfdən maliyyə vəsaitlərinin çatışmamsı səbəbindən Bakı və onun ətraf ərazilərinə yönəldilməsi nəticəsində digər regionlar inkişafdan kənarda qalmışdı. Həmçinin aqrar sənayenin inkişaf edə biləcəyi lazımi qayğının göstərilməməsi, yəni regionda texnikaların, müəssisələrin, infrastrukturun yoxluğu, iş yerlərinin olmaması səbəbindən məşğulluğa mənfi təsir edirdi.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə dövlətin məşğulluq siyasəti geniş soosial-iqtisadi proqramlarla həyata keçirilir. Bu proqramlar iqtisadiyyatın müxtəlif sektorların dirçəlməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşlarının artırılmasına istiqamətlənir. Azərbaycan dövləti də bu məqsədlə "Məşğulluq haqqında ", "Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı", Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi İnnkişaf haqqında Dövlət Proqramları. Az.Respublikasının regionların sosial iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramları " , Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq strategiyası" və s. Proqramların təələblərinin həyata keçirilməsi ilə özünün məşğulluq siyasətini həyata keçirməli olmuşdur. . Bu dövlət sənədlərində həmçinin işsizlik və yoxsulluqla mübarizə və onların azaldılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçiirilməsi ilə məşğulluğun səəmərəliliyinin artırılması da nəzərdə tutulurdu.

Səmərəli məşğulluğun təminə yönəldilmiş uzunmüddətli dövlət məşğulluq siyasətinin formalaşması məqsədilə "2019-2030 illər üçün Azırbaycan Respublikasıının Məşğulluq strategiyası "nın məqsədi məşğulluq siyasətinin ekstensiv mərhələdən intensiv mərhələyə keçidini təmin etmək, əhalinin məşğulluq səviyyəsini artırmaq, tam məşğulluğu təmin etmək,

layiqli əməyi dəstəkləmək və əmək məhsuldarlığını yüksəltməkdir. Cənclərin peşə təhsilinin əmək bazarına inteqrasiyasını gücləndirmək məqsədilə peşə məsləhət xidmətinin genişləndirilməsi, o cümlədən rəqəmsal texnologiyalardan geniş istifadəyə keçidin təmin edilməsi strategiyası prioritet uistiqamət kimi müəyyən edilmişdir. Həmçinin işsiz şəxslərin məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi üçün özünüməşğulluğa kömək göstərilməsi, peşə hazırlığının təmin edilməsi, əmək bazarının tələblərinə uyğun işçi qüvvəsinin formalaşması məqsədilə onlar üçün xüsusi proqramların tətbiq edilməsi kimi aktiv məşğulluq tədbirləri də nəzərdə tutulmuşdur.

Sual 16.Azərbaycanda insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və "insan inkişaf" indeksini xarakterizə edin.(ORTA)

Əmək ehtiyatlarına aid olan insan resursları, onların intellektual potensialı, yaradıcılıq qabiliyyəti və s. özündə insan kapitalının əsasını təşkil edir. Milli Prioritetlərdə göstərilmişdir ki, gələcək illərdə dünyada artan rəqabətə hazır olmaq üçün hər bir ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalı nı formalaşdırmaqdır. Bunun üçün üç məqsədə nail olunmalıdır. 1. XXİ əsrin tələblərinə uyğun təhsil, -2.-yaradıcı və innovativ cəmiyyət, 3- vətəndaşların sağlam həyat tərzi

İnsan kapitalı nəzəriyyəsində insana və təhsilə investisiya ilə yanaşı sağlamlığa investisiya da mühümdür. Ölkədə səhiyyə sistemi nə qədər mükəmməl və səmərəli olarsa əhalinin təbii artımı bir o qədər yüksək, əmək qabiliyyətinin itirilməsi halları aşağı, qocaların əmək fəaliyyətinin davam etdirilməsi imkanları geniş və pensiya yaşı yüksək olar. Bu da əlavə əmək ehtiyatı, insan kapitalı deməkdir. Ona görə də müasir innovasiyaların səhiyyədə tətbiqi sahəsində yüksək nəticələr əldə edilməklə keyfiyyətli səhiyyə xidmətlərinin milli gəlirin yaranmasında payı artırılmalıdır. Vətəndaşların keyfiyyətli səhiyyə və sağlam həyat tərzi hesabına əhalinin orta ömür müddətinin artımına nail olunmalıdır. (Milli Prrioritetlər) "İnsan inkişaf indeksi" dünya ölkələrində əhalinin rifahını əks etdirir.Azərbaycanda da bu indeks insan inkişafını 3 ölçüsünü özündə birləşdirir:orta ömür müddəti(kişilırdə 73,1,qadınlarda 77,8 ildir);təhsil səviyyəsi (144 ölkə arasında ali təhsil və təlimin keyfiyyətinə görə 78,ibtidai təhsilin keyfiyyətinə görə isə 81-ci yerdədir); və layiqli yaşayış səviyyəsi(adambaşına düşən ÜDM 8126,2 manatdır.)

Sual 17. Azərbaycanda sosial siyasətin məqsəd və xüsusiyyətləri.

(ORTA)

Azərbaycanda sosial sferanın, insanların həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətini ifadə edən sosial siyasət dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biridir. Sosial siyasət geniş mənada əhalinin və müxtəlif qrupların sosial vəziyyətinin saxlanılması və dəyişdirilməsi istiqamətində aparılan siyasətdir. O sosial sferanın – təhsil və səhiyyə sisteminin, mənzil-kommunal xidmətin, məədəniyyətin, əhalinin səmərəli məşğulluğunun, pensiyaçıların, çoxuşaqlı ailələrin, sosial həssas qrupların hüquqlarının müdafiəsi vasitəsilə həyata keşirilir. Onun düzgün müəyyənləşdirilməsi və səmərəli həyata keçirilməsi insan kapitalının inkişafına şərait yaradır ki, bu da yalnız sosial inkişafın yox, həm də iqtisadi inkişafın drayverinə çevrilir. İnsan amili , vətəndaşların rifahının yüksəldilməsi dövlətin sosial siyasətinin prioritetlərindəndir .Sosial siyasət həm bu gün , həm də gələcəkdə insanların layiqli həyat şəraitinin təmin edilməsi, və yüksəlməsini həyata keçirən yaxın və uzunmüddətli proqramlar vasitəsilə reallaşdıırılır.

Müasir sosial siyasət Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı əsasında demokratik cəmiyyətin yaradılmasına yönəlmiş sosial iqtisadi islahatların növbəti mərhələsiidir. Bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün sosial sahə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Əhali üçün əlverişli sosial mühitin yaradılması, ölkə miqyasında iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, davamlı gəlirlərin artırılması üçün yeni iş yerlərinin yaradılması dövlətin sosial siyasətinin birbaşa məqsədləridir.

Sual 18. Azərbaycanda yoxsulluqla mübarizə və onun azaldılması üçün dövlət siyasəti:(ORTA)

Məlumdur ki, yoxsulluq və ya kasıblıq insanların gündəlik əsas ehtiyaclarının hamısını və ya bir qismini qarşılamaq üçün kifayət qədər gəlirinin olmamasıdır..Başqa sözlə insanların cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş minimal standartlar səviyyəsində istehlakı olmayan həyat tərzidir.

Keçid dövrünün ilk illərində yoxsulluq səviyyəsinin həddindən çox olması, (49,5%) sosial qeyri-bərabərsizliyin əhəmiyyətli kəskinləsməsi sosial iqtisadi islahatlarda yoxsulluğun azaldılması əsas məqsədə çevirmişdir. Azərbaycanda hər il Prezidentin Fərmanı ilə “Yaşayış minimumu haqqında”, “Ehtiyac meyarı haqqında” qanunlar təsdiqi ilə onların artırılması , ölkədə məşğulluğun təmini sahəsində görülən tədbirlər, aztəminatlı əhalinin sosial

müdafiəsinin gücləndirilməsi və s. Son 2022-ci ilin statistik məlumatına görə ölkə üzrə yasayis minimumu 210 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 220 manat, pensiyaçılar üçün 176 manat, uşaqlar üçün isə 193 manat nəzərdə tutulmus, ehtiyac meyarının həddi isə 200 manat məbləğində təsdiq olunmuşdur.

2012-ci ildə ölkəmizdə yoxsulluğun səviyyəsi 6% olduğu halda 2015-ci ildə bu göstərici 4,9% -ə qədər azaldılmış, amma 2016-ci ildə 1% artaraq 5,9% təşkil etmişdir.

Yoxsulluğun qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:
- dayanıqlı iqtisadi artımın sabitləşdirməsi, məşğulluğunun yüksəldilməsi, yaşayış minimumu və minimum əmək haqqının daim artırılması, sosial təminat sisteminin daim təkmilləşdirilməsi; yoxsulluq həddindən aşağı yaşayan əhaliyə ünvanlı sosial yardımın müxtəlif formalarının tətbiq edilməsi, əhalinin aztəminatlı hissəsinin tələbatlarının öz gəlirləri hesabına ödənilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılması, sosial təminat sahəsində sabitliyə nail olunması, vergi güzəştlərinin, ucuz kreditlərin, dotasiyaların verilməsinin tətbiqi, eləcə də münasib qiymətlərə istehlak mallarının istehsal edilməsinin stimullaşdırılması.

Sual 19. Azərbaycan Respublikasında formalaşdırılmış işsizlikdən sığorta mexanizmi haqqında bəhs və onun əhalinin sosial müdafiəsi baxımından əhəmiyyətini açıqlayın.(CETIN SUBHELI!!!)

Ölkədə reallaşdırılan sosial siyasətin əsas hədəfi vəətəndaşların sosial müdafiəsinin və sosial təminatın güçlənməsidir. İqtisadi fəal əhalinin (məşğul və müvəqqəti məşğul olmayanlar) sosial müdafiəsinə ixtisaslı əmək fəaliyyətinə hazırlıqla əlaqədar dövlət tədbirlərinə (pulsuz ümumi və orta peşə hazırlığı), - əmək fəaliyyətinin təmin edilməsi tədbirləri (istirahət və bazar günlərinin, ödənişli məzuniyyətlərin verilməsi), - inflyasiya şəraitində əhalinin gəlirlərinin indeksləşdirilməsi, - işsizliyə görə müavinət, kompensasiyaların verilməsi, - işə düzəlmə və yeni peşələrin öyrədilməsinə köməklik və s. aiddir. Bu qrup insanların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi yönündə atılan müsbət addımlardan biri işsizlik müavinətinin verilməsidir.

O 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsində orta əmək haqqının 70% miqdarında verilir. 1 yanvar 2018-ci ildən sosial müdafiənin yeni mexanizmi kimi işsizlikdən sosial sığortanı n tətbiqinə başlanılmışdır. Bunun üçün əmək haqqının 0,5% həcmində məcburi sığorta toplanılır və bunlar digər məqsədlərə, məsələn, peşə hazırlığı, əlavə təhsilin təşkilinə yönəldilir. İşsiz vətəndaşların, xüsusilə gənclərin sosial müdafiəsinin, onların münasib islə təmininin gücləndirilməsi ictiqamətində aparılan tədbirlərdən biri də hər il kecirilən əmək yarmarkalarıdır.

Mövzu 4.

Sual 20. Azərbaycanda dövlət sektorunu strukturunu açıqlayın. (ASAN)

Dövlət sektoru (public sector) – dövlət mülkiyyətində olan və dövlət büdcəsinin vəsaitləri ilə maliyyələşdirilən müəssisə və təşkilatların məcmusu kimi ifadə olunur. Dövlət sektorunun ÜDM-dəki və büdcə gəlirlərinin formalaşmasındakı payı aralarında uyğunluğun ola biləcəyi mühüm göstəricisidir. Dövlət sektorunun ÜDM-dəki və büdcə gəlirlərinin formalaşmasındakı payı aralarında uyğunluğun ola biləcəyi 3 mühüm göstərici ilə müəyyən edilmişdir.

Dövlət sektorunun strukturu hökumət qurumları Dövlət şirkıtləri və diğər dövlət qurumlarından ibarətdir. Hökumət qurumları dedikdə mərkəzi idarəetmə qurumları və yerli idarəetmə qurumlarından təşkil olunmuşdur. Dövlət şirkətləri isə Dövlət maliyyə şirkətlərindən və dövlət qeyri – maliyyə şərkətləri daxildir. Hökumət qurumları dedikdə- Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Administrasiyası Məhkəmə və prokurorluq orqanları Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti daxildir. Nazirliklərə isə Daxili İşlər Nazirliyi, Energetika Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi və s . göstərmək olar.

Yerli və idarəetmə qurumlarına isə yerlı icra hakimiyyıti orqanları və bələdiyyələr aiddir. : Dövlət komitələrinə : Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri

üzrə Dövlət Komitəsi, Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi, Dövlət Gömrük komitəsi, Dövlət Statistika komitəsi və s. addir.

Dövlət investisiyalarının və dövlət şirkətlərinin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsi yüksəldilməli, bu sahədə şəffaflıq səviyyəsi artırılmalıdır. Dövlət şirkətlərinin kommersiya prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərmələri üçün zəmin yaradılmalı, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla korporativ idarəetmə standartları tətbiq edilməli və gəlirlilik səviyyələrinin artırılmaı təmin olunmalıdır. (Milli prioritetlər)

Ümumi iqtisadiyyat içərisində iki sektor fəaliyyət göstərməkdədir. Bunlar dövlət və özəl sektordur. Dövlət sektoru, istehsal fəaliyyətləri ilə məşğul olarkən ümumiyyətlə bölünə bilməyən və yarı bölünə bilən mal və xidmət istehsal etməkdədir. Ayrıca bu istehsalla əlaqədar qərarlar özəl sektorda olduğu kimi yalnız qazanc əldə etmək məqsədi ilə deyil, bəzi ictimai və siyasi məqsədlər istiqamətində həyata kecirilir.

21.Ölkədə özəl sektorun iqtisadi inkişafda rolunun artmasında dövlet- özəl sektor tərəfdaşlığının əhəmiyyətini izah edin.(orta)

Azərbaycanın sosial iqtisadi inkişafına yönəldilmiş konseptual sənədlərdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı (DÖST) mexanizmləri vasitəsilə özəl sektorun iqtisadi inkişafda rolunun artırılması hədəf olaraq müəyyən edilib. Bu baxımdan 2019-cu il 16 iyul tarixində Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin strukturunda Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzi yaradılıb.

Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı üzrə qanunvericilik bazasının və institusional infrastrukturun inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar təkliflərin verilməsi;

- proqram və layihələrin hazırlanması, həyata keçirilməsi və əlaqələndirilməsi;

- dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı proqram və layihələrində KOB-ların iştirakının genişləndirilməsinin təmin edilməsi;

- maraqlı tərəflərin maarifləndirilməsi və potensialının gücləndirilməsi;

- dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı meyarlarına uyğun layihələrin təhlil edilməsi, araşdırılması və həmin layihələrin reallaşdırılması üçün işlərin görülməsi.

22.Real və maliyyə sektorlarının xüsusiyyətlərin açıqlayın. (Asan)

Özəl sektorun strukturu-İqtisadiyyat 2 sektora bölünür: Real sektor və Maliyyə sektoru.

Maliyyə sektoru – Biznes maliyyəsi, fərdi maliyyə və ictimai maliyyəni əhatə edir. Ölkənin maliyyə sisteminin daha da sabit və dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətliliyinin isə daha yüksək olması üçün maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təmin olunması, eləcə də kreditorların, investorların və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması tələb olunur.

İqtisadiyyatın real sektoru – iqtisadiyyatın maliyyə sektoruna aid olan maliyyə-kredit və mübadilə əməliyyatları istisna olmaqla, maddi və qeyri-maddi əmtəə və xidmətlər istehsal edən iqtisadiyyat sahələrinin məcmusudur.

İqtisadiyyatın real sektoru (real istehsal sektoru) – ümumi daxili məhsulun yaradıldığı sektordur. Hasilat və emal sənayesi, kənd təsərrüfatı, sənaye, məişət və digər xidmətlərin göstərilməsi müəssisələrindən ibarət sənaye istehsalı daxildir.

İqtisadiyyatın real sektorunun əsasını sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı təşkil edir. Məhz istehsal sferasında istehsalçı təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə olur, yeni maddi nemətlər yaranır. İstehsal sahəsinin kəmiyyət və keyfiyyətcə inkişafı cəmiyyətin rifahını, əhalinin gəlirlərinin yüksəldilməsini təmin edir, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafı üçün maddi zəmin yaradır.

23.Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi proqramlarının məqsəd və nəticələrini açıqlayın.(orta)

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barədə birinci qanun 7 yanvar 1993-ci ildə qəbul edilmiş qanunun tətbiqinə 1995 ci ildən sonra başlanmışdır. Birinci özəlləşdirmə proqramı 1995-1998 ci illəri əhatə etmişdir. 2000-ci il avqustun 10-da isə prezident "Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramının təsdiqi haqqında" Fərman imzalamışdır.

Özəlləşdirmə proqramının başlıca məqsədləri :

- İqtisadiyyatın liberallaşdırılması, xüsusi mülkiyyətçilər təbəqəsinin və azad sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi;

- İqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, inhisarsızlaşdırılma və rəqabət mühitinin formalaşdırılması zəminində iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi;

- Müəssisələrə investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi;

- Əhalinin həyat səviyyəsinin və sosial rifahının yaxşılaşdırılması.

Özəlləşdirmə siyasətinin nəticələri:

Özəlləşdirmənin başlandığı dövrdən indiyədək 50 minə yaxın dövlət müəssisə və obyekti özəlləşdirilmişdir. Özəlləşdirmə prosesində orta və iri dövlət müəssisələrinin çevrilməsi nəticəsində 1600-ə yaxın səhmdar cəmiyyəti yaradılmış və sonradan özəlləşdirilmişdir.

Özəlləşdirmənin başlandığı dövrdən etibarən müəssisə və obyektlərin özəlləşdirilməsindən təxminən 600 mln. manat dövlət büdcəsinə daxil olmuşdur ki, bu da müvafiq qaydada ölkənin müəyyən sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə yönəldilmişdir.

24. Kiçik və orta biznesin inkişafına dövlətin dəstəyinin rolunu açıqlayın.(çətin)

"Kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi"nin 2016-2021-ci illərdə 88% icra olunub . Dövlət bütün resurslardan istifadə edib Kiçik və Orta biznesi dəstəkləyir. Perspektivdə Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq Kiçik və Orta Biznesin ÜDM-də çəkisinin 60%-ə çatdırılması hədəflənir ş Eyni zamanda Kiçik və Orta biznes məşğulluğun təmin olunmasına xüsusən də regionlarda məşğulluğun təmin olunması o cümlədən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə məşğulluğun təmin olunmasında xüsusi rol oynayacaq. Həmçinin 2025- ci ildən sonrakı hədəf məşğulluqda payın 70% -ə çatdırılması nəzərdə tutulur. Bundan başqa KOB- lar Azərbaycanın qeyri- neft ixracında rolunu gücləndirir. Belə ki, 2025- ci ildən sonrakı hədəf ölkənin qeyri- neft ixracında xüsusi çəkisinin 40 % - ə çatdırılmasıdır .

25. Qlobal reqabetlilik indeksi» ve «Biznes asanlığı indeksi»nin indiqatorlarını açıqlayın.(orta)

Qlobal rəqabətlilik indeksi ölkələrin vətəndaşlarını yüksək səviyyədə rifahla təmin etmək bacarığını qiymətləndirmək məqsədilə Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən hazırlanır. 2020 ci il «Qlobal Rəqabətlilik İndeksi»nə əsasən Azərbaycan 11 pillə irəliləyərək 141 ölkə arasında 58-ci mövqedə qərarlaşıb. Bu hesabat mötəbər beynəlxalq təşkilatlar, investor və sahibkarlar, müstəqil beyin mərkəzləri tərəfindən istinad mənbəyi kimi istifadə olunur. Hesabat

12 istiqaməti əks etdirməklə iqtisadi və sosial sferanın bütün sahələrini əhatə edir. İnstitutlar, infrastruktur, informasiya texnologiyaları, makroiqtisadi stabillik, səhiyyə, bacarıqları (təhsil) istehlak məhsulları bazarı, əmək bazarı, maliyyə sistemi, bazarın miqyası, biznesin dinamizmi və innovasiya qabiliyyəti kimi istiqamətləri özündə ehtiva edir. Hesabatın son nəşrinə görə, Azərbaycan 12 indikatordan 8-i üzrə irəliləyərək MDB ölkələri arasında lider mövqelər sırasında qərarlaşıb.

Dünya Bankı tərəfindən nəşr edilən "biznes asanlığı indeksi" ölkələr üzrə biznes tənzimləmələri və onların tətbiqi səviyyəsinin obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsini hədəfləyir. Azərbaycan 2020- ci ildə biznes asanlığı indeksi üzrə dünya reytinqində 34- cü yerdə qərarlaşıb." Biznes asanlığı indeksi "aşağıdakı kompanentlərdən ibarətdir; 1.biznesə başlama,2. tikinti icazələrinin alınması,3. elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma,4. əmlakın qeydiyyatı, 4.kreditin alınması,5. kiçik investorların müdafiəsi,6.vergilərin ödənilməsi, 7.sərhəddi keçməklə ticarət,8.müqavilələrin icrası, 9.müflişmənin həlli.10. Müəssisənin bağlanması (ödənişlərin faizi, vaxt və ödəniş qabiliyyəti olmayan firmanın bağlanması zamanı tələb olunan əlavə xərclər).

Mövzu 5.

26. Azərbaycan iqtisadiyyatında həyata keçirilən başlıca struktur islahatlarını xarakterizə edin.(Çətin)

Azərbaycan Respublikası istehsalın texniki-texnoloji cəhətdən əsaslı surətdə yeniləşdirilməsinə, milli mənafelərə və dünya bazarının tələblərinə müvafiq surətdə fəaliyyət göstərən yüksək, səmərəli, mobil iqtisadiyyatın formalaşmasına kömək edən elmi- texniki , struktur və investisiya siyasəti yeridir. İqtisadi inkişafa münbit şərait yaratmaq və ölkənin dinamik inkişafını təmin etmək baxımından ölkədə həyata keçirilən struktur siyasətinin xarakteri və səmərəliliyi çox əhəmiyyətlidir. Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadiyyatda baş verən quruluş dəyişiklikləri elmi – texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi ilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqla olan bir prosesdir. Belə ki, elmi – texniki tərəqqi sayəsində məhsulun resurstutumunun aşağı düşməsi müşahidə olunur ki, bu da bir tərəfdən iqtisadiyyatın başlıca makroiqtisadi proporsiyalarının təkmilləşdirilməsinin maddi əsası, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın sahə, texnoloji və təkrar istehsal quruluşunun formalaşdırılmasının mühüm şərti kimi çıxış edir.

Struktur siyasəti iqtisadi subyektlərin həyat fəaliyyətinin hüquqi və institusional əsaslarının formalaşmasına, uzunmüddətli iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılmasına, həm də istehsal amillərindən istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılmasına və rəqabət aparan sahələr arasında resursların bölüşdürülməsinin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılmasına yönələn siyasət mexanizmləri olaraq da xarakterizə edilir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, struktur siyasəti ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadi və sosial sferada praktiki və strateji vəzifələrin həllini tələb edir.

2015-ci ildə baş verən iki ardıcıl devalvasiyadan və buna paralel olaraq iqtisadi göstəricilərin aşağı düşməsindən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında struktur islahatları ehtiyacı özünü daha çox biruzə verdi. Məlumdur ki, ölkəmiz 2016- cı ildən Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi və bu kimi sənədlərin hər birində ölkə iqtisadiyyatı qeyri- neft sektorunun üstün inkişafı mərhələsinə daxil olduğu göstərilmişdir.. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə daha çox qeyri-neft sənaye sektorunun üstün inkişafı problemi kəskin aktuallaşmışdır. Bu da bir həqiqətdir ki, İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində torpaqlarımızın işğaldan azad olması, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonların davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun bərpası, dirşəlişi və inkişafı strategiyasının reallaşdırılması bütünlükdə ölkəmizin iqtisadi sosial inkişafına müsbət təsiri xüsusən bu iqtisadi rayonların ölkə iqtisadiyyatına yenidən reinteqrasiyası (qovuşması) bütünlükdə iqtisadiyyatın bütün səviyyə və istiqamətlərində keyfiyyətcə yeni ciddi struktur irəliləyişlərinə səbəb olacaqdır. Bu zaman yeni nəqləyyat - kommunikasıya dəhlizlərinin habelə yeni yaranan logistik imkanlar iqtisadiyyatın strukturuna da, təsiri nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bütün bunlar öz növbəsində ölkədə istehsal olunan və ixrac olunan mal və xidmətlərin strukturunda da keyfiyyətcə yeni struktur irəliləyişlərinə səbəb olacaqdır.

27. Azərbaycanda həyata keçirilən sənayeləşmə siyasətinin məqsədlərini açıqlayın.(orta)

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Sənaye siyasəti dövlətin və korporasiyanın sənaye istehsalının artımına, onun səmərəliliyi və rəqabətqabiliyyətliliyinin təminatına yönəlmiş, texniki-texnoloji proseslərə

təsir göstərən konseptual tədbirlər sistemi kimi çıxış edir. Sənayeləşmə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhalinin məşğulluğu, gəlir səviyyəsi, urbanizasiya, ixtisaslı işçi qüvvəsi, araşdırma və tədqiqat kimi bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər baxımından əhəmiyyətlidir

Sənayenin inkişafı ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Sənaye siyasəti dövlətin və korporasiyanın sənaye istehsalının artımına, onun səmərəliliyi və rəqabətqabiliyyətliliyinin təminatına yönəlmiş, konseptual tədbirlər sistemi kimi çıxış edir. Sənayeləşmə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhalinin məşğulluğu, gəlir səviyyəsi, urbanizasiya, ixtisaslı işçi qüvvəsi kimi bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər baxımından əhəmiyyətlidir. Sənayeyə dəstək tədbirlərinin əsas məqsədi sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq və onların beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdıracaq potensiala qovuşmalarını təmin etməkdən ibarətdir. 2015-2020 Sənayenin inkişafına dair dövlət proqramının əsas məqsədləri aşağıdakılardır.

Sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi;

Enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi;

Elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi;

Yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Azərbaycanda sənayenin gələcəkdə də inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir.

28. Azərbaycanda sənayenin mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətlərini xarakterizə edin.(çətin)

Dünyada ilk dəfə Bakıda 1848-ci ildə neftin sənaye üsulu ilə hasilatı Azərbaycanda sənayeləşmənin başlanğıcı hesab olunur. XIX əsrin ikinci yarısında neft hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artması sənayeləşmə prosesinə təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasında sənayenin mühim inkişaf mərhələsi ölkənin SSRİ-nin subyekti olduğu illərə təsadüf edir. Bu dövrdə sənayenin inkişafına irihəcmli vəsaitlər yönəldilmiş, ittifaqmiqyaslı bir sıra iri sənaye müəssisələri qurulmuş, ölkə üçün ənənəvi olmayan yeni

sənaye sahələri yaradılmış, sənayenin diversifikasiyası sürətlənmişdir. Həmin dövrlərdən qalan irihəcmli və genişspektli sənaye bazası və təcrübə müstəqillik illərində bu sahəni qısa zaman ərzində ölkənin prioritet iqtisadi sektorlarından birinə çevirdi. Günümüzdə sənaye ölkənin ən gəlirli sahələrindən biri hesab edilir. Sənaye sahəsini daha da inkişaf etdirmək üçün ölkənin kifayət qədər təcrübəli kadr potensialı və təbii resurs ehtiyatları var. Lakin SSRİ-nin dağılması ilə uzun illər ərzində qurulmuş asılılıq müstəqilliyin ilk illərində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, bu sektorda ciddi resesiyaya səbəb oldu.

ölkədə siyasi-iqtisadi sabitliyin bərqərar olması ilə 1997-ci ildən başlayaraq sənaye istehsalında artım müşahidə edilmişdir. 1997-ci il 2014-ci illər ərzində sənaye sektoru ölkə iqtisadiyyatında payını 25,8 %-dən 41,4 %-dək artırdı. Müstəqillik dövründə sənayenin inkişafında ilk növbədə neft-qaz sektoruna cəlb edilən xarici investisiyalar həlledici rol oynamış, bu sahənin inkişafı istər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə sənayenin digər sahələrinin yenidən inkişafına təkan vermişdir..

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanda sənayeləşmə templəri yüksəlmiş, sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən olunmuş, respublika təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya çevrilmiş, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. .

Görülən işlər nəticəsində sənaye yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, bu mərhələnin başlanğıcı olaraq Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il "Sənaye ili" elan edilmişdir. Sənayeləşmənin yeni mərhələsində mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə Azərbaycanın regionda güclü sənaye mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək məqsədi ilə "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmaqla, "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır. Dövlət proqramında sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri- neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması, enerjidən səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsi, elm tutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması kimi mühim məqsədlər irəli sürülmüşdür.

Azərbaycanda ÜDM-nin 2/5-i sənaye sektorunda formalaşır. Bu baxımdan

Azərbaycanı inkişaf etmiş sənaye ölkəsi adlandırmaq mümkündür.Ancaq ölkədə sənaye sektorunun 61,3%-dən çoxunun mədənçıxarma sənayesinin (əsas hissəsi neft sənayesinin), yalnız 32,5 %-nin emal sənayesinin payına düşdüyü nəzərə alınsa, onda Azərbaycanı klassik sənaye ölkəsi adlandırmaq çətinləşir.Tipik sənayeləşmiş və ya sənaye ölkələrində sənaye sektorunun mühüm bir hissəsi emal sənayesinin payına düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki 2005-2015-ci illərdə mədənçıxarma ilə paralel olaraq emal sənayesində də artımlar qeydə alınıb. Emal sənayesində yaradılan əlavə dəyərin həcmində ildən-ilə artım müşahidə olunub. Lakin, istənilən halda Azərbaycanın sənaye sektoru neft- qaz hasilatından yüksək səviyyədə asılı sahələrdəndir. Buna görə də neft- qaz hasilatı artdıqda sənaye sahəsinin iqtisadi payı artır, əksinə azaldıqda isə bu sektor paralel olaraq kiçilir.

2014-2016-cı illərdə, həmçinin 2020-ci ildə neftin ucuzlaşması Azərbaycanda emal sənayesinin inkişafının önəmini bir daha təsdiqləmiş oldu. Qabaqcıl ölkələrin də təcrübəsinə əsaslanıb deyə bilərik ki, güclü iqtisadiyyatı inkişaf etmiş emal sənayesiz təsəvvür etmək olmaz. Davamlı inkişaf, əhalinin məşğulluğunun yaxşılaşdırılması, ölkənin ixrac qabiliyyətinin yüksək səviyyədə saxlanılması, elmin inkişaf etdirilməsi, daxili bazarda gündəlik istehlak mallarının qiymətinin münasib olması və s. məqsədlər üçün emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi vacibdir. 2020-ci ildə emal sektorunda ən çox artım əczaçılıq məhsullarının istehsalında (10,7 dəfə), elektrik avadanlıqlarının istehsalında (9,6 dəfə), ağacın emalı və ağacdan məmulatların istehsalında (67,4%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (47,0%), kağız və karton istehsalında (36,9%) müşahidə edilmişdir.

2020-ci ilin statistik göstəricilərində ÜDM istehsalının 33,7%-i sənaye, 11,5%-i ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 7,7%-i tikinti, 7,1%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 6,9%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,0%-i informasiya və rabitə, 1,2%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahələrinin, təşkil etmişdir.

Qarabağda emal və dağ-mədən sənayesinin inkişafı ölkədə ümumi sənayeləşməni sürətləndirəcək.

2021- ci ildə dünya ticarətində artım proqnozu 10,8 faiz olduğu halda, Azərbaycanın qeyri-neft ixracı 47,2 faiz artıb. Bir ildə qeyri-neft ixracının bu qədər artması müstəqillik tarixində bir ilkdir. 2021-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə ixracın adambaşına 270 ABŞ dollarına çatması onu deməyə əsas verir ki,

2025-ci ildə 450 ABŞ dolları hədəfinə nail olunmaq mümkündür.

29. Kənd təsərüfatı məhsullarının istehsalı və strukturunun iqtisadiyyatda rolunu izah edin.(asan)

Kənd təssərüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının ənənəvi və mühim sahələrindən biri hesab edilir. Buna baxmayaraq bu sahə digər sektorlar ilə müqayisədə nisbətən zəif inkişaf edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kənd təsərüfatının zəif inkişafı adətən maliyyə mexanizmlərinin inkişaf etməməsi ilə əlaqədar olub.

Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektoru ötən dövr ərzində iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biri kimi müəyyənləşdirilmiş və görülmüş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda bu sektorun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır

Kənd təsərrüfatı ölkə üzrə məşğulluğun əsasını təşkil edir. Məsələn 2015-ci ildə məşğulluğun 36,4% -i aqrar sektorun payına düşüb. 2020-ci ildə 36,3% təşkil etmişdir.

2000-2015-ci illərdə aqrar sektora marağın azalmasının əsas amillərindən biri, sektorda mənfəət normasının aşağı səviyyəli olmasıdır. Xüsusi ilə də, 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq tikinti nəqliyyat və s bu kimi sahələrdə yeni iş yerlərinin sürətlə yaranması və gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi kənd təsərrüfatı ilə məşğulluq üzrə meyllilik səviyyəsini azaltdı.Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2000-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı istehsalında orta illik artım templəri 4.4% təşkil edib . Dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsalanmaqla rəqabətqabiliyyətli kənd təsərüfatı məhsullarının istehsalı sahəsində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2020-ci ildə kənd təsərüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 8428,9mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 4400,5 mln. manatı heyvandarlıq,4028,4 mln . manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşmüşdür. Əvvəlki ilə nisbətən kənd təsərüfatının istehsalı 2,0%, o cümlədən bitkiçilik məhsulları 0,8%, heyvandarlıq məhsulları isə 3,1% artmışdır.

So illərdə aqrar sektorun inkişafına dövlət tərəfindən hərtərəfli dəstək tədbirləri davam etdirilir, fermerlərin dövlətin göstərdiyi dəstək mexanizmlərindən istifadə imkanları asanlaşdırılır, bu istiqamətdə şəffaflıq,

hesabatlılıq və əlçatanlıq təmin olunur. Dövlət dəstəyi kənd təsərrüfatının əsas istiqamətləri üzrə məhsul istehsalını artırmağa, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına imkan yaratmışdır

30. Sənaye parkları və məhəllərinin qeyri- neft sənayesinin inkişafına rolunu izah edin.(orta)

Qeyri-neft sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsində sənaye zonalarının yaradılması mühüm rol oynamışdır. Buna nümunə olaraq Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı Sənaye Parkı, Mingəçevir Sənaye Parkı, Pirallahı Sənaye Parkı, Qaradağ Sənaye Parkı, Masallı Sənaye Məhəlləsi, Hacıqabul, Sabirabad Sənaye Məhəllələrini qeyd etmək olar. Həmçinin işğaldan azad olunmuş Ağdam rayonunun əlverişli coğrafi mövqeyi, sosial-iqtisadi inkişaf imkanları, yük axınlarının gələcək təmərküzləşməsi və digər mühüm logistika potensialının mövcudluğu nəzərə alınaraq 2021-ci ildə rayonda müasir infrastruktura malik Ağdam sənaye parkının yaradılmasını zəruri etmişdir. Ümumilikdə sənaye parkının yaradılmasının əsas məqsədi ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi;

iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi;

ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişliliyinin artırılması;

əmək qabiliyyətli əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə qeyri- neft sektorunda müasir texnologiyalara əsaslanan rəqabət qabiliyyətli səyaye istehsalını təşkilini həyata keçirən sənaye parklarında dövlət tərəfindən bir sıra stimullaşdırıcı tədbirlər tətbiq olunur:

- vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlər (sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyata alındıqları tarixdən 10 il müddətinə əmlak vergisindən, torpaq vergisindən, gəlir və ya mənfəət vergisindən, istehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı ƏDV-dən və 7 il müddətinə gömrük rüsumlarından azad olunurlar)

- sənaye parkının infrastrukturla təmin edilməsi;
- torpaq sahəsinin icarə haqqının aşağı həddində müəyyən edilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün xidmətlərin təşkili və s.

31. Azərbaycanda aqrar sektorun prioritet sahələrinin inkişaf istiqamətləri və bu sektora dövlət dəstəyini açıqlayın. (çətin)

Ölkəmizdə aqrar sahədə innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi məqsədi ilə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Belə ki, aqrar sahədə tətbiq edilən hər bir innovasiya məhsuldarlığı, gəlirləri artırır və nəticə etibarı ilə bu sahənin daha sürətli inkişafını təmin edir. Son illər ərzində Azərbaycanın kənd təsərrüfatında bir sıra innovativ metod və üsullardan istifadə olunmağa başlamışdır. Kənd təsərrüfatında dronlardan istifadə, ağıllı bağ, müasir əkin metodları, zərərvericilərə qarşı müasir bioloji mübarizənin təşkili, biotexnologiya laboratoriyalarında virussuz toxum və ting yetişdirilməsi, və s. buna aid edilə bilər.

Nəticədə 2015-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsinə ayrılmış investisiyanın məbləğində artım müşahidə edilmişdir. 2015-ci illə müqayisədə 2019-ci ildə aqrar sahəyə ayrılan investisiyanın məbləği 2.2 dəfə artaraq 769.5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş cəmi investisiyanın 4.2 faizini təşkil edir.

Ötən illər ərzində aqrar sektorun inkişafına istiqamətlənmiş vergi siyasəti həyata keçirilib. Hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergilərdən azaddır. 2001-ci ildən 5 il müddətinə tətbiq edilən və indiyədək 4 dəfə müddəti uzadılan bu güzəştlər 2024-cü ilədək qüvvədə olacaq. Beləliklə, mövcud qanunvericiliyə əsasən, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları mənfəət, gəlir, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azad ediliblər.

Təhlilər göstərir ki , kənd təsərüfatının inkişaf potensialı tam istifadə edilməyib. Mütəxəsislər yaranmış vəziyyəti sektor iştirakçılarının xüsusilə də ailə təsərrüfatlarının istehal vasitələrinə çıxış imkanlarının məhdudluğu, maliyyə çatışmazlığı, elmi dəstəyin zəifliyi, bazara çıxış imkanlarının məhdudluğu, az gəlirlilik torpaqlardan səmərəsiz istifadə sahəyə hədəflənən subsidiya siyasətinin icrası kimi fundamental

problemlərlə izah edirlər. Ümumi yanaşma isə odur ki, regionların sosial iqtisadi inkişafı və ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi baxımından kənd təsərüfatı mühim əhəmiyyətə malikdir.

32. Azərbaycanda turizm sektorunun potensialını və səmərəli istifadə istiqamətlərini açıqlayın.(asan)

Azərbaycanın geostrateji mövqeyi ölkənin turizm sektoru üçün mühim avantajlardan olmaqla istənilən təşəbbüskarlığı dəstəkləyir. Bu istiqamətdə daha uğurlu nəticələrin əldə olunması üçün isə sadəcə uyğunlaşdırılmış kommunikasiya, keyfiyyətli xidmət və rəqabətli qiymət siyasətinin tətbiq edilməsinə ehtiyac var. Turizm sektorunun problemlərini ümumən qruplaşdırsaq- zəif rəqabət mühiti, turizm günlərinin sayının azlığı, qış turizm sənayesinin yenicə inkişafa başlaması, region ölkələri ilə müqayisədə daha yüksək qiymətlər, təklif edilən xidmətlər üzrə keyfiyyətin qənaətbəxş olmaması, peşəkar menecerlərin və marketoloqların xidmətlərindən aşağı səviyyəli istifadə və s. aid etmək olar.
Həmçinin bu sahə ötən illər ərzində neft qiymətlərində dəyişmələrə daha az reaksiya verməklə davamlı böyüməyə nail olub. Başqa sözlə, turizm sektorunun neft həssaslığı diğər sektorlarla müqayisədədaha azdır. Turizm sektoru sosial- iqtisadi inkişafın əsas təkanverici qüvvəsi kimi dünyanın bir çox ölkələrinin milli iqtisadi prioriteti hesab edilir. Ümumilikdə isə turizmin təsiri üç əsas kateqoriyaya bölünür.

1. Hava nəqliyyatı, mehmanxanalar, avtomobil kirayəsi ilə məşğul olan şirkətlər kimi turizm altsektorlarının ÜDM-ə birbaşa təsirindən əlavə, digər sektorların da dolayı təsiri turizmin əhəmiyyətini daha da artırmaqdadır. Turizm sektorunun birbaşa və dolayı təsirlərindən başqa, xidmət, tikinti, habelə istehsal sektorlarını əhatə edən və onlar vasitəsilə ÜDM-i artıran induksiya edilmiş təsirləri (“induced impact”) də mövcuddur
2. turizm sektorunun inkişafının məşğulluğa və regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiridir. Belə ki, bu sektorda istənilən inkişaf yalnız şəhərlərdə deyil, eyni zamanda, ekoturizm, kənd turizmi, çimərlik və dini turizm kimi çoxsaylı turizm növlərinin inkişafı vasitəsilə regionlarda və kənd yerlərində də məşğulluq imkanlarının yaradılmasına təkan verir.
3. Turizmin inkişafı ölkə üzrə güclü infrastrukturun yaradılması ilə müxtəlif regionların, o cümlədən kəndlərin infrastrukturunun inkişafına səbəb olur.

4. Uğurlu turizm strategiyası ölkənin imicinin beynəlxalq miqyasda yaxşılaşdırılmasına kömək etdiyindən turizm həm də ölkələr üçün marketinq aləti rolunu oynayır.

Turizm sektoru ekoloji dayanıqlılıq, mədəni irs, yerli dəyərlərin mühafizəsi və inkişafı istiqamətində göstərilən səyləri də dəstəkləyirləndirməklə yanaşı post neft dövrü üçün ümidverici inkişafdır.

Lakın, koronavirus (covid19) pandemiyyasının yaratdığı böhran nəticəsində turizm sektorunda müşahidə olunan tənəzzül digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da özünü göstərmiş və bu sektor ən çox zərər çəkən sahələrdən biri olmuşdur. 2020- ciildə Azərbaycana dünyanın 155- ölkəsindən 2019- cu illə müqayisədə təxminən 4 dəfə az əcnəbi vətəndaş gəlmişdir.

33. Ölkədə xidmət sektoru ve ölkənin iqtisadi inkişafdakı rolunu açıqlayın. (orta)

Son illərdə Azərbaycanda ÜDM istehsalının və məşğulluğun yarıdan çoxu xidmətlər sektorunun payına düşür. Sektorun strukturuna təhsil, səhiyyə,turizm maliyyə-bank, nəqliyyat, rabitə, tikinti ,ticarət daxildir.

Təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi, iqlimi və ənənəvi tolerantlığı Azərbaycanda tarixən turizm üçün əlverişli mühitin yaranmasını şərtləndirib. Eyni zamanda ticarət, siyasi ,dini və s. kimi müxtəlif səbəblərdən Azərbaycan tarixin erkən dövrlərindən etibarən turizmin təşəkkül tapdığı bölgələrdən biridir. Azərbaycanda yüksək turizm potensialını şərtləndirən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. -əlverişli təbii- coğrafi mühit, qədim mədəniyyətin zənginliyi və müasirliyin vəhdəti, dayanıqlı siyasi sabitlik, tolerant ictimai mühit, multikulturalizm, ənnənəvi qonaqpərvərlik və humanistlik kimi üstünlükləri Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafına zəmin yaradır.

Azərbaycanın geostrateji mövqeyi ölkənin turizm sektoru üçün mühim avantajlardan olmaqla istənilən təşəbbüskarlığı dəstəkləyir. Bu istiqamətdə daha uğurlu nəticələrin əldə olunmsı üçün isə sadəcə uyğunlaşdırılmış kommunikasiya, keyfiyyətli xidmət və rəqabətli qiymət siyasətinin tətbiq edilməsinə ehtiyac var. Turizm sektorunun problemlərini ümumən qruplaşdırsaq- zəif rəqabət mühiti, turizm günlərinin sayının azlığı, qış turizm sənayesinin yenicə inkişafa başlaması, region ölkələri ilə müqayisədə daha yüksək qiymətlər, təklif edilən xidmətlər üzrə keyfiyyətin qənaətbəxş olmaması, peşəkar menecerlərin və marketoloqların xidmətlərindən aşağı səviyyəli istifadə və s. aid etmək olar.

Həmçinin bu sahə ötən illər ərzində neft qiymətlərində dəyişmələrə daha az reaksiya verməklə davamlı böyüməyə nail olub. Başqa sözlə, turizm

sektorunun neft həssaslığı diğər sektorlarla müqayisədə daha azdır. Turizm sektoru sosial- iqtisadi inkişafın əsas təkanverici qüvvəsi kimi dünyanın bir çox ölkələrinin milli iqtisadi prioriteti hesab edilir.

Lakın, koronavirus (covid19) pandemiyyasının yaratdığı böhran nəticəsində turizm sektorunda müşahidə olunan tənəzzül digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da özünü göstərmiş və bu sektor ən çox zərər çəkən sahələrdən biri olmuşdur. 2020- ciildə Azərbaycana dünyanın 155-ölkəsindən 2019- cu illə müqayisədə təxminən 4 dəfə az əcnəbi vətəndaş gəlmişdir.

Mövzu 6.

34. Azərbaycanda monetar siyasətin əsas istiqamətlərini aciqlayın.(orta)

Monetar siyasət faiz dərəcəsinin iqtisadiyyata təsirinə əsaslanmaqla, borc götürülən pulun qiymətini və pulun məcmu təklifini dəyişir. Bu siyasətdə istifadə olunan müxtəlif alətlər, inflyasiya, iqtisadi artım, işsizlik və məzənnəyə təsir edir. Müxtəlif ölkələrdə monetar siyasəti həyata keçirən müstəqil qurumlar, məsələn ABŞ-da Federal Ehtiyatlar sistemi, İngiltərə Bankı, Avropa Mərkəzi Bankı, Çin Xalq Bankı, Yeni Zellandiya Ehtiyat Bankı, Yaponiya Bankı məşğuldur.

Monetar siyasətin müxtəlif növləri vardır ki, bunları aşağıdakı kimi qruplaşdıra bilərik.

1.Daraldıcı siyasət – Əgər bu siyasət yeridilirsə bu zaman pul təklifi azaldılacaq və ya az artırılacaq, yaxud faiz dərəcəsi yüksəldiləcək.

2.Genişləndirici siyasət – bu siyasət zamanı isə pul təklifi kəskin arta bilər və faiz dərəcəsi azaldılacaq.

Ölkədə monetar siyasətin məqsədindən asılı olaraq aşağıdakı növlərindən də istifadə olunur. Məs.:

a)Yumuşaq pul siyasəti – bu siyasət Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsini aşağı salmaqla iqtisadi artıma təkan verir.

b)Neytral pul siyasəti – bu siyasət şəraitində Mərkəzi Bank faiz dərəcəsində dəyişiklik etmir və beləliklə nə iqtisadi artım təşviq edilir, nə də inflyasiya ilə mübarizə aparılır.

c)Sərt pul siyasəti zamanı faiz dərəcəsi yuxarı səviyyədə saxlanılmaqla inflyasiya azaldılır.

Açıq bazar əməliyyatları monetar siyasətin əsas alətlərindəndir. Bu alət dövlət istiqrazlarının, şirkətlərin səhmləri və xarici valyutaların alınması və satılması ilə pulun miqdarının idarə edilməsinə səbəb olur.

35.Azərbaycanda valyuta və məzənnə siyasətini açıqlayın.(asan)

Valyuta Siyasəti (currency polisy) – dövlət tərəfindən valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədi ilə həyata keçirilən hüquqi, iqtisadi, inzibati tədbirlərin kompleksidir. Valyuta siyasəti ölkədə hər şeydən əvvəl inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətlidir.

Valyuta siyasəti aşağıdakı formalarda həyata keçirilir.

1.Diskont siyasət – MB tərəfindən kreditlər üçün ssuda kapitalının tələb və təklifinin tənzimlənməsi məqsədi ilə faiz dərəcələrinin azalması və artması ilə müsayət olunan üçot-pul kredit siyasətidir. Faiz dərəcəsini artırmaqla Mərkəzi Bank kredit pulu üzrə tələbin azalmasına təsir göstərir, azaltmaqla isə tələbi fəallaşdırır.

2.Valyuta müdaxiləsi – valyuta bazarlarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması məqsədi ilə mərkəzi bankın valyutaların alqı-satqı əməliyyatlarında müntəzəm iştirakı.

3.Devalvasiya və revalvasiya – Devalvasiya milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin məqsədyönlü uçotlaşdırılmasıdır. Revalvasiya isə milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin qaldırılmasıdır.

4.Valyuta məhdudiyyətləri - valyuta əməliyyatlarının inzibati tədbirlər və qanunverici aktlarla qadağan olunması və ya limitləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd hər bir dövlətin öz milli valyutasının məzənnəsinin sabitliyini qorumaqdır.

Valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkələrin pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətinə deyilir. Valyuta məzənnəsi tələb-təklif əsasında, ya da dövlət tərəfindən təyin edilir, sabit rəqəm deyil, çünki valyuta bazarında tələb və təklif tez-tez dəyişir. Tələb çox olduqda valyuta məzənnəsi artır, əksinə isə azalır.

Valyuta məzənnəsi milli iqtisadiyyatla dünya iqtisadiyyatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ixrac və idxal edilən malların qiymətinə, milli istehsalın dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin xarakteri aşağıdakı kimidir.

1.Əməliyyatların iştirakına görə: alıcı qiyməti; satıcı qiyməti.

2.İfadə olunan edilən rejimə görə: təsbit edilmiş; üzən; qarışıq

3.İnflyasiyaya görə: nominal, real

4.Təyin edilməsinə görə: rəsmi; bazar

5.Valyuta əməliyyatlarına görə: cari valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi; müddətli valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi.

Valyuta məzənnəsi valyutanın alqı və satqısına görə fərqlənir. Bank xarici valyutanı alarkən alıcı qiyməti, satarkən isə satıcı qiyməti yaranır. Birbaşa məzənnədə satıcı qiyməti, alıcı qiymətindən yüksək olur. Bu fərq bankın gəliridir. Bu fərq marja və ya spred adlanır və bazarda konkret vəziyyətdən asılı olaraq dəyişir.

36. Ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolunu açıqlayın. (orta)

İqtisadi tənəzzül adlandırdığımız 1991-1995-ci illərdə Azərbaycanın bank sistemi iflic vəziyyətində idi. Bu iqtisadi problemlərin həll olunmasında Mərkəzi Bankın (həmin dövrdə Milli Bankın) qarşısında ciddi vəzifələr dururdu. Belə ki, istənilən bank sisteminin idarəolunması, bankların fəaliyyətinə nəzarət, pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsi məhz Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir.

Fikrimcə, həmin dövrdə Milli Bank tərəfindən həyata keçirilən siyasət düzgün olmasa idi hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı bu cür inkişaf edə bilməzdi.

Pul və bank sektorunda siyasətləri müəyyənləşdirmə, nəzarət və nəzarət səlahiyyəti Milli Banka aiddir. 2021-ci ildə makroiqtisadi sabitliyin qorunması Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit sistemində başlıca prioriteti hesab olunur. İnflyasiyanın xarici fonunun pisləşməsi şəraitində, Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul siyasəti monetar şərait və inflyasiya gözləntilərinin idarə edilməsi vasitəsi ilə, bu amillərin yumşaldılmasına yönəldilmişdir.

Ölkədə Milli Bank, səhmləri dövlətə aid olan banklar, özəl sərmayəli yerli banklar və xarici sərmayəli banklar fəaliyyət göstərir.

Sərmayəsinin bütün hissəsi dövlətə aid bir hüquqi şəxs olan Mərkəzi Bank, maliyyə bazarları üzərində çox sərt bir nəzarəti var. Azərbaycanda bank sisteminin inkişaf prosesi üç mərhələyə bölünə bilər. Birinci mərhələ olaraq 1990-92-ci illər arasında Milli Bank sistemi təşəkkül etdirilmişdir. 1992-94-cü illərdə hiper-inflyasiya şərtlərində qeyri-stabil bir mühitdə bank sistemi inkişaf etmişdir. 1994-cü il və ondan sonra isə, makroiqtisadi stabil mühitdə bank sisteminin yenidən formalaşdırılaraq inkişaf edilməyə çalışılmışdır.

Sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk illərində Azərbaycanda, bank sisteminin yaradılması səbəbi ilə, banklar üzərində güclü bir nəzarət olmuşdur.

Hüquqi boşluqlardan da faydalanan kommersiya bankları sürətlə artdı. Qurulan banklar əsasən spekülativ fəaliyyətlərdə cəmləşdilər.

Əksəriyyəti dövlət nəzarətində olan bank sektoru, xüsusilə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının təsiri altındadırlar. Azərbaycanda qurulan Türk bankları ilə yanaşı bəzi xarici bankların şöbələri də fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda xarici sərmayəli bank həm 100% xarici sərmayə, həm də müştərək olaraq qurula bilər. Banklarda xarici sərmayənin payı 30% ilə məhduddur.

Bank sektorunun iqtisadiyyatdakı üstünlüyü gedərək artmış və banklara olan inamın artması ilə ümumi depozit və kredit həcmi artmışdır. Ümumiyyətlə, maliyyə sabitliyinin qorunması, bank sektorunun bütün sahələrində inkişaf və islahatlar, maliyyə sabitliyi və inkluzivliyinin artırılması 2022-ci ilə maliyyə siyasətinin başlıca prioritetləri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Ümumiyyətlə, pul-kredit siyasətinin əsas prioritetləri ölkədə duran vacib strateji məsələlərin, iqtisadi artımın tənzimlənməsinin, inflyasiyanın buxovlanması,istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, məşğulluğun təmin edilməsi və xarici iqtisadi əlaqələrin sabitləşməsinə xidmət edir.

37. Mərkəzi Bankın əsas məqsəd və funksiyalarını açıqlayın. (orta)

Milli Bank 11 fevral 1992-ci ildə qurulmuşdur.Bank və Milli Bank barədə tənzimləmələrlə əlaqədar olaraq 7 avqust 1992-ci ildə “Milli Bank Haqqındakı Qanun”la “Banklar və Bankların Fəaliyyətləri Haqqındakı Qanun” ard-arda qüvvəyə minmişdir. 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Milli Bankının nizamnaməsi qəbul edildi. Ölkədə Milli Bank və digər banklardan ibarət bir bank sisteminin qurulması hədəflənmişdir: Pul və bank sektorunda siyasətləri müəyyənləşdirmə, nəzarət və nəzarət səlahiyyəti Milli Banka aiddir.

Mərkəzi Bank pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksi həyata keçirilir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir.

Mərkəzi Bank öz məqsədlərinə nail olmaq üçün Mərkəzi Bank aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

●Pul və valyuta siyasətini həyata keçirir;

●Nağd pul dövriyyəsini təşkil edir;

●Manatın rəsmi məzənnəsini müəyyən edir;

●Bank və sığorta fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bank və sığorta fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir

●Qiymətli kağızlar bazarını tənzimlənir;

●Valyuta tənzimi və nəzarətini həyata keçirir;

●Qızıl-valyuta ehtiyatlarını idarə edir;

●Tədiyə balansını tərtib edir;

●Ölkənin icmal (dövlət və qeyri-dövlət) xarici borc statistikasını və beynəlxalq investisiya balansını tərtib edir;

●Ödəniş sistemlərini təşkil edir və tənzimlənir.

Mərkəzi Bankın maliyyə sabitliyi şəraitində pul-kredit sisteminin əsas prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşmişdir.

-bank sisteminə etimadın qorunması;

-risklərin minimallaşdırılması;

-maliyyə sektorunda idarəetmə potensialının və şoklara qarşı dayanıqlığın artırılması;

-dayanıqlı qiymət sabitliyinin təmin edilməsi;

-maliyyə inkluzivliyinin genişləndirilməsi;

-sığorta və kapital bazarlarının dərinliyinin artması;

-milli ödəniş sisteminin təhlükəsizliyi;

-kommunikasiyanın effektivliyinin və əhatəliyinin genişləndirilməsi.

38. İqtisadi inkişafda monetar və fiskal siyasətin qarşılıqlı əlaqəsini açıqlayın. (çətin)

Monetar siyasət zamanı iqtisadiyyat pul və onun alətləri vasitəsi ilə tənzimlənir. Bu siyasətdən XIX əsrin sonlarından başlayaraq istifadə olunur. Monetar siyasət faiz dərəcəsinin iqtisadiyyata təsirinə əsaslanmaqla, borc götürülən pulun qiymətini və pulun məcmu təklifini dəyişir. Bu siyasətdə

istifadə olunan müxtəlif alətlər, inflyasiya, iqtisadi artım, işsizlik və məzənnəyə təsir edir. Əgər valyuta buraxılışı bir mərkəzdən həyata keçirilirsə, eləcə də fəaliyyətdə olan iqtisadi subyektlər üçün pul təmin edən bankların mərkəzi banka tabe olduğu nizamlanma sistemi varsa iqtisadi məqsədə çatmaq üçün monetar siyasət pul təklifini və faiz dərəcəsini idarə edir.

1970-ci ildən monetar siyasət fiskal siyasətdən ayrı həyata keçirilir. Qeyd edək ki, bundan əvvəl Bretton Vuds sistemi də dövlətin fiskal və monetar siyasəti ayrılıqda formalaşdırmağı təklif etmişdir.

Müxtəlif ölkələrdə monetar siyasəti həyata keçirən müstəqil qurumlar, məsələn ABŞ-da Federal Ehtiyatlar sistemi, İngiltərə Bankı, Avropa Mərkəzi Bankı, Çin Xalq Bankı, Yeni Zellandiya Ehtiyat Bankı, Yaponiya Bankı məşğuldur.

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, monetar siyasət geniş mənada mərkəzi bankların pul təklifinə təsirini əks etdirməklə, müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək öz balans həcmini müxtəlif pul təklifi parametrlərinə təsir etmək imkanına malikdir.

Monetar siyasətin müxtəlif növləri vardır ki, bunları aşağıdakı kimi qruplaşdıra bilərik.

1.Daraldıcı siyasət – Əgər bu siyasət yeridilirsə bu zaman pul təklifi azaldılacaq və ya az artırılacaq, yaxud faiz dərəcəsi yüksəldiləcək.

2.Genişləndirici siyasət – bu siyasət zamanı isə pul təklifi kəskin arta bilər və faiz dərəcəsi azaldılacaq.

Ölkədə monetar siyasətin məqsədindən asılı olaraq aşağıdakı növlərindən də istifadə olunur. Məs.:

a)Yumuşaq pul siyasəti – bu siyasət Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsini aşağı salmaqla iqtisadi artıma təkan verir.

b)Neytral pul siyasəti – bu siyasət şəraitində Mərkəzi Bank faiz dərəcəsində dəyişiklik etmir və beləliklə nə iqtisadi artım təşviq edilir, nə də inflyasiya ilə mübarizə aparılır.

c)Sərt pul siyasəti zamanı faiz dərəcəsi yuxarı səviyyədə saxlanılmaqla inflyasiya azaldılır.

Bir neçə kəlmə iqtisadi artıma təkan verən yumuşaq siyasət haqqında demək

olar ki, məcmu tələbin canlandırılmasına və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına yönəldilmiş bu pul siyasətini yeridərkən Mərkəzi Bank verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini aşağı salaraq, qiymətli kağızlar alır və dövriyyəyə pul buraxır, banklara daha çox kreditlər verir, milli valyutanın beləliklə məzənnəsinin ucuzlaşmasına şərait yaradır. Bu da bu siyasətin ölkədə inflyasiyanın məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş bir siyasətdir. Bu siyasət, sərt pul siyasəti yeridilərkən Mərkəzi Bank verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələrini yüksəldir, malik olduqları qiymətli kağızları sataraq dövriyyədəki pulu azaldır, milli valyutanın məzənnəsinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır, banklara isə kredit verilməsini məhdudlaşdırır.

Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən pul siyasəti alətləri "Azərbaycan Respublikasının Qanununun" 29-cu maddəsində də öz əksini tapmışdır. Pul siyasətinin əsas alətləri aşağıdakılardır:

- Açıq bazarda əməliyyatlar
- Faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi
- Məcburi ehtiyat normaları
- Kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi
- Depozit əməliyyatlar
- Beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş pul siyasətinin digər alətləri

Bu alətlər Mərkəzi Banka pul siyasətinin hədəflərinə çatmağa şərait yaradır. Bu qeyd edilən pul siyasəti alətləri vasitəsilə pul kütləsi, valyuta məzənnəsi və faiz dərəcələrinə təsir etməklə Mərkəzi Bank son məqsədə çatmaq, pul siyasətinə dair adekvat qərarlar qəbul etmək və Mərkəzi Bankın kollegial idarəetmə orqanı olan Pul Siyasəti Komitəsində və idarə heyyətində müzakirələr aparıb, ölkədə pul siyasətinə dair qərarlar qəbul olunur.

Pul siyasətinin transformasiya mexanizmi mövcuddur, pul siyasətinin transformasiya mexanizmi Mərkəzi Bank tərəfindən qəbul edilən pul siyasəti qərarlarının iqtisadiyyata təsiri (ötürülməsi) prosesi nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə faiz dərəcələri, kreditlərin verilməsi, səhmlərin dəyəri və s. kimi transformasiya kanalları mövcuddur.

Açıq bazar əməliyyatları monetar siyasətin əsas alətlərindəndir. Bu alət dövlət istiqrazlarının, şirkətlərin səhmləri və xarici valyutaların alınması və satılması ilə pulun miqdarının idarə edilməsinə səbəb olur. Bütün bu əməliyyatlar zamanı az ya da çox həcmdəki valyuta bazar dövriyyəsindən

çıxır və ya dövriyyəyə daxil olur. Qısa müddətli açıq bazar əməliyyatlarının səbəbi qısa müddətli faiz dərəcəsini saxlamağa xidmət edir.

Məcburi ehtiyat norması siyasəti vasitəsilə banklar, topladıqları əmanətləri və digər bəzi öhdəliklərini Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilən nisbətdə müəyyən bir miqdarını, gələcəkdə üzləşə biləcəyi çətinlikləri tələb edib istifadə edə bilmək üçün MB-in hesablarında saxlamaq məcburiyyətindədir. Bu mexanizm məcburi ehtiyat, onun miqdarını müəyyən edən nisbət isə məcburi ehtiyat norması adlanır.

Məcburi ehtiyat norması siyasəti bankın ehtiyat normasını artırıb azaldaraq bankların açа biləcəyi kreditin miqdarına və faizinə təsir etməsinə deyilir. Bu siyasət artıq geniş istifadə edilmir. Monetar siyasət iqtisadiyyatın dayanıqlığının əsasıdır. 2020-ci ildən dünyanın üzləşdiyi COVİD-19 pandemiyası qlobal dünya iqtisadiyyatında bir sıra mənfi tendensiyalar buna müvafiq baş verən qiymət artımı bank sistemindən də təsirsiz ötüşməyib. Baş verən bu tendensiyada bankların xarici valyutaya olan ehtiyacı davamlı olaraq artmaqdadır. Azərbaycanda əksər ölkələrdə olduğu kimi maliyyə sektorunun mühərrik rolunu bank sektoru oynayır. Təəssüf ki, bu gün, əksər ölkələrdə olduğu kimi, bu gün yerli banklar fiziki şəxslərə və sahibkarlara verilən kreditlərin həcmində son 10 ildə qlobal iqtisadiyyatda və onun təsiri nəticəsində yerli iqtisadiyyatda baş verən hadisələrə görə dalğalanmalar var. 2015-ci ildə milli valyutanın devalvasiyası maliyyə sektorunun inkişafına mənfi təsir göstərmiş, ölkədə kreditləşmənin tempi aşağı düşməsidir.

Mövzu 7.

39. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsinin strukturunu açıqlayın. (orta)

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi mərkəzləşdirilmiş gəlir və xərclərdən, yerli gəlir və xərclərdən ibarətdir.

Büdcə gəlirləri – Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunan qaydada dövlət büdcəsinə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil olan vergilər rüsumlar, digər ödənişlər və daxilolmalardır.

Büdcə xərcləri – büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulan tələbatı ödəmək üçün ayrılan vəsaitdir.

Mərkəzləşdirilmiş gəlir – dövlət büdcəsində müəyyən edilən normativlərə uyğun olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərindən yerli gəlirlər çıxıldıqdan sonra formalaşan gəlirdir.

Mərkəzləşdirilmiş xərc – büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan müvafiq orqanların fəaliyyətinin və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərclərdir.

Yerli gəlir – dövlət büdcəsində müəyyən edilən normativlər əsasında formalaşan ayrı-ayrı şəhər və rayonlar üzrə gəlirdir.

Yerli xərc – büdcə təsnifatına uyğun olaraq maliyyələşdirilməsi yerli gəlirlər və mərkəzləşdirilmiş, gəlirlərdən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilən xərclərdir və s. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, vahid büdcə təsnifatına (Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü il tarixli qanuna) uyğun olaraq büdcə gəlirləri 4 kateqoriyadan ibarətdir:

1. vergilərdən daxilolmalar;
2. sosial ayırmalar;
3. qrantlar;
4. digər gəlirlər.

Vergilərdən daxilolmalar – vergilər vergi bazasına görə fərqlənir və bu halda vergi bazası kimi məcmuu gəlirlər, əmək haqqı, mal dövriyyəsinin həcmi, mülkiyyət, idxal olunan mallar və s. kimi çıxış edə bilər.

Sosial ayırmalar – sosial ayırmalar dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqramlardan asılı olaraq sosial təminata və sosial ehtiyaclara ayırmalara bölünür və sosial təminata ayırmalar məcburi xarakter daşıyır, xüsusi fondun yaradılmasını nəzərdə tutur.

Qrantlar – qrantlar dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş yardımdır. Beynəlxalq təşkilatlar, xarici hökümətlər, xarici hüquqi və fiziki şəxslər qrantların donoru kimi çıxış edə bilər.

Digər gəlirlər - bunlar mülkiyyətdən gəlirlər, mal və xidmətlərin satışından daxilolmalar, lazımi və sanksiyalar üzrə daxilolmalar, könüllü köçürmələr və s. Qeyd edək ki, dövlət büdcəsi gəlirləri – qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin, rüsumların, digər ödənişlərin və daxilolmaların məcmusudur.

Vergilər dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbələrindən birini təşkil edir və dövlətin maliyyə ehtiyaclarının böyük hissəsi əsasən vergilər hesabına

formalaşır. Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi siyasətinin daim iqtisadiyyatın dəyişən tələblərinə, onun artan gücünə adekvat olaraq təkmilləşdirilir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərində Vergilər Xidmeti xəttində toplanılan vergilər sırasında ƏDV mənfəət və fiziki şəxslərdən sonra ümumi yer tutur.

40. Azərbaycan Dövlət Büdcəsinin formalaşmasında və icra olunmasında neftin qiyməti amilni açıqlayın. (çətin)

Son illərdə büdcə gəlirlərində meydana gələn artışda neft ünsürü böyük rol oynayır. Rəqəmlə ildən-ilə büdcə gəlirləri içində neft gəlirlərinin artdığını göstərir. Neft ixrac gəlirlərinin büdcə gəlirlərindəki payı 2010-cu ildən etibarən daha da artmağa başlamışdır. 2012-ci ildə Neft Fondunun transferi ən yüksək həddə 54% olmuş və növbəti iki il də bu transfer həcmi büdcə gəlirlərinin təxminən yarısını təşkil etmişdir. Büdcənin neftdən əldə edilən gəlirlərin büdcə gəlirləri arasındakı yeri isə bu şəkildədir: Dövlət büdcəsi gəlirlərinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) vasitəsilə daxil olan neftin payı 2002-ci ildə 36,5% ikən, 2003-cü ildə bu nisbət 31% olmuşdur. Ancaq Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) transferlər də diqqətə alındıqda neft sektorunun dövlət büdcə gəlirləri içindəki payı 39,1% olmuşdur. 2009-cu ildə isə bu nisbət 47,9% (38,6% SOCAR-ın payı və 9,3% ARDNF-dən transferlər) səviyyəsində oldu.

2015-ci il rəqəmləri ilə müqayisə etdikdə 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin neft xarici kəsirinin ÜDM-nin 2,1%-i həcmində olması planlanmışdır ki, bu da hökumətin neft gəlirlərinin xərcləməsinin artırılmasına dair ortamüddətli strategiyasına və 2015-ci il makroiqtisadi məqsədlərinə müvafiq gəlir.

Xərclərdə sosial bir bazaya sahib olan 2015-ci il büdcəsində, əmək haqqlarına, təhsil və müdafiə xərclərinə daha çox yer verilmişdir. Bu çərçivədə ortalama əmək haqqları bir əvvəlki ilə görə 30% artırılmışdır. Bu artış ilə rüşvətxorluğun azaldılmasına cəhd edildiyi müşahidə olunur. Ümumi olaraq təxminən 20 mlrd dollar olan 2012-ci il büdcəsi, 2013-cü ildə 24 milyard dollara yaxınlaşmışdır ki, onun da 14 mlr dollara yaxını neft fondundan transferidir. 2014-cü ildən dünya birjalarında neftin qiymətinin kəskin azalması neft fondunun gəlirlərini azaltmış və dolayısıyla 2016-cı ildən büdcəyə Neft Fondunun transferi 2010-cu ilin səviyyəsinə geriləmişdir. Azərbaycana 2006-cı ildən başlayaraq "Əsrin Müqaviləsi" çərçivəsində neft gəlirlərinin daxil olması hesabına həyata keçirilsə də Amerikada başlayaraq dünyanı cənginə alan qlobal maliyyə böhranı nəticəsində neft qiymətinin

dünya birjalarında kəskin ucuzlaşması Azərbaycan hökumətini bu addımı atmağa məcbur etdi. Dünya bazarlarında neft qiymətlərinin azalması büdcənin əvvəlki illərə nisbətən tədricən yavaş böyüməsində mühüm rol oynayır.

Xərclərdə sosial bir bazaya sahib olan 2009-cu il büdcəsində, əmək haqqlarına, təhsil və müdafiə xərclərinə daha çox yer verilmişdir. Bu çərçivədə ortalama əmək haqqları bir əvvəlki ilə görə 30% artırılmışdır. Bu artış ilə rüşvətxorluğun azaldılmasına cəhd edildiyi müşahidə olunur. Müdafiə xərcləri isə 70% artırılmışdır. Ümumi olaraq təxminən 12 mlrd.dollar olan 2008-ci il büdcəsi, 2010-cu ildə 12 milyard manata çatmışdı ki, onun da 5 mlrd.manata yaxını neft fondundan transferidir. Azərbaycana 2006-cı ildən başlayaraq "Əsrin Müqaviləsi" çərçivəsində neft gəlirlərinin daxil olması hesabına həyata keçirilsə də, Amerikada başlayaraq dünyanı cənginə alan qlobal maliyyə böhranı nəticəsində neft qiymətinin dünya birjalarında kəskin ucuzlaşması, Azərbaycan hökumətini bu addımı atmağa məcbur etdi. Dünya bazarlarında neft qiymətlərinin azalması büdcənin əvvəlki illərə nisbətən tədricən yavaş böyüməsində mühüm rol oynayır.

2016-ci ilin dövlət büdcəsində əvvəlki beş ildən fərqli olaraq Neft Fondunun transferi 4388 milyon, yəni 42 faiz azaldılaraq 6 milyard manata düşmüşdür. Bunun səbəbi neft qiymətlərinin kəskin azalması fonunda Neft Fondunun gəlirlərinin azalmasıdır. Eyni zamanda 2016-cı ildə vergi gəlirləri də 510 milyon manat azaldılaraq 6602 milyon manat, yəni əvvəlki ilə görə 7% az proqnozlaşdırılsa da gömrük gəlirləri 2015-ci il kimi proqnozlaşdırılmışdır.

41. Büdcə-vergi siyasəti və bu sahədə aparılan islahatları açıqlayın.(orta)

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi-büdcə siyasətinin düzgün aparılması, onun səmərəli təşkili üçün prinsip, metod və mexanizmlərin tətbiqi və təhlili, həmçinin ümumiləşdirilmiş makroiqtisadi dövlət tədbirlərinin hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün vergilərin fiskal, bölüşdürücü, tənzimləyici və nəzarətedici funksiyaları təyinat xüsusiyyətləri kəsb etməklə yanaşı hər biri ayrı-ayrılıqda tədqiqat obyekti olmaqla, bütövlükdə, iqtisadi inkişaf konsepsiyasının reallaşdırma mexanizmi kimi tədqiq edilir. Vergi-büdcə siyasətinin Azərbaycan modeli ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini, onun perspektiv inkişaf dinamikasını, məhsuldar qüvvələrin inkişaf aspektlərini əhatə etməklə təşkil olunmalıdır. Nəzərə almaq vacibdir ki, vergi-büdcə siyasəti – dövlətin büdcə

xərcləri və vergi sistemi ilə bağlı, elə tənzimləyici siyasətdir ki, bu son nəticədə milli gəlirin və xərcləmələrin strukturuna və yenidən bölgüsünə təsir edir.

Qeyd edək ki, vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur. Müddətindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları:

- Vergi taktikası – vergi sisteminə əlavə və dəyişikliklər edilməsi yolu ilə konkret bir dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur;
- Vergi strategiyası – vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli kursunu müəyyən edir və irimiqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur;
- Daxili vergi siyasəti – bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur;
- Xarici vergi siyasəti – ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəklə salınmasına yönəldilir.

Dövlətin həyata keçirdiyi tənzimləmə vasitələrinin əsası da fiskal siyasət hesab olunur. Çünki fiskal siyasət dövlət xərcləri və vergi ilə bağlı olan tənzimləmə sistemidir. Bu siyasət xeyli dərəcədə hökumət xərclərinin, yəni dövlət idarə və orqanlarının, institutlarının saxlanılması və dinamikasından asılıdır. Fiskal siyasət dövlətin büdcə və vergi siyasəti olmaqla büdcə formalaşması siyasətini ifadə edir, həmçinin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi sayılır.

42.Neft və qeyri-neft sektorunun dövlət gəlirlərinin formalaşmasında payını açıqlayın.(orta)

Son illərdə büdcə gəlirlərində meydana gələn artışda neft ünsürü böyük rol oynayır. Rəqəmlə ildən-ilə büdcə gəlirləri içində neft gəlirlərinin artdığını göstərir. Neft ixrac gəlirlərinin büdcə gəlirlərindəki payı 2010-cu ildən etibarən daha da artmağa başlamışdır. 2012-ci ildə Neft Fondunun transferi ən yüksək həddə 54% olmuş və növbəti iki il də bu transfer həcmi büdcə gəlirlərinin təxminən yarısını təşkil etmişdir. Büdcənin neftdən əldə edilən gəlirlərin büdcə gəlirləri arasındakı yeri isə bu şəkildədir: Dövlət büdcəsi gəlirlərinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) vasitəsilə daxil olan neftin payı 2002-ci ildə 36,5% ikən, 2003-cü ildə bu nisbət 31% olmuşdur. Ancaq Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) transferlər də diqqətə alındıqda neft sektorunun dövlət büdcə gəlirləri içindəki payı 39,1%

olmuşdur. 2009-cu ildə isə bu nisbət 47,9% (38,6% SOCAR-ın payı və 9,3% ARDNF-dən transferlər) səviyyəsində oldu.

2021-ci il büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini post-pandemiya şəraitində büdcə gəlirlərinin (o cümlədən neft-qaz sektorundan daxilolmaların) azalması fonunda büdcənin gəlir və xərclərinin ahəngdarlığının və qeyri-neft sektorundan gəlirlərin ümumi büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisinin ardıcıl surətdə artırılmasının təmin edilməsi, neft və valyuta gəlirlərinin azalması şəraitində Dövlət Neft Fondunun aktivlərinin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən səviyyədə qorunması, dövlətin əsas funksiyalarının, o cümlədən, sosial təminat, səhiyyə, təhsil, müdafiə və təhlükəsizlik, dövlət borcu, prioritet dövlət proqramları və layihələri üzrə maliyyələşdirmənin davam etdirilməsi, bu əsasda, əhalinin sosial rifahının qorunmasına yönəlmiş tədbirlərin və iqtisadi artımın davamlılığının dəstəklənməsi təşkil edəcəkdir.

43. Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin strukturunu açıqlayın.(orta)

İcmal Büdcə

2021-ci il üzrə icmal büdcə gəlirləri 20619,1 mln.manat səviyyəsində, icmal büdcə xərcləri 28627,2 mln.manat məbləğində proqnozlaşdırılır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2021-ci il üçün büdcəsinin gəlirləri 5932,9 milyon manat nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2021-ci il üçün büdcəsinin xərcləri 12420,5 milyon manat təşkil edəcəkdir. Azərbaycan Respublikası əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri və xərcləri bərabər olaraq 5146,3 milyon manat məbləğində proqnozlaşdırılır.

İşsizlikdən Sığorta Fondunun gəlirləri və xərcləri bərabər olaraq 152,4 milyon manat nəzərdə tutulur.

İcmal büdcənin tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin gəlir və xərcləri bərabər olaraq 502,3 milyon manat proqnozlaşdırılır. Müvafiq olaraq icmal büdcə kəsrinin 8008,1 mln.manat olacağı gözlənilir.

44) Vergi, gömrük siyasəti və bu sahədə aparılan islahatları xarakterizə edin .(çətin)

Dövlətin vergi siyasəti – onun təkmilləşdirilməsi 3 tərəfə xidmət etməlidir:

- dövlət büdcəsinə;
- işəgötürənə;
- işçiyə.

Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən vergi siyasəti istehsalın, ərazilərin iqtisadi inkişafının, əhalinin gəlirlilik səviyyəsinin strukturunun dəyişdirilməsi məqsədilə ÜDM-nin bölüşdürülməsi üçün istifadə edilir və bu siyasəti həyata keçirməyin aşağıdakı üsullarından istifadə olunur:

- vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;
- vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi;
- bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi;
- vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi;
- differensiasiyalı vergi dərəcələri sisteminin tətbiqi və s.

Nəzərə almaq lazımdır ki, vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vergi mexanizminin əsas alətləri – vergi dərəcələri, vergitutma bazası və vergi güzəştləri hesab olunur.

Dövlətin vergi siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- sahə və ərazi nöqteyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması;
- dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- bazar münasibətləri şəraitində əhalinin gəlir səviyyələri arasında yaranmış qeyri-bərabərliyin hamarlanması;

Müddətindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları:

- Vergi taktikası – vergi sisteminə əlavə və dəyişikliklər edilməsi yolu ilə konkret bir dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur;
- Vergi strategiyası – vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli kursunu müəyyən edir və irimiqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur;

- Daxili vergi siyasəti – bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur;
- Xarici vergi siyasəti – ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəklə salınmasına yönəldilir.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət sahəsinin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır. Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması, qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətdir.

Gömrük siyasəti xarici siyasət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir:

- xarici siyasətin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti;

- xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimlənmə sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;

- vahid valyuta nəzarət siyasəti;

- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi;

Ölkənin xarici ticarətinin dövlət tənzimlənməsinin aparıcı orqanı kimi gömrük xidmətinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməlidir.

- Gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və onun ölkənin iqtisadi maraqları nəzərə alınmaqla xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizminə uyğun vəziyyətə gətirilməsi;
- Büdcəyə vergilərin ayrılması texnologiyasını və gömrük, bank-valyuta nəzarətinin həyata keçirilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi;
- Gömrük xidməti tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinin köməyilə yerli sahibkarların və ölkənin daxili bazarının müdafiəsinin təmin

edilməsi;

- Ən başlıcası isə gömrük tarif tənzimlənməsi mexanizmi cilalanmalı və gömrük tariflərinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə nail olunmalıdır.

45) Gömrük siyasəti və bu sahədə aparılan islahatları xarakterizə edin.(asan)

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət sahəsinin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır. Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması, qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətdir.

Gömrük siyasəti xarici siyasət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyən edilir:

- xarici siyasətin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti;
- xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimlənmə sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;
- vahid valyuta nəzarət siyasəti;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi;

Ölkənin xarici ticarətinin dövlət tənzimlənməsinin aparıcı orqanı kimi gömrük xidmətinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməlidir.

- Gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və onun ölkənin iqtisadi maraqları nəzərə alınmaqla xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizminə uyğun vəziyyətə gətirilməsi;
- Büdcəyə vergilərin ayrılması texnologiyasını və gömrük, bank-valyuta

nəzarətinin həyata keçirilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi;

- Gömrük xidməti tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsinin köməyilə yerli sahibkarların və ölkənin daxili bazarının müdafiəsinin təmin edilməsi;
- Ən başlıcası isə gömrük tarif tənzimlənməsi mexanizmi cilalanmalı və gömrük tariflərinin səmərəliliyinin yüksəlməsinə nail olunmalıdır.

46) ÜDM və dövlət büdcəsində rolu və əhəmiyyətini xarakterizə edin.(Çətin)

47)Ölkənin xarici borcu və onun həcmi və səmərəliliyini açıqlayın. (Asan)

Dövlət borcu – daxili vəxarici dövlət borcundan ibarət olmaqla ölkənin təxirə salınmaz sosial-iqtisadi xərclərinin və büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi üçün qəbul edilən ölkə hökumətinin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə xarici dövlətlərə müvafiq faiz ödənilməklə qaytarılmalı olan milli və xarici valyuta ilə ifadə edilmiş borc öhdəlikləridir.Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət borcu daxili və xarici dövlət borcundan ibarətdir.

Xarici dövlət borcu – bu dövlətin qeyri-rezidentlər qarşısında və xarici valyutada yaranan öhdəliklərinin məcmusudur. Respublikanın müvafiq qanunvericiliyinə görə xarici dövlət borcu Azərbaycan Respublikası adından qeyri-rezidentlərlə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə yaranan borcdur. Xarici dövlət borcunun hüquqi əsasını borc alan ölkə ilə borcverən subyekt arasındakı borc müqaviləsi təşkil edir. Borc verən tərəf ayırdığı vəsaitlərin etibarlığını təmin etmək məqsədilə borc alan dövlətdən zəmanət (təminat) tələb edir. Azərbaycanın xarici dövlət borcu ayrı-ayrı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından infrastruktur layihələr, maliyyələşmə proqramları üçün cəlb edilmiş kreditlərdən, habelə beynəlxalq maliyyə bazarlarında yerləşdirilən qiymətli kağızlardan ibarətdir.

01 iyul 2021-ci il tarixi vəziyyətinə birbaşa xarici dövlət borcu 7 milyard 839 milyon ABŞ dolları və ya Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 16,6 faizini, dövlət müəssisələri tərəfindən cəlb edilmiş xarici borclara verilmiş dövlət zəmanətləri üzrə şərti öhdəliklər isə 764,4 milyon ABŞ dolları və ya ÜDM-in

1,6 faizini təşkil etməklə, şərti öhdəliklər nəzərə alınmaqla xarici dövlət borcu 8 milyard 603,4 milyon ABŞ dolları və ya ÜDM-in 18,2 faizini təşkil etmişdir. Belə ki, xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti 01 yanvar 2021-ci il ilə müqayisədə 20,7 faizdən 2,5 faiz bəndi azalaraq 18,2 faizə çatmışdır. Qarşıdan gələn strateji dövrdə (2018–2025-ci illər) dövlət borcunun idarə olunması sahəsində əsas məqsəd gələcək illər üçün dövlət borcunun dayanıqlığını təmin etməklə ÜDM-ə nisbətinin tədricən azaldılmasına nail olmaqdır. Bu isə ortamüddətli dövrdə dövlət borclarının idarə edilməsinin strateji çərçivəsinin yaradılmasını, habelə xərc və risklərin müvafiq tarazlığı nəzərə alınaraq, ən optimal maliyyə alətlərinin seçilməsini tələb edir. Qeyd olunan strateji çərçivə daxili borcalmanı təkcə alternativ maliyyələşmə mənbəyi kimi deyil, eyni zamanda, daxili maliyyə bazarlarının inkişafı üçün zəruri alət kimi nəzərdə tutur.

Mövzu 8.

48) Azərbaycanın neft sənayesinin inkişaf mərhələlərinini açıqlayın. (Asan)

Tarixə diqqət yetirsək görərik ki, Azərbaycan neft sənayesi inkişaf tarixində bir neçə mərhələ keçmişdir:

I mərhələ (1847-1920-ci illər) - Mexaniki üsulla qazılmış quyularında neftin hasil edilməsi ilə başlanır. 1847-1848-ci illərdə ilk dəfə Bibiheybət və Balaxanı yataqlarında mexaniki üsulla qazılmış quyulardan sənaye əhəmiyyətli neft alınmış, XIX əsrin əvvəllərində dünyada ilk dəfə olaraq Bibiheybətdə sahildən 30 metr aralı dənizdə qazılmış əl quyusundan neft hasil olunmuş, ilk neftayırma zavodu isə 1859-cu ildə Bakıda tikilmişdir.

Binəqədədi, Piallahı, Suraxanı XIX əsrin sonunda neft sənayesinin inkişafında milli neft milyonçularını formalaşdırmışdır ki, bunun da (Hacı Zeynalabdin Tağıyev, İsa bəy Hacınski, Murtuz Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, Seyid Mirbabayev və s.) 24,8% azərbaycanlı olmuşdur. 1847-ci ildə ilk "bakı neft" səhmdar cəmiyyəti yaradıldı. 1876-cı ildə Nobel qardaşları (Robert Nobel fransız) Bakıda neft hasilatı və emalı üzrə neft şirkəti yaradır. İlk neft kəməri Bakı neftayırma zavodlarını birləşdirən kəmərdir – uzunluğu 230 km-dir.

II mərhələ (1920-1949-cu illər) - Azərbaycanda neft sənayesinin milliləşdirilməsindən sonra başlayır və açıq dənizdə "Neft daşlarının" kəşfi dövrünü əhatə edir. Bu dövr Rusiya imperiyasının süqutundan sonra

Bolşeviklərin Azərbaycanı-Bakını yenidən işğal etdiyi dövrdür. Sovet hökuməti Azərbaycana ayırdığı kapital qoyuluşunun çox hissəsini neft istehsalının genişləndirilməsinə istifadə edirdi. 1920-ci ildə ölkədə 2,4 mln ton, 1941-ci ildə 23,6 min ton neft hasil edildi.

7 noyabr 1949-cu ildə Neft Daşlarında 1№-li quyu gündə 100 t hasilatla istismara daxil olur və Azərbaycanda dənizdə neftçıxarmanın əsası qoyulur. Azərbaycan dənizdə ilk neftçıxaran ölkə kimi tarixə düşdü, dəniz mədəni tikildi və neftçilər şəhərciyi yaradıldı.

III mərhələ (1950-1969-cu illər) - "Neft daşları" yatağının istismara verilməsi ilə Azərbaycanda dəniz neft sənayesinin inkişafı ilə başlanır. Bu mərhələdə geoloji kəşfiyyat işləri genişlənir, yeni neft və qaz yataqları aşkar edilib (Qum dəniz, Sanqaçal-Divanni-dəniz Xərə zirə adası, Bahar, Bulla-dəniz, Darvin küpəsi, Palçıq pilpiləsi və s.) dənizqazma işlərinin, hidrotexniki neft qurğularının tikintisinin texnika və texnologiyası, dənizdə neftçıxarmanın infrastrukturu inkişaf etdirilir.

IV mərhələ (1969-1990-cı illər) - Azərbaycanın xalq təsərrüfatının bütün sahələri kimi neft və qaz sənayesinin də yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə səciyyələnir. Bu dövrdə Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin, xüsusilə dəniz neftinin hasilatının inkişaf tarixində yeni mərhələ başlayır. 1970-ci ildə "Xəzərdəniz neft" İstehsalat Birliyi (İB) yaradılır, həmin ildən Xəzər sektorlara bölünür, geoloji-kəşfiyyat, qazma, işlənmə, istismar işlərinin aparılması dəniz şəraitində iş aparmaq təcrübəsi olan azərbaycan neftçilərinə tapşırılır.

Bu dövrdə eyni zamanda zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar kəşf olundu. Bu- Günəşli, Çıraq, Azəri və s. yataqlardır. Bu dövrdə Azərbaycan neftinin emalı üçün xüsusi proqram "Azərbaycan neftayırma sənayesinin yenidən qurulması" planı hazırlanmış, bu proqrama əsasən yeni texnika və texnologiyalara malik zavodlar yaradılmışdır.

Bu dövrdə Dərin Dəniz özəlləri zavodu tikilit. Bu zavodun tikilməsinə 1978-ci ildə başlandı və 1989-cu ildə istismara verildi.

V mərhələ (1990 və ondan sonrakı dövr) - SSRİ-nin dağılması, müstəqillik dövrü və Azərbaycanın yeni tarixini əhatə etməklə "Yeni neft strategiyasının" yaranması ilə səciyyələnir. 1990-cı illərdə müstəqillik qazanmış Azərbaycan həm iqtisadi, həm də siyasi (Dağlıq Qarabağdakı proseslər) cəhətdən çox çətin bir şəraitdə idi. Keçmiş SSRİ respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin olması, maddi və texniki

təchizatın sıfıra enməsi iqtisadiyyatın bir çox sahələri kimi neft-qaz sənayesini də iflic vəziyyətə salmışdı. Neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin neft-qaz sənayesinin mənimsənilməsi üçün 2 yol var idi:

il ölkəmizin maliyyə iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək;

2)Xarici neft şirkətləri ilə əməkdaşlıq etmək.

Ümummilli lider H.Əliyev ikinci variantı (yolu) seçdi. Onun gərgin əməyi nəticəsində 1994-cü ilin 20 sentyabrında "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda "Azəri", "Günəşli" və "Çıraq" (suyun dərin hissəsi) yataqların birgə işlənməsi və hasilat payı bölgüsü haqqında" sonradan "Əsrin müqaviləsi" adını almış saziş imzalandı. Bu müqavilədə dünyanın 8 ölkəsindən 11 iri neft şirkətləri iştirak edirdi.

49) Azərbaycan dövlətinin neft-qaz strategiyası və onun ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətini açıqlayın. (Çətin)

Müstəqil Azərbaycanı müasir, güclü, davamlı iqtisadi inkişafa malik dövlətə çevirmək üçün ümummilli lider Heydər Əliyev gələcək siyasi-iqtisadi islahatların köklü transformasiyasının əsası olacaq neft strategiyasını müəyyənləşdirdi.

Azərbaycanın "Yeni neft-qaz" strategiyasını aşağıdakı istiqamətlərdə reallaşdırmaqda ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə daha sürətli inteqrasiyasını təmin etməyə və beynəlxalq ictimai əmək bölgüsünü dərinləşdirməklə ölkənin iqtisadi-siyasi təhlükəsizliyinin və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına istiqamətlənib. Bunlar:

1)Azərbaycanın neft-qaz layihələrinin xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünya enerji bazarına çıxışın sürətlənməsi

2)Azərbaycanın neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin edən ixrac boru kəmərləri sistemi və onun infrastrukturunun yaradılması

3)Azərbaycanın milli sərvəti olan neft və qazdan gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanması və artırılması, bu gəlirdən ölkənin cari sosial-iqtisadi ehtiyaclarının, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə alaraq, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi.

4)Qərbin qabaqcıl texnologiyalarının ölkə iqtisadiyyatına gətirilməsi.

5)Ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

6)Neft və qaz sektorundan gələn gəlirlərin əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətləri.

7)Ölkəyə valyuta axınının təmin edilməsi.

Bu strategiya xarici sərmayədarların Azərbaycanın neft yataqlarının işlənilməsinə cəlb edilməsini, xam neftin daşınması yollarının şaxələndirilməsini, neft gəlirlərinin səmərəli idarə olunmasını və Azərbaycanın yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasını təmin edib.

50) Azərbaycanda neft-qaz ehtiyyatlarının nəqli layihələrini açıqlayın. (Orta)

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın XX əsr tarixində siyasi, iqtisadi və strateji əhəmiyyətinə görə ən mühüm müqavilələrdən biri –"Əsrin müqaviləsi" imzalanıb. Dəyəri 7,4 milyard dollar olan "Əsrin müqaviləsi"ndə dünyanın 7 ölkəsini (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 11 beynəlxalq neft şirkəti iştirak edib.

Bu saziş Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" neft yataqlarının və "Günəşli" neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında müqavilədir.

Bu nəhəng yataqlar blokunun istismarı üç mərhələdə nəzərdə tutulmuşdu. 1997-ci il noyabrın 7-də "Çıraq" platformasından ilk neft hasil edildi və növbəti mərhələlər uğurla həyata keçirildi.

Müqavilənin müddəalarını nəzərdə tutulan müddətdə icra etmək və artan neft hasilatını beynəlxalq bazarlara daşımaq üçün yeni neft kəmərləri tikilib istifadəyə verildi:

- 1997-ci ilin sonlarında neft Bakı-Novorossiysk kəməri ilə Qara dənizə ixrac edilməyə başlanıb;

- 1999-cu ildə Qara dənizin digər limanına - Supsaya Bakıdan neft kəməri çəkilib istifadəyə verilib. 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycan nefti ilə doldurulmuş ilk tanker dünya bazarlarına çıxarılıb;

- 2002-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin davamlı səyləri nəticəsində "Əsrin müqaviləsi"ndə nəzərdə tutulan, əsas neft kəməri - Bakı-Tbilisi-Ceyhanın təməli qoyulub. Qlobal əhəmiyyət kəsb edən kəmər Azərbaycanın

enerji dəhlizinə çevrilməsi istiqamətində mühüm addım idi. 2005-ci il mayın 25-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin açılış mərasimi keçirdi, 2006-cı ildə Türkiyənin Ceyhan limanından Azərbaycan neftinin nəqlinə başlanıldı.

Qaz yataqlarına gəldikdə isə dünyanın ən zəngin qaz yataqlarından biri olan "Şahdəniz" keçən əsrin ortalarında azərbaycanlı geoloqlar tərəfindən kəşf edilib, lakin müvafiq texnologiyaların olmamasına görə istismarı mümkün olmayıb, yatağın potensial imkanları müəyyən edilməyib.Sonrakı illərdə "Ümid" və "Abşeron" yataqlarının kəşfi Azərbaycanın böyük qaz ehtiyatlarına sahib olduğunu təsdiq edib. Bununla da, Azərbaycanın təbii resurslar tarixində yeni bir səhifə açılıb.

2011-ci ildə Azərbaycan və Avropa Komissiyası arasında Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi üzrə Birgə Bəyannamə imzalanıb və bu, həmin layihənin icrasının başlanğıc mərhələsi olub.

Azərbaycan strateji əhəmiyyət daşıyan Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin təşəbbüskarı, səhmdarı və ev sahibinə çevrilib. Bu təşəbbüsə ilk olaraq Türkiyə və Gürcüstan, sonrakı dövrdə İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya qoşulub. Hazırda yeni və potensial tərəfdaşlar arasında Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya və Monteneqro da yer alıb.

Artıq Azərbaycan hasil etdiyi qazı qonşu dövlətlərə ixrac edir və Avropa bazarına ixraca başlamaq üçün yeni kəmərlər tikilib:

- 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri) istifadəyə verilib və "Şahdəniz" yatağının birinci mərhələsi çərçivəsində hasil edilən qaz Gürcüstan, Türkiyə və Yunanıstana ixrac edilməyə başlanıb;

- 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın təşəbbüsü ilə İstanbulda Azərbaycan ilə Türkiyə arasında TANAP (Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri) layihəsinə imza atılıb;

- 2013-cü ildə "Şahdəniz" konsorsiumu TANAP kəməri ilə daşınacaq Azərbaycan qazının Avropa bazarına çatdırılması üçün Türkiyə sərhədini İtaliyanın cənubuna birləşdirən TAP (Trans-Adriatik təbii qaz boru kəməri) layihəsini seçib və kəmərin tikintisi 2020-ci ildə başa çatdırılıb.

51. Bakı- Tbilisi- Ceyhan ixrac boru kəməri layihəsi və onun beynəlxalq əhəmiyyəti. (asan)

1999-cu il noyabrın 18,19'da Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkmənistan, ABŞ birgə sənəd imzalayaraq Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması layihəsinə dəstək verdilər. 2002-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin davamlı səyləri nəticəsində "Əsrin müqaviləsi"ndə nəzərdə tutulan, əsas neft kəməri – Bakı-Tbilisi-Ceyhanın təməli qoyulub. Qlobal əhəmiyyət kəsb edən kəmər Azərbaycanın enerji dəhlizinə çevrilməsi istiqamətində mühüm addım idi. 2005-ci il mayın 25-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin açılış mərasimi keçirdi, 2006-cı ildə Türkiyənin Ceyhan limanından Azərbaycan neftinin nəqlinə başlanıldı. BTC ümumi uzunluğu 1767 km, Azərbaycandan keçən hissəsi 443 km-dir. BTC Co (company) 11 səhmdar şirkət tərəfindən qurulmuşdur, burada ən böyük pay BP'ə məxsusdur. Azərbaycan BTC Co-da 25% paya sahibdir.

Azərbaycan ötən müddət ərzində təkcə təchizatçı deyil, həm də etibarlı tranzit ölkəyə çevrilib. Xəzərin şərq sahillərində yerləşən ölkələr beynəlxalq bazarlara öz karbohidrogen ehtiyatlarını Azərbaycan ərazisindən nəql edirlər. Həmçinin Rusiya şirkətləri bu ölkənin Xəzər dənizi sektorundan çıxarılan nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql etməyə üstünlük verir.

52. Cənub Qaz dəhlizi layihələri və onun beynəlxalq əhəmiyyətini açıqlayın. (orta)

2011-ci ildə Azərbaycan və Avropa Komissiyası arasında Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi üzrə Birgə Bəyannamə imzalanıb və bu, həmin layihənin icrasının başlanğıc mərhələsi olub. Cənub Qaz Dəhlizi ideyası Azərbaycanın iradəsi və liderliyi sayəsində reallığa çevrilməyə başlayıb.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il oktyabrın 29-da imzaladığı Sərəncam ilə "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində Azərbaycanın mənafeyini qorumaq və layihə iştirakçılarına dövlət dəstəyinin təmin edilməsi məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılıb. Azərbaycan strateji əhəmiyyət daşıyan Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin təşəbbüskarı, səhmdarı və ev sahibinə çevrilib. Bu təşəbbüsə ilk olaraq Türkiyə və Gürcüstan, sonrakı dövrdə İtaliya, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya qoşulub. Hazırda yeni və potensial tərəfdaşlar arasında Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya və Monteneqro da yer alıb. 2018-ci il mayın 29-da Səngəçal terminalında rəsmi açılış mərasimi keçirilən Cənub Qaz Dəhlizinin önəmli hissəsi olan TANAP enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həlli üçün əvəzolunmaz infrastruktur layihəsidir.

Cənubi qaz dəhlizinin reallaşdırılması məqsədilə 4 layihə üzrə aparılmış işlər:

1) Şahdəniz yatağının tammiqyaslı işlənməsi
2) Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi (CQBK)
3) TANAP boru kəmərinin işlənməsi (trans anadolu təbii qaz boru kəməri)
4) TAP boru kəmərinin işlənməsi (trans adriatik boru kəməri)

53. "TANAP" və TAP-layəhələrinin istifadəyə verilməsinin əhəmiyyəti. (orta)

2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın təşəbbüsü ilə İstanbulda Azərbaycan ilə Türkiyə arasında TANAP (Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri) layihəsinə imza atılıb. Əsas məqsədi – Kəmər Azərbaycan qazını Türkiyənin şərqində qərbinə qədər ötürməli, ordan Avropa birliyi ölkələrnə ixrac etməlidir. Ümumi dəyəri 7 milyard ABŞ dollarıdır. 2013-cü ildə "Şahdəniz" konsorsiumu TANAP kəməri ilə daşınacaq Azərbaycan qazının Avropa bazarına çatdırılması üçün Türkiyə sərhədini İtaliyanın cənubuna birləşdirən TAP (Trans-Adriatik təbii qaz boru kəməri) layihəsini seçib və kəmərin tikintisi 2020-ci ildə başa çatdırılıb.

Bu layihələr "Şahdəniz" yatağını İtaliyanın cənubuna birləşdirməklə "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsinin reallaşmasına imkan verib. 2018-ci il mayın 29-da Səngəçal terminalında rəsmi açılış mərasimi keçirilən Cənub Qaz Dəhlizinin önəmli hissəsi olan TANAP enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həlli üçün əvəzolunmaz infrastruktur layihəsidir.

Azərbaycan təbii qazını Avropaya nəql edən TAP kəməri ilə 2020-ci il dekabrın 31-dən etibarən kommersiya təbii qazının nəqlinə başlanılıb. Beləliklə, Azərbaycanın zəngin qaz ehtiyatlarının Türkiyə və Avropa bazarlarına qısa və təhlükəsiz yolla, şaxələndirilmiş formada çatdırılmasına nail olunub.

54. Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun gəlir və xərclərinin səmərəli idarə olunmasını xarakterizə edin. (çətin)

ARDNF Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə təsis edilmişdir.ARDNF-nin missiyası tükənən təbii sərvətlərdən əldə olunan gəlirlərin toplanması və Azərbaycan xalqının bugünkü və gələcək nəsillərinin daimi gəlir mənbəyinə çevrilməsidir.

ARDNF-nin vəsaiti aşağıdakılar hesabına formalaşır:

1) Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən neft və qazın satışından əldə edilən xalis gəlirlər,
2) Bonuslar,
3) Akrhesabı ödənişlər,
4) Dividendlər,
5) Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər,
6) Sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər,
7) Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər,
8) Qrantlar və digər təmənnasız yardımlar,
9) Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar.

ARDNF-nin büdcəsinin icrası Müşahidə Şurası tərəfindən verilmiş rəy əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamları ilə təsdiq edilmiş ARDNF-nin büdcəsinə, o cümlədən vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proqramına) və illik xərclər smetasına uyğun olaraq həyata keçirilir.

ARDNF-nin xərclərinin müəyyən hissəsi isə onun idarə edilməsinə yönəldilir.

Azərbaycan Respublikasının «Büdcə Sistemi haqqında» Qanununa uyğun olaraq, ARDNF-nin xərcləri icmal dövlət büdcəsinin tərkib hissəsidir və hər il dövlət büdcəsi ilə birlikdə ölkə parlamenti tərəfindən baxılaraq təsdiq edilir. Qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, ARDNF yalnız öz büdcəsi ilə nəzərdə tutulan xərcləri həyata keçirə bilər.

ARDNF aşağıdakı layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir:

1.Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi (tamamlanıb);

2.Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli layihəsi;

3.“Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi” layihəsi (tamamlanıb);

4.“Samur-Abşeron kanalının rekonstruksiya edilməsi” layihəsi;

5.Dövlət İnvestisiya Şirkətinin Nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsi (tamamlanıb);

6.Bakı-Tbilisi-Qars layihəsinin maliyyələşdirilməsi;

7.“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsi (tamamlanıb);

8. “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC-nin nizamnamə kapitalında dövlətin iştirak payının maliyyələşdirilməsi;

9. Türkiyə Respublikasında «Star» neft emalı kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi;

10. Xəzər dənizində yeni, müasir, üzən qazma qurğusunun tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi.

ARDNF-nin fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət yetirilir. ARDNF-nin hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə Fondun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatının müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsilə həyata keçirilir.

55. Azərbaycanda karbohidrogen resurslarından asılılığın zərərlərini və Holland sindromunu açıqlayın. (çətin)

Bərpaolunan enerjiyə nisbətən bərpaolunmayan mənbələr qazıntı-yanacaq növləri, nüvə və nüvə istilik enerjisi ətraf mühitin əlavə olaraq istiləşməsinə, zərərli tullantıların artmasına, atmosferin çirklənməsinə səbəb olur. Buna görə dünya ölkələri bərpaolunan alternativ enerji mənbələrinə üstünlük verir və prioritet hesab edir, çünki bu enerji növü dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ekoloji cəhətdən təmiz alternativ enerji mənbəyi kimi istifadə olunur.

Enerjirsları ilə zəngin olmasına və dünyada enerji resurslarının ixracatçısı kimi tanınmasına baxmayaraq, Azərbaycanda bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadə diqqət mərkəzində olub. 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpaolunan enerji üzrə Dövlət Proqramı” qəbul olunub. Bu proqram bərpaolunan mənbələrinin diqqət mərkəzində saxlanılmasına, ölkəmizin bu sahədəki potensialının inkişafına geniş imkanlar yaradıb.

Bərpaolunan enerjiyə keçid üçün uzun illər gərgin iş aparılmalı, iri həcmli sərmayələr qoyulmalıdır. Qaz, neft, kömür kimi yanacaq növləri yanacaq balansında hələ də aparıcı rola malikdir. Lakin Azərbaycan perspektivdə bu prosesin tədricən həyata keçirilməsini hədəfləyir və enerji mənbələrini

şaxələndirir və “yaşıl enerjinin” inkişaf etdirilməsi həyata keçirilir. Günəş enerjisi üzrə Xəzər akvatoriyası, Abşeron yarmadası, Bakı, habelə Xızı rayonu daha əlverişli sayılır.

1960-cı illərdə Hollandiyanın qaz ehtiyyatlarında yaranmış qısa müddətli artım ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrində bir sıra problemlərə yol açır. Baş vermiş bu hadisəni “Holland sindromu” adlandırırlar.

İqtisadiyyatda holland sindromu “təbii resurs lənəti” olaraq da tanınır. Yəni təbii resurslarla zəngin olan ölkələrdə daha az təbii resura malik olan ölkələrə nisbətən uzunmüddətli dövrdə daha aşağı iqtisadi inkişafın qeydə alınmasıdır.

Son dövrlərdə geniş istifadə olunan bu ifadə, hər hansı bir ölkənin mineral və ya neft və qaz ehtiyyatlarınıın hasilatının ona daha çox fayda verməsi əvəzinə bir sıra əhəmiyyətli zərərlərin meydana gətirməsini ifadə edir.

Bu lənət aşağıdakılarla nəticələnə bilər:

1) Ehtiyyatlar üzərində siyasi konfliktlərin meydana gəlməsi
2) Ətraf mühitin çirklənməsi
3) Gəlirlərin paylanmasında qeyri-bərabərlik
4) Korrupsiya və ya ‘rent seeking’

Rent seeking - Hər hansı bir məhsula və ya bazara müəyyən imtiyazlar verərək öz gəlirlərini artırılması məqsədilə insanların davranışını təsvir edən iqtisadçılar tərəfindən işlədilən ifadədir.

«Təbii resurs lənəti”daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə öz təsir dairəsini göstərir. Afrika ölkələrindən, Sudan, Anqola, Çad, Ekvatorial Qvineya holland sindromundan tez-tez zərər görən ölkələr arasındadır.

Holland Sindromunun beynəlxalq təcrübəyə əsasən həlli yolları aşağıdakılardır:

1.Güclü və məsuliyyətli hökümət qurumlarının olması

2.Korrupsiyanın azaldılması

3.Gəlirlərin ədalətli bölgüsü və sosial yatırımlar

4.Daha şəffaf iqtisadi siyasət

5.Ehtiyyatların mövcud olduğu ərazilər üçün əlavə imkanların yaradılması

Sual 56. Azərbaycanda bərpa olunan enerji resursları və onların potensialını açıqlayın.(orta)

Ölkədə alternativ və bərpaolunan enerji mənbələrinin inkişafı "yaşıl enerjiyə keçidin" təmin edilməsi hələ 1994-cü ildən enerji siyasətinin əsas istiqamətlərindən idi. Azərbaycan bərpaolunan enerji mənbələri üzrə yüksək potensiala malik ölkələrdəndir. Ölkədə əlverişli və texniki cəhətdən istifadəsi mümkün olan bərpa edilən enerji mənbələrinin potensialı 27000 MVt-dir; o cümlədən külək enerjisi 3000 MVt, günəş enerjisi 23000 MVt, bioenerji 380 MVt, dağ çaylarının potensialı 520 MVt həcmində qiymətləndirilir.

Enerji resursları ilə zəngin olmasına və dünyada enerji resurslarının ixracatçısı kimi tanınmasına baxmayaraq, Azərbaycanda bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadə diqqət mərkəzində olub. 2004-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpaolunan enerji üzrə Dövlət Proqramı" qəbul olunub. Bu proqram bərpaolunan mənbələrinin diqqət mərkəzində saxlanılmasına, ölkəmizin bu sahədəki potensialının inkişafına geniş imkanlar yaradıb.

Bərpaolunan enerjiyə keçid üçün uzun illər gərgin iş aparılmalı, iri həcmli sərmayələr qoyulmalıdır. Qaz, neft, kömür kimi yanacaq növləri yanacaq balansında hələ də aparıcı rola malikdir. Lakin Azərbaycan perspektivdə bu prosesin tədricən həyata keçirilməsini hədəfləyir və enerji mənbələrini şaxələndirir və "yaşıl enerjinin" inkişaf etdirilməsi həyata keçirilir. Günəş enerjisi üzrə Xəzər akvatoriyası, Abşeron yarmadası, Bakı, habelə Xızı rayonu daha əlverişli sayılır.İşğaldan azad olmuş ərazilərdə də bu istiqamətdə böyük potensial var. Belə ki, günəş enerjisi Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Fizuli rayonlarında, külək enerjisi Laçın və Kəlbəcər rayonlarında daha yüksək qiymətləndirilir. Kəlbəcərin dağlıq ərazisində küləyin orta illik surəti 7-8m/s təşkil edir. Eləcə də Qarabağda Tərtər, Bazarçay, Həkəri kimi çaylar və onların qollarında elektrik enerjisi istehsalı əlverişli sayılır.Xəzər dənizi ofsor külək baxımından böyük potensiala malikdir. Xəzərin təkcə Azərbaycan sektorunda 157 min meqavat səviyyəsində enerji olduğu hesab olunur ki, bu da ölkədə olan elektrik stansiyalarının ümumi gücündən 20 dəfə çoxdur. Beləliklə, Azərbaycan karbohidrogen potensialından sonra Xəzəri yenidən kəşf edir. Azərbaycanın Energetika Nazirliyi və Yaponiyanın "Tepsco" şirkəti arasında işğaldan azad olmuş Qarabağ ərazisində "yaşıl enerji" zonasının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq konsepsiya və baş planın hazırlanması üzrə müqavilə imzalanıb. Alternativ enerji istehsalını artıqmaqla Azərbaycan təbii qaz sərfiyyatını azalda bilər, qənaət olunan qaz sənayedə xammal kimi istifadə oluna bilər. Azərbaycan Paris sazişi çərçivəsində, 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 35% azaltmağı hədəfləyib.

Azərbaycanın alternativ enerjinin inkişafı üçün 27.7 min MVt bir potensiala malikdir ki, bu da gələcəkdə 62,8 milyard kilovat/saat elektrik enerjisi islah etməyə imkan verəcək. Sabit iqtisadiyyat, əlverişli investisiya mühiti və işgüzar inkişafdakı mühüm uğurlar bərpa olunan enerji sahəsində perspektiv meqalayihələrin Azərbaycana cəlb edilməsini zəruriləşdirdi

Mövzu 9.

Sual 57 Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni regional strukturunu xarakterizə edin.(çətin)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı 7 iyul 2021-ci müvafiq fərmana əsasən, iqtisadi rayonların yeni bölgüsü təsdiq edilib. Yeni bölgüyə əsasən, iqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə qədər artırılıbdır. Bu bölgü Azərbaycanın şəhər və rayonlarının davamlı və tarzalı inkişafının təmin olunması sahəsində son illərdə bölgələrin iqtisadi idarəedilməsində yeni keyfiyyət dəyişikliklərindən və müasir iqtisadi çağırışlardan, eyni zamanda qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra yaranmış siyasi və iqtisadi gerçəklərin zəruri tələblərindən meydana çıxıbdır. Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, gələcək inkişafının təmin olunması, zəruri infrastrukturun yaradılması və əhalinin doğma torpaqlarına qayıdışı istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan artıq tamamilə ərazi bütövlüyünü təmin etmiş dövlət kimi iqtisadi siyasətinin konturlarına da düzəlişlər edir, regionların iqtisadi resurs və inkişaf trayektoriyasının gələcək meyarlarını yeni geoiqtisadi şəraitə uyğun tərtib edir. Beləliklə, bütün rayonlarımızın zəngin iqtisadi potesialından, təbii sərvətlərindən və geniş turizm imkanlarından səmərəli istifadə etməklə onların bərabər inkişafının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan bütün işlərin vahid proqram əsasında aparılmasının məqsədə müvafiqliyi əraziləri işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsünə yenidən baxılmasını şərtləndirir. Xüsusilə də Zəngəzur dağ silsiləsi ilə əhatə olunan, Laçın və Kəlbəcərdən Naxçıvana qədər böyük bir ərazini tutan Zəngəzur yaylasının şərq hissəsində, Ermənistanla sərhəddə yerləşmiş və eyni zoğrafi məkanda, tarixən birlikdə, habelə uzun illər 1861-ci ildə yaradılmış Zəngəzur qəzasının tərkibində olmaları və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni bağlıqlarını Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının vahid iqtisadi rayonda birləşdirilməsini zəruri edir. Bu baxımdan yeni təsnifat artıq Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyi zəfərdən sonra formalaşmış yeni düzənə, yeni reallıqlara uyğun

olaraq həyata keçirilir. Eyni zamanda nəzərə alsaq ki, artıq biz iqti sadi rayonların sırasına yeni adda- Qarabağ, Şərgi Zəngəzur iqtisadi rayonların adlarının daxil edilməsini müşahidə etdik. Bu həm strateji, həm iqtisadi, həm də tarixi baxımdan kifayət qədər vacib qərardır. Şərgi Zəngəzur iqtisadi rayonu strateji, iqtisadi və ən əsası tarixi baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şərgi Zəngəzur həm bölgənin iqtisadi potensialının istifadə edilməsi və həm də genişləndirilməsi aspektindəndə vacibdir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı yeni əlaqə zolağı olan Zəngəzur dəhlizi təxminən otuz ildir ki, mühasirədə olan Naxçivan eksklavını Azərbaycanla birləşdirməklə yanaşı, əlavə olaraq mövcud ticarət və nəqliyyat əlaqələrinə xidmət edəcək. Kommunikasiyaların bərpası bütün bölgədə, ölkəmiz üçün perspektivlidir və daha böyük dərəcədə Qara dəniz coğrafiyasının əhəmiyyətini artıracaq. Nəqliyyat, rabitə və ticarətlə bağlı təşəbbüslər yeni tərəfdaşlardan və imkanlardan faydalanmaq fürsəti verəcəkdir.

Sual 58. Regionaların sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət proqramlarının məqsəd və əsas istiqamətlərini açıqlayın. (asan)

2004-2008-ci illərdə orta illik inflasiyanın tempini və milli valyutanın məzənnəsini münasib səviyyədə saxlamaq mümkün olmuşdur, vergi dərəcələri optimal hüdudlara qədər azaldılmış, kənd təsərrüfatında tətbiq edilən güzəştlərin müddəti uzadılmış, yeni iş yerlərinin açılması stimullaşdırılmış, habelə bir sıra digər mühüm məsələlərə də xüsusi diqqət yetirilmişdir. Birinci dövlət proqramının həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- kənd təsərrüfatı məhsulunun emal edilməsi üzrə müəssisələrin inkişaf etdirilməsi;

- investisiyaların əsasən istehsal müəssisələrinin bərpasına, regionların infrastruktur və kommunal xidmətlərlə təmin olunma keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, eləcə də sosial təyinatlı obyektlərin tikintisinə istiqamətlndirilməsi;

- kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalçıları üçün vergi tətillərin tətbiq edilməsi;

- aqrar-sənaye kompleksində fəaliyyət göstərən müəssisələrə, fermer təsərrüfatlarına dövlət maliyyə yardımı proqramlarının həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq arzusunda olan əhali təbəqələrinin nümayəndələrinə mikrokreditlərin verilməsi sxeminin işlənib hazırlanması, mikrokreditlərin verilməsi üzrə

bankların və bu sektorda həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsini reallaşdırmaq iqtidarında olan kredit ittifaqlarının yaradılmasının dəstəklənməsi; kənd təsərrüfatı sektorunda bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan sığorta sisteminin yaradılmasının stimullaşdırılması;

- fermerlər tərəfindən yetişdirilmiş kənd təsərrüfatı məhsulunun həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudları kənarında satılması ilə bağlı lazımi köməyin göstərilməsi istiqamətində hərtərəfli dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi, İxraca Kömək Fondunun, birjaların, topdan satış anbarlarının yaradılmasında, auksionların təşkil olunmasında yardımların edilməsi;

- baytarlıq-sanitar, nəzarət-texniki, fitosanitar işlərinin, eləcə də toxum ehtiyatlarının yaradılması üzrə işlərin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və maliyyələşdirilməsi və sair.

Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq dövlətin büdcə siyasətində iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşməsi və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması prioritet olmuşdur.Regional inkişaf üzrə hər iki proqramın yerinə yetirilməsi dövründə əlavə 240 Fərman imzalanmışdır ki, onlar ölkənin bütün iqtisadi regionlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üzrə irimiqyaslı tədbirlərin reallaşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olmuşdur.

Sual 59 Ölkənin ümumi məhsul buraxılışında iqtisadi rayonların payı xarakterizə edin.(orta)

2004-cü ildən uğurla icra olunan bu proqramlar regionlarda şəhər, qəsəbə və kəndlərin simasını köklü şəkildə dəyişmiş, regionların potensialının artmasına, infrastruktur təminatının, kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşmasına və əhalinin rifahının yüksəlməsinə geniş imkanlar açmışdır.

Dövlət Proqramları çərçivəsində görülmüş işlər ölkədə həyata keçirilən ümumi sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinə ciddi dəstək vermiş və nəticədə

2004-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul (ÜDM) real ifadədə 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,8 dəfə artmışdır. Bu dövrdə sənaye real ifadədə 2,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sənayesi 2,4 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmışdır. Strateji valyuta ehtiyatları 2004-cü ilə nisbətən 24,3 dəfə artaraq 1 yanvar 2019-cu il tarixinə 45 milyard ABŞ dolları səviyyəsini keçmişdir. Dövlət proqramlarının icrası dövründə xarici ticarətin coğrafiyası daha da genişlənmiş, onun əmtəə strukturu təkmilləşmişdir. Bu dövrdə Azərbaycan 190-a yaxın ölkə ilə xarici ticarət əməliyyatları aparmış, qeyri-neft ixracı 4,2 dəfə artmışdır. 2004-2018-ci illər ərzində orta aylıq əmək haqqı 7 dəfə, orta aylıq pensiyalar 9,4 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 2004-cü ildəki 44,7 faizdən 2018-ci ildə 5,1 faizə düşmüşdür.

Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşlarının təşviqi və stimullaşdırılması həyata keçirilən iqtisadi siyasət strategiyasının ana xəttinə çevrilmiş, ölkə iqtisadiyyatına 2004-2018-ci illər ərzində 244,9 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur.

Burada Cənubi Qafqazın ən böyük şəhər məskunlaşma zona olan Bakı aqlomerasiyası formalaşmışdır. Neft, təbii qaz, əhəngdaşı, kvars və tikinti qumları bu iqtisadi rayonun təbii sərvətləridir. Burada sənayenin bir çox sahələri inkişaf etmişdir. Neft və qaz hasilatı, onların emalı, neft-kimya, kimya, metallurgiya, maşınqayırma, xüsusilə, neft-maşınqayırması və elektrotexnika iqtisadi rayonda sənayenin əsas ixtisaslaşma sahələridir. Rayonda istehsal olunan ele-ktrik enerjisinin miqdarı yerli tələbatı ödəmir. Qara və əlvan metallurgiya tikinti materialları, yüngül və yeyinti sənayesi xammalları emal olunur. Bu sahələr üçün xammal əsasən kənardan gətirilir. Kənd təsərrüfatının əsasını şəhər ətrafı təsərrüfata daxil olan südlük, ətlik, maldarlıq, quşçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq, üzümçülük və quru subtopik meyvəçilik təşkil edir. zeytun, zəfəran, badam, püstə, əncil, üzüm, qarpız becərilir.

Naxçıvan

Naxçıvan iqtisadi rayonunda zəngin təbii ehtiyatlar: molibden, polimetal filizlər, daşduz, dolomit, mərmər, tikinti materialları yataqları mövcuddur. Eyni zamanda iqtisadi rayon Badamlı, Sirab, Vayxir və s. kimi 200-dən çox qiymətli mineral su bulaqları, astma xəstəliyinin müalicəsinə kömək edən təbii ehtiyatları 90 mln. tona çatan Duzdağla da məşhurdur. Azərbaycan Respublikasının molibden və dolomit ehtiyatlarının hamısı, mineral su ehtiyatlarının 60 faizi Naxçıvan iqtisadi rayonunun payına düşür.

Naxçıvan iqtisadi rayonu inkişaf etməkdə olan sənaye və çoxsahəli kənd

təsərrüfatına malikdir. Ölkənin sənaye məhsulunun 2,6 faizi, kənd təsərrüfatı məhsulunun 3,6 faizi bu rayonun payına düşür. İqtisadi rayonun sənaye məhsulunun yarıdan çoxu, sənaye-istehsal işçi heyətinin 35 faizə qədəri Naxçıvan sənaye qovşağında cəmlənmişdir. Naxçıvan şəhərində sənaye məhsulunun 70 faizdən çoxu yeyinti sənayesinin, 10 faizi isə yüngül sənayenin payına düşür. İqtisadi rayonun yüngül sənayesi tikiş (Naxçıvan, Culfa), ipəkəyirmə (Ordubad), xalçaçılıq, trikotaj (Naxçıvan) müəssisələri, yeyinti sənayesi isə konserv (Ordubad, Şərur), tütün-fermentasiya, mineral su doldurulması, ət emalı, balıq zavodu (Naxçıvan, Şahbuz, Şərur) müəssisələri ilə təmsil olunmuşdur.

Sual 60. İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyanı xarakterizə edin. (orta)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı 7 iyul 2021-ci müvafiq fərmana əsasən, iqtisadi rayonların yeni bölgüsü təsdiq edilib. Yeni bölgüyə əsasən, iqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə qədər artırılıbdır. Bu bölgü Azərbaycanın şəhər və rayonlarının davamlı və tarzalı inkişafının təmin olunması sahəsində son illərdə bölgələrin iqtisadi idarəedilməsində yeni keyfiyyət dəyişikliklərindən və müasir iqtisadi çağırışlardan, eyni zamanda qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra yaranmış siyasi və iqtisadi gerçəklərin zəruri tələblərindən meydana çıxıbdır. Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, gələcək inkişafının təmin olunması, zəruri infrastrukturun yaradılması və əhalinin doğma torpaqlarına qayıdışı istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan artıq tamamilə ərazi bütövlüyünü təmin etmiş dövlət kimi iqtisadi siyasətinin konturlarına da düzəlişlər edir, regionların iqtisadi resurs və inkişaf trayektoriyasının gələcək meyarlarını yeni geoiqtisadi şəraitə uyğun tərtib edir. Beləliklə, bütün rayonlarımızın zəngin iqtisadi potesialından, təbii sərvətlərindən və geniş turizm imkanlarından səmərəli istifadə etməklə onların bərabər inkişafının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan bütün işlərin vahid proqram əsasında aparılmasının məqsədə müvafiqliyi əraziləri işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsünə yenidən baxılmasını şərtləndirir. Xüsusilə də Zəngəzur dağ silsiləsi ilə əhatə olunan, Laçın və Kəlbəcərdən Naxçıvana qədər böyük bir ərazini tutan Zəngəzur yaylasının şərq hissəsində, Ermənistanla sərhəddə yerləşmiş və eyni zoğrafi məkanda, tarixən birlikdə, habelə uzun illər 1861-ci ildə yaradılmış Zəngəzur qəzasının tərkibində olmaları və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni bağlıqlarını Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və

Kəlbəcər rayonlarının vahid iqtisadi rayonda birləşdirilməsini zəruri edir. Bu baxımdan yeni təsnifat artıq Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsində əldə etdiyi zəfərdən sonra formalaşmış yeni düzənə, yeni reallıqlara uyğun olaraq həyata keçirilir. Eyni zamanda nəzərə alsaq ki, artıq biz iqti sadi rayonların sırasına yeni adda- Qarabağ, Şərgi Zəngəzur iqtisadi rayonların adlarının daxil edilməsini müşahidə etdik. Bu həm strateji, həm iqtisadi, həm də tarixi baxımdan kifayət qədər vacib qərardır. Şərgi Zəngəzur iqtisadi rayonu strateji, iqtisadi və ən əsası tarixi baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şərgi Zəngəzur həm bölgənin iqtisadi potensialının istifadə edilməsi və həm də genişləndirilməsi aspektindəndə vacibdir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı yeni əlaqə zolağı olan Zəngəzur dəhlizi təxminən otuz ildir ki, mühasirədə olan Naxçivan eksklavını Azərbaycanla birləşdirməklə yanaşı, əlavə olaraq mövcud ticarət və nəqliyyat əlaqələrinə xidmət edəcək. Kommunikasiyaların bərpası bütün bölgədə, ölkəmiz üçün perspektivlidir və daha böyük dərəcədə Qara dəniz coğrafiyasının əhəmiyyətini artıracaq. Nəqliyyat, rabitə və ticarətlə bağlı təşəbbüslər yeni tərəfdaşlardan və imkanlardan faydalanmaq fürsəti verəcəkdir.

Zəngəzur dəhlizinin Şərq-Qərb və Şimal-Cənub kommunikasiya xətlərinin qovşağında olması dəhlizə diqqəti artıran böyük amillərdən biridir. Təhlillərə görə, Şərq-Qərbüzrə gündəlik milyardlarla dollar daşımalar həyata keçirən böyük kommersiya şirkətlərinə və onların maraqlarını müdafiə edən, başda Çin və Avropa olmaqla, bu dövlətlərə sərfəlidir. Avropa İttifaqı Çin Zəngəzur dəhlizi kimi yeni alternativ marşurutlarda maraqlıdır. Ticarət dövriyyəsi 6 milyard dollar olan türkiyə və Mərkəzi Asiya, o cümlədən 21 milyard dollarlıq ticarət dövriyyəsinə sahib Çinin perspektiv iqtisadi əlaqələri üçün Zəngəzur dəhlizi çox əhəmiyyətlidir. Bu dəhliz Rusiyanın Türkiyə üzərindən Yaxın Şərq ölkələrinə çıxışı və iqtisadi əlaqələrinin dərinləşməsinə geniş imkanlar açа bilər. Digər tərəfdən, Ermənistanın dəmir yollarına nəzarət edən Rusiyanın Cənubi Qafqaz Dəmiryolu şirkətinə də Zəngəzur dəhlizi kommersiya baxımından maraqlıdır. Ekspertlərin fikrincə, Ermənistan İrana 3,5 milyard dollara başa gələcək bahalı dəmir yolu xəttinin çəkilməsində maralı olmayan rəsmi Tehran üçün də Zəngəzur dəhlizi yeni nəqliyyat imkanları aşdığına görə iqtisadi baxımdan faydalıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə elektroenergetika infrastrukturunun yaradılmasına başlanıb və respublika enerjisinə inteqrasiya istiqamətində Qarabağ Enerji Strategiyası hazırlanıb. Qarabağ Enerji Strategiyası hər bir rayonda 110 kilovoltluq yarımstansiyaların tikintisini və onların yüksək

gərginlik xətləri ilə ölkə sisteminə inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Qarabağda regional mərkəz kimi Ağdam şəhərinin seçildiyini nəzərə alaraq, Azərenerji" ASC Ağdam rayonunda 110 kilovoltluq iki yarımstansiyaların tikintisinə başlayıb. Gələcəkdə artım tələbatlarından asılı olaraq yeni yarımstansiyaların tikintisi də mümkündür. Bu yarımstansiyaların elektrik təchizat şəbəkəsinə qoşulması üçün "Xındırıstan yarımstansiyasından 110 kilovoltluq, 40 kilometr uzunluğunda xətt çəkilir. "Füzulidə ötən ay ölkə başçısının iştirakı ilə yarımstansiya açılıb, daha əvvəl Şuşada 110/35/10 kilovoltluq yarımstansiyanın açılışı həyata keçirilib. Bundan əlavə, "Azərenerji" ASC tərəfindən kiçik su elektrik stansiyalarının bərpası istiqamətində də işlər davam edir. Laçın rayonu ərazisində Güləbird" Su Elelktrik Stansiyasını misal göstərə bilərik. Hazırda Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı və Kəlbəcərdə yeni yarımstansiyaların tikintisi davam edir. Kəlbəcərə Daşkəsəndən yeni 110 kilovoltluq xətt çəkilir.

Dövlət Turizm Agentliyi isə Qarabağ və Şərgi Zəngəzurda turizmin inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirib və buna uyğun olaraq turizm strategiyası hazırlayıb. Agentliklərdən bildirilib ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər Qarabağ və Şərgi Zəngəzurla bağlı planlar artıq müəyyənləşib. Bununla bağlı iki yanaşma yer alıb, onlardan birincisi klaster yanaşmasıdır. Yəni turizm məhsullarının və potensialının cəmləşdiyi yerlərdə görüləcək işlərə başlamasıdır. Digər yanaşma isə dəhlizlər üzrə yanaşmadır. Həmin ərazilərdə əsas dəhlizlər olacaq və bunun yeni turizm layihələri, infrastruktur, marşurutlar və turizm məhsulları qurulacaq.

61) Qarabağın ”ağıllı kənd” ,‘ağıllı şəhər”” yaşıl zona” rəqəmsal transformasıya əsasında yenidən qurulmasının xüsusiyyətlərin açıqlayın.(çətin)

Rəqəmsal Transformasiya dedikdəDövlət xidmətlərinin modernləşdirilməsi, xidmət məhsuldarlığının artırılması, əmək intensivliyinin azaldılması, hökumətlərin açıqlığının artırılmasıdır. Qabaqcıl təcrübələrdə keyfiyyətli, təhlükəsiz və səmərəli rəqəmsal transformasiya, eləcə də bu sahədə resurslardan effektiv istifadə innovasiyaların inkişafında hərəkətverici qüvvə hesab olunur.

Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 27 aprel 2021-ci ildə verilmişdir. İqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran prioritet məsələlərdən

birinə çevrilmişdir. Ölkədə rəqəmsallaşma, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində yeni infrastruktur quruculuğu, müasir texnologiyaların tətbiqi və modernizasiyası sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. İqtisadiyyatın və dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin, informasiya təhlükəsizliyinin və vətəndaşların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə İKT infrastrukturunun əsasını təşkil edən genişzolaqlı internet şəbəkəsinin inkişafı, "Hökumət buludu" (G-Cloud), "Böyükhəcmli məlumatlar" (Big Data), "Ağıllı şəhər" (Smart City) və "Ağıllı kənd" (Smart Village) kimi rəqəmsal təşəbbüslər həyata keçirilir. Azərbaycanın regionda rəqəmsal mərkəzə çevrilməsi istiqamətində ardıcıl islahatlar aparılır.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə "Ağıllı kənd" layihəsinin işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiqinə start verilmişdir. "Ağıllı kənd" layihəsi bərpa olunacaq kəndlərimizə qayıdacaq insanların həyat şəraitinin yaxşılaşmasında, aqrar sahə ilə məşğul olacaq fermerlərimizin "Ağıllı kənd təsərrüfatı" sisteminə inteqrasiyasında mühüm rol oynayacaq. "Ağıllı kənd" konsepsiyasına əsasən, prosesin elektronlaşdırılması istehsal imkanlarını gücləndirir. "Ağıllı kənd" suvarma sistemindən tutmuş torpağın əkilib-becərilməsinə, məhsulun toplanmasına kimi avtomatlaşdırılmış, bir mərkəzdən idarə olunan və bütün platformanın birgə idarə olunduğu bir sistemdir, həm də ən qabaqcıl texnologiyalar və texnotransferlərin tətbiqini nəzərdə tutur. Bu sistemin kənd infrastrukturunun digər sahələrinə - alternativ enerji mənbələrinə və müasir nəqliyyat sisteminə inteqrasiyası "Ağıllı kənd"in konsepsiyasını tamamlayacaq.

Mövzu 10.

62) "Qlobal innovasiya" indeksinin indigatorları və Azərbaycanın mövqeyini açıqlayın.(asan)

Bu gün dövlətin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq üçün ölkədə elmi, təhsili, milli innovasiya sistemini, innovasiya fəaliyyəti sahəsində tam dövlət siyasətini və qanunvericiliyini inkişaf etdirmək vacibdir. Elmin və innovasiyanın inkişafının əsas məqsədi – iqtisadiyyatın texnoloji yenilənməsini və onun qabaqcıl texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətini artırmaq, elmi potensialı sabit iqtisadi inkişafın əsas ehtiyatlarından birinə çevirən elmin və səmərəli innovasiya sisteminin formalaşmasıdır. Qeyd edək ki, bir çox ölkələr iqtisadi siyasətini innovasiya

inkişafına görə formalaşdırmağa çalışırlar. Fransa, Avstriya, Yaponiya, Koreya və İspaniya kimi ölkələr son illərdə innovativ siyasətlərini genişləndirmişlər. "Qlobal İnnovasiya İndeksi (Qİİ)" reytinqi ölkələrin innovasiya inkişafı haqqında təsəvvür yaradır. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2021 – reytinqi innovasiya fəaliyyətinin potensialı, səmərəliliyi və çərçivə şərtlərini əhatə edən 81 göstərici əsasında tərtib edilmişdir. Təhlil edilən göstəricilər qanunvericilik, elm və təhsildən tutmuş bazar, biznes, infrastruktur və s. məsələlərinin inkişafına qədər geniş məlumatlar spektirini ehtiva edir. Qİİ-nin nəşr edilməsinin əsas məqsədi ölkələrin innovasiya mexanizmlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə imkan yaratmaqdır.

Qİİ-2021 reytinqi innovasiya fəaliyyətinin 2 yekunlaşdırıcı – "innovasiya resursları" və "innovasiya nəticələri" adlanan alt indekslərə daxil olan 7 qrup göstəricisindən ibarətdir:

"İnnovativ resurslar" alt indeksi 5 qrupa: 1. qurumlar; 2. insan kapitalı və elm; 3. infrastruktur; 4. daxili bazarın inkişafı; 5. biznesin inkişafına bölünməklə innovasiya prosesləri baş verən milli iqtisadiyyatın elementlərini qiymətləndirməyə imkan verir. "İnnovativ nəticələr" alt indeksi 2 qrupa: 6. bilik və texnologiyaların yayılması; 7. kreativ fəaliyyətin nəticələrinə bölünməklə innovasiya fəaliyyətinin faktiki nəticələrini əks etdirir.

Qİİ-də 2021 lideri İsveçrədir, onun ardınca İsveç, ABŞ, Böyük Britaniya və Cənubi Koreya gəlir.

Azərbaycan isə ötən ilə nisbətən (82-ci yer) reytinqini daha da yaxşılaşdırmış və 80-ci yerdə qərarlaşmışdır.
"İnnovativ resurslar" alt indeksi üzrə Azərbaycan reytinqdə MDB çərçivəsində Özbəkistanı (75), Moldovanı (80), Qırğızıstan (81), Ermənistan (85), Tacikistan (105) qabaqlayaraq 74-cü yerdə qərarlaşmışdır

Ümumiyyətlə, nəzərə almaq vacibdir ki, indeks insanların öz ölkələrinin iqtisadi gələcəyi barədə düşüncələrini ölçən mühüm indikator hesab olunur. Lakin indeksin nəticələri sosioloji sorğulara əsaslandığı üçün ölkə vətəndaşlarının təkcə iqtisadi deyil, həm də cari, siyasi, mənəvi və psixoloji vəziyyətinin də inikasiyası hesab olunur.

Qeyd edək ki, Dünya Bankı da yeni ilin yanvar ayında açıqladığı "Qlobal İqtisadi Perspektiv" adlı hesabatında Azərbaycanda 2021-ci il üzrə 1,9%, 2022-ci ildə isə 4,5 faiz iqtisadi artım proqnozlaşdırır. 2021-ci ilin dövlət büdcəsində Qarabağ bölgəsində bərpa və yenidənqurma işlərin

63) Rəqəmsal iqtisadiyyat- müasir meyilləri və perspektivlərini açıqlayın .(asan)

Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı bəşəriyyət qarşısında tərəqqi üçün yeni üfüqlər, yeni sıçrayışlar açır. Bu gün dünya ölkələri yeni inkişaf mühitinə qədəm qoyaraq rəqəmsallaşma istiqamətində yeni təşəbbüslər irəli sürürlər. Belə bir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, xüsusilə də iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması və rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulması ən vacib və başlıca məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur.
Yeni İqtisadiyyat - Rəqəmsal iqtisadiyyat qurucluğu dayanıqlı infrastruktur ilə sıx bağlıdır. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması və rəqəmsal iqtisadiyyat quruculuğu dayanıqlı və təhlükəsiz infrastruktur quruculuğu ilə sıx bağlıdır. Çünki bir qayda olaraq dayanıqlı və təhlükəsiz infrastruktur olmadan həm iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması, yəni iqtisadiyyatda, iqtisadi münasibətlərdə İKT-dən istifadə, həm də rəqəmsal iqtisadiyyata keçid və onun qurulması, yəni rəqəmsal texnologiyalar əsasında rəqəmsal məhsulların yaradılması – istehsalı mümkün ola bilməz. Məhz müasir texnoloji infrastruktur rəqəmsallaşmanın və rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas komponentini təşkil edir.

Qabaqcıl təcrübələrdə keyfiyyətli, təhlükəsiz və səmərəli rəqəmsal transformasiya, eləcə də bu sahədə resurslardan effektiv istifadə innovasiyaların inkişafında hərəkətverici qüvvə hesab olunur

64) Ölkədə qəbul edilən Rəqəmsal transformasiya strategiyasının (2021- 2030) mahiyyətini açıqlayın.(orta)

Müasir dövrdə telekommunikasiya texnologiyaları cəmiyyətin bütün sahələrinə ciddi nüfuz edərək inkişaf üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Rəqəmsal Transformasiya dedikdəDövlət xidmətlərinin modernləşdirilməsi, xidmət məhsuldarlığının artırılması, əmək intensivliyinin azaldılması, hökumətlərin açıqlığının artırılmasıdır. Qabaqcıl təcrübələrdə keyfiyyətli, təhlükəsiz və səmərəli rəqəmsal transformasiya, eləcə də bu sahədə resurslardan effektiv istifadə innovasiyaların inkişafında hərəkətverici qüvvə hesab olunur. Ölkələr rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi və elektron hökumətin inkişafı vasitəsilə səmərəliliyin və şəffaflığın artırılmasına nail olmuşlar. Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 27 aprel 2021-ci ildə verilmişdir. İqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran prioritet məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Ölkədə rəqəmsallaşma,

informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində yeni infrastruktur quruculuğu, müasir texnologiyaların tətbiqi və modernizasiyası sahəsində mühüm işlər görülmüşdür. İqtisadiyyatın və dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin, informasiya təhlükəsizliyinin və vətəndaşların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə İKT infrastrukturunun əsasını təşkil edən genişzolaqlı internet şəbəkəsinin inkişafı, "Hökumət buludu" (G-Cloud), "Böyükhəcmli məlumatlar" (Big Data), "Ağıllı şəhər" (Smart City) və "Ağıllı kənd" (Smart Village) kimi rəqəmsal təşəbbüslər həyata keçirilir. Azərbaycanın regionda rəqəmsal mərkəzə çevrilməsi istiqamətində ardıcıl islahatlar aparılır. Hazırda genişzolaqlı internet şəbəkəsi ölkənin bütün ərazisində tətbiq olunur, o cümlədən, özəl sektorun fəaliyyəti üçün səmərəli hesab edilməyən ucqar məntəqələrdə rəqəmsal infrastruktur qurulur, dövlət şirkətləri vasitəsilə müasir xidmətlər təqdim edilir, cəmiyyətdə müvafiq sahədə vərdişlər formalaşdırılır. Dövlət "Böyükhəcmli məlumatların" (Big Data) ölkə üzrə əsas təminatçısı olmaqla yanaşı, mövcud infrastrukturun və məlumatların qorunması üzrə kibertəhlükəsizlik çağırışlarını prioritetləşdirir. Bu sahədə işləyən xidmət operatorları rəqəmsal transformasiya və kibertəhlükəsizlik üçün kritik infrastruktur və məlumat təminatçısı rolunu yerinə yetirirlər.
Təhlillər göstərir ki, hazırkı mərhələdə rəqəmsal xidmət sahələrinin profil üzrə idarə edilməsinin mühüm strateji əhəmiyyəti vardır. Sahəvi rabitə operatorları zəruri infrastruktur və məlumat təminatçısı funksiyasını yerinə yetirərək, rəqəmsal cəmiyyətin, o cümlədən, innovasiya nəhənglərinin fəaliyyət göstərdiyi texnologiya bölgələrinin təşəkkülünə mühüm töhfə verir.

Mövzu 11.

65) Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas perspektivlərini açıqlayın.(asan)

Azərbaycanda ixracın strukturunda qeyri-neft məhsullarının, o cümlədən ərzaq mallarının çəkisinin artması xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərir. Məlumat üçün bildirək ki, son illər ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində bu səhədə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına xüsusi diqqət yetirilib.

Artıq rəqabət indeksi göstəricisini ilbəil yaxşılaşdıran Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət dövriyyəsinin tərkibində mühüm dəyişikliklər baş verib. Belə ki, ölkəmizdə yeni istehsal sahələrində buraxılan məhsullar

daxili bazarda satılan analoji xarici malları tədricən sıxışdırıb çıxarıb, hətta bəzi hallarda ixraca da yönəldilib. Bu da son nəticədə daxili bazarın idxaldan asılılığının azaldılmasına imkan yaradır. Azərbaycanın yeni neft strategiyası çərçivəsində neft və qaz hasilatının getdikcə artması adı çəkilən məhsulların ixracının xeyli çoxalmasına səbəb olub.

Son vaxtlar Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının xarici bazarlara ixrac imkanlarının daha da genişləndirilməsi məqsədilə mühüm işlər görülüb. Belə ki, qanunvericilik bazası təkmilləşdirilib, ixrac mallarının istehsalı stimullaşdırılıb, ixracın infrastruktur təminatı yaxşılaşdırılıb. Sənaye şəhərciklərinin, potensial ixrac bazarı ölkələrində Azərbaycan ticarət evlərinin yaradılması sözügedən istiqamətdə görülən mühüm işlər sırasındadır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev respublikamızda istehsal edilən məhsulların daha böyük bazarlara çıxarılmasım qarşıya əsas məqsəd kimi qoyub.

Məhz elə bu tapşırığın diqqət mərkəzində saxlanılmasının nəticəsidir ki, Azərbaycan artıq digər ölkələrlə xarici ticarət əlaqələrində mühüm nailiyyətlər əldə edib. Hazırda respublikamız dünyanın onlarca ölkəsi ilə uğurlu idxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirir.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ixracın strukturunda öz əksini daha bariz şəkildə tapıb. Bu gün Azərbaycan dünyanın onlarca ölkəsinə həm də meyvə-tərəvəz, bitki yağlan, şəkər, plastik kütlə, qara metal, alüminium, pambıq ipliyi, kimya sənayesi məhsulları göndərir.

. Ölkənin ixrac qabiliyyətini artırmaq üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulları bolluğu yaratmaq tələb olunur. Çünki bu, neft və qazdan sonra ixraca gedən əsas məhsuldur. Bu istiqamətdə başlıca bazar isə Rusiyadır.

Azərbaycanın Rusiya bazarına daha çox məhsulla çıxmaq imkanları var. Qazaxıstanda müasir logistika mərkəzinin tikilməsi, Yaxın Şərq ölkələrinin Azərbaycan məhsulları ilə maraqlanması Ölkəmizin ixrac coğrafiyasının yaxın gələcəkdə xeyli genişlənəcəyindən xəbər verir. Ölkəmizin qeyri-qida məhsulları, o cümlədən tikinti materialları ixrac etmək üçün də böyük potensialı var. Məsələn, indi Azərbaycan sement, bentonit, karton, poli-etilen borular, əhəng, gips və s. istehsalında yüksək hədlərə çatıb. Bir çox məhsulların ixrac potensialı yaranıb.

İxrac məhsulları arasında xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-

tərəvəz, bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar, idxal məhsulları arasında qida məhsulları, qara metallar və onlardım hazırlanan məmulatlar, maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri və onların hissələri üstünlük təşkil edib.

Davamlı iqtisadi inkişaf, maliyyə imkanlarının artması, özəl sektorun inkişafı Azərbaycam eyni zamanda investisiya ixracatçısına çevirib, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, Monteneqro, Serbiya. İsveçrə və digər ölkələrə əhəmiyyətli həcmlərdə investisiya yatırılıb. Azərbaycan şirkətlərinin potensialı və peşəkarlığı xeyli artıb, bir sıra Ölkələrdə, o cümlədən Avropada mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında özəl şirkətlərimiz aktiv fəaliyyət göstərməyə başlayıb.

66)Azərbaycanda xarici ticarət siyasətində idxal və ixracın strukturunu xarakterizə edin.(orta)

Xarici ticarət dövriyyəsi, idxal-ixrac əməliyyatları ölkələrarası münasibətlərin, iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm önəm daşıyır. Məhz bunu görə dövlət başçıları, eləcə də nümayəndə heyətləri arasında keçirilən görüşlərin, danışıqların əsas mövzularından biri də xarici ticarət dövriyyəsinin artmasıdır. Azərbaycanda ixracın strukturunda qeyri-neft məhsullarının, o cümlədən ərzaq mallarının çəkisinin artması xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərir.Artıq rəqabət indeksi göstəricisini ilbəil yaxşılaşdıran Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət dövriyyəsinin tərkibində mühüm dəyişikliklər baş verib. Belə ki, ölkəmizdə yeni istehsal sahələrində buraxılan məhsullar daxili bazarda satılan analoji xarici malları tədricən sıxışdırıb çıxarıb, hətta bəzi hallarda ixraca da yönəldilib. Bu da son nəticədə daxili bazarın idxaldan asılılığının azaldılmasına imkan yaradır.Azərbaycanın yeni neft strategiyası çərçivəsində neft və qaz hasilatının getdikcə artması adı çəkilən məhsulların ixracının xeyli çoxalmasına səbəb olub.

Son vaxtlar Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının xarici bazarlara ixrac imkanlarının daha da genişləndirilməsi məqsədilə mühüm işlər görülüb. Belə ki, qanunvericilik bazası təkmilləşdirilib, ixrac mallarının istehsalı stimullaşdırılıb, ixracın infrastruktur təminatı yaxşılaşdırılıb. Sənaye şəhərciklərinin, potensial ixrac bazarı ölkələrində Azərbaycan ticarət evlərinin yaradılması sözügedən istiqamətdə görülən mühüm işlər sırasındadır.Azərbaycan məhsulları xarici ölkələrdə təşkil olunan sərgilərdə

də uğurla nümayiş etdirilir və böyük maraqla qarşılanır. Son vaxtlar Almaniyanın Berlin, Fransanın Leql, Belçikanın Brüssel. Rusiyanın Moskva və Həştərxan şəhərlərində keçirilən sərgilərdə ölkəmiz geniş çeşidli məhsullarla təmsil olunub.Son illər ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində bu səhədə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına xüsusi diqqət yetirilib. Artıq bu cür məhsullara dünya bazarlarında maraq getdikcə artır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev respublikamızda istehsal edilən məhsulların daha böyük bazarlara çıxarılmasım qarşıya əsas məqsəd kimi qoyub. Məhz elə bu tapşırığın diqqət mərkəzində saxlanılmasının nəticəsidir ki, Azərbaycan artıq digər ölkələrlə xarici ticarət əlaqələrində mühüm nailiyyətlər əldə edib. Hazırda respublikamız dünyanın onlarca ölkəsi ilə uğurlu idxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirir.

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu sosial- iqtisadi siyasət nəticəsində hazırda karbohidrogenlərin satışından əldə olunan gəlir qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilib. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ixracın strukturunda öz əksini daha bariz şəkildə tapıb. Bu gün Azərbaycan dünyanın onlarca ölkəsinə həm də meyvə-tərəvəz, bitki yağlan, şəkər, plastik kütlə, qara metal, alüminium, pambıq ipliyi, kimya sənayesi məhsulları göndərir.

Ölkənin ixrac qabiliyyətini artırmaq üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsulları bolluğu yaratmaq tələb olunur. Çünki bu, neft və qazdan sonra ixraca gedən əsas məhsuldur. Bu istiqamətdə başlıca bazar isə Rusiyadır. Azərbaycanın Rusiya bazarına daha çox məhsulla çıxmaq imkanları var. Qazaxıstanda müasir logistika mərkəzinin tikilməsi, Yaxın Şərq ölkələrinin Azərbaycan məhsulları ilə maraqlanması Ölkəmizin ixrac coğrafiyasının yaxın gələcəkdə xeyli genişlənəcəyindən xəbər verir. Ölkəmizin qeyri-qida məhsulları, o cümlədən tikinti materialları ixrac etmək üçün də böyük potensialı var. Məsələn, indi Azərbaycan sement, bentonit, karton, poli-etilen borular, əhəng, gips və s. istehsalında yüksək hədlərə çatıb. Bir çox məhsulların ixrac potensialı yaranıb.İxrac məhsulları arasında xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz, bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar, idxal məhsulları arasında qida məhsulları, qara metallar və onlardım hazırlanan məmulatlar, maşın, mexanizm, elektrik aparatları, avadanlıqları, nəqliyyat vasitələri və onların hissələri üstünlük təşkil edib.

Son illər ölkəmizdə dövlət səviyyəsində həyata keçirilən bir sıra zəruri tədbirlər, strateji məhsulların idxalında və ixracında bütün fiziki və hüquqi şəxslərin bərabər hüquqlarının təmin olunması və inhisarçılığm qarşısının

alınması istiqamətində görülən işlər, daxili bazarın marketinqinin düzgün müəyyən edilməsi, gömrük əlaqələrinin sadələşdirilməsi, xarici ticarətin liberallaşdınİması, eləcə də əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və s. məsələlər, heç şübhəsiz, xarici iqtisadi əlaqələrin həcminin və coğrafiyasının bir qədər də genişlənməsinə səbəb olub.Davamlı iqtisadi inkişaf, maliyyə imkanlarının artması, özəl sektorun inkişafı Azərbaycam eyni zamanda investisiya ixracatçısına çevirib, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, Monteneqro, Serbiya. İsveçrə və digər ölkələrə əhəmiyyətli həcmlərdə investisiya yatırılıb. Azərbaycan şirkətlərinin potensialı və peşəkarlığı xeyli artıb, bir sıra Ölkələrdə, o cümlədən Avropada mühüm infrastruktur layihələrinin icrasında özəl şirkətlərimiz aktiv fəaliyyət göstərməyə başlayıb.

Ölkəmizin beynəlxalq arenada formalaşan müsbət imicinin digər göstəricisi də son dövrlər xarici ölkələrin özəlləşdirmə və investisiya layihələrində Azərbaycanın iştirakına dair dəvətlərin, eləcə də xarici dövlətlər tərəfindən ölkəmizə bu məqsədlə həyata keçirilən səfərlərin sayının artmasıdır.

67)Ölkənin tədiyyə balansı və onun strukturunu açıqlayın.(çətin)

Maliyyə resurslarının və valyuta ehtiyatlarının, makroiqtisadi-maliyyə sabitliyinin, ölkənin aktivlərinin və passivlərinin obyektiv qiymətləndirilməsində ölkənin tədiyyə balansının rolu böyükdür. Tədiyyə balansı dövlətin iqtisadi siyasət mexanizminin mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xarici ödəmələrin optimal və yüksək səviyyədə təşkili vacib şərtlərdən sayılır.

Tədiyyə balansı (balance of payments) - ölkənin maliyyə və pul siyasətinin, xarici iqtisadi əlaqələr üzrə siyasətinin mühüm mexanizmlərindən biridir. Bu balans vasitəsilə ölkənin makroiqtisadi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində iqtisadi fəaliyyətinin əsas göstəriciləri toplanılır. Tədiyyə balansı vasitəsilə ölkəmizin rezidentlərinin qeyri-rezidentlərlə müəyyən hesabat ili ərzində aparılan beynəlxalq hesablaşmaların statistik məcmusu formalaşdırılır və bu hesabatlar adətən illik olaraq aparılır.

Tədiyyə balansı anlayışı XVIII əsrdə Ceyms Stüartın elmi-nəzəri fikirləri əsasında formalaşmışdır. 1767-ci ildə işıq üzü görmüş "Siyasi iqtisadın prinsiplərinin tədqiqi haqqında" əsərində belə qənaətə gəlmişdir ki, ölkənin milli sərvətlərinin artması ilk növbədə daha fəal ticarət saldosu hesabına mümkündür. O, tədiyyə balansına vətəndaşların xaricdəki xərcləri, xaricilərə olan əsas borclar və faizlər üzrə ödənişləri və başqa ölkələrə pul borclarının

verilməsini daxil etmişdir. Məlum olduğu kimi bu əməliyyatların hamısı xarici iqtisadi fəaliyyətə aid əməliyyatlardır. Tədiyyə balansının mühüm rezidentləri kimi hər hansı bir ölkənin daimi məskunlaşmış fiziki şəxsləri, müvafiq qanunvericiliyə əsasən yaradılmış müəssisə və təşkilatlar və dünyanın digər ölkələrində fəaliyyət göstərən diplomatik korpusun subyektləri, məsələn, səfirliklər, ticarət nümayəndəlikləri, ölkə şirkətlərinin və kompaniyalarının nümayəndəlikləri, xarici filialları və s. çıxış edirlər.

Tədiyyə balansının beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq daha çox istifadə olunan formaları, qrupları arasında ticarət balansı (ixrac və idxal arasında olan informasiyalar), ticarət və xidmət balansı (milli gəlir və istehlakm səviyyəsi üzrə göstəricilər), cari əməliyyatlar üzrə balans (ölkənin iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər), bazis balansı (valyuta kurslarını və onun artım tempini göstərməklə cari hesablar balansından, qısamüddətli kapitalın hərəkəti üzrə balansdan ibarətdir), avtonom hesablar balansı (ölkənin inkişaf səviyyəsinin analitik təhlili üçün bazis balans rolunu oynayır), likvid balans (qısamüddətli milli balans məcmusu), beynəlxalq investisiya borclar balansı (borclar üzrə öhdəliyin və vəsaitlərin artması və ya azalması proseslərini əks etdirir) və s. fərqlənirlər.

Tədiyyə balansının quruluşu Beynəlxalq Valyuta fondunun mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış tövsiyyələr əsasında 112 maddədən və bu maddələri özündə əks etdirən 7 qrupdan ibarətdir. Tədiyyə balansının strukturunda əsas bölmələr kimi cari əməliyyatlar hesabı (mal və xidmətlər, gəlirlər və cari transferlər), kapital və maliyyə əməliyyatları hesabı (kapital əməliyyatları hesabı, qeyri-istehsal qeyri- maliyyə aktivləri və maliyyə hesabı) və xalis səhvlər və buraxılışlar, tədiyyə balansının ümumi saldosu yer almışdır.

Azərbaycanda tədiyyə balansı hər hesabat ilinin yekunu üzrə Mərkəzi Bank
tərəfindən hazırlanır və dərs olunur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1995-ci il 8 fevral tarixli qərarına görə tədiyyə balansının hazırlanması Mərkəzi Banka həvalə olunmuşdur.

Xarici ticarət siyasəti – özündə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi üzrə siyasi, təşkilati və iqtisadi xarakter daşıyan tədbirlər sistemindən ibarətdir.Xarici ticarət siyasəti – hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm bir hissəsidir və bu siyasətin məqsədi ölkənin iqtisadi inkişafına əlavə stimullar və təkan verməkdir.Xarici iqtisadi əlaqələr üzrə dövlət siyasəti - özündə dünya ölkələrinin və regionlarının bir-biri ilə xarici iqtisadi əlaqələr, iqtisadi əməkdaşlıq, ticarət mübadiləsi, alqı-satqı əməliyyatlarını təşkil edən

kompleks tədbirlər sistemini birləşdirir.Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində dövlətin ən mühüm funksiyalarına ölkənin milli maraqlarını özündə əks etdirən xarici iqtisadi əlaqələr konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, xarici investisiyaların və iri kapitalın ölkəyə cəlbinin stimullaşdırılması, yüksək texnologiyaların və mütərəqqi dünya təcrübəsinin ölkəyə gətirilməsinin, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarına dövlət dəstəyinin təşkili və s. aiddir.

Azərbaycan özünün xarici ticarətəlaqələrinin genişləndirilməsi məqsədilə balanslaşdırılmış xarici ticarət və xarici iqtisadi əlaqələr üzrə dövlət siyasəti mexanizmləri formalaşdırmışdır.

68)Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla və maliyyə əməkdaşlığın əhəmiyyətini açıqlayın.(orta)

Dünya iqtisadiyyatının inkişaf prosesləri intensivləşdikcə və genişləndikcə dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf prioritetlərinin və iqtisadi siyasətlərinin yaxınlaşması, uyğunlaşması baş verir. Bundan əlavə ölkələrarası kooperasiya və təsərrüfat əlaqələri qarşılıqlı səmərəli iqtisadi münasibətləri formalaşdırmağı zəruri edir. Xüsusilə, II Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi və bununla bağlı olaraq beynəlxalq iqtisadi qurumların formalaşdırılması zərurəti xeyli güclənmişdir.

BMT iqtisadi qurumları

BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO) Azərbaycan 1993-cü ildən üzvüdür. Təşkilatın ölkədə layihələr həyata keçirdiyi əsas sahələr:

-enerji səmərəliliyinin artırılması;

-milli sənaye statistik proqramların inkişafı;

-KOB-un dəstəklənməsi;

-ətraf mühitin yaxşılaşdırılması;

-sənaye parklarının inkişaf etdirilməsi

BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası (UNECE) Azərbaycan 1993-cü ildən üzvüdür. Azərbaycan təşkilatla əsasən ətraf mühitin mühafizəsi, nəqliyyat, gömrük, enerji və dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin reallaşdırılması

üzrə əməkdaşlıq edir.

Mərkəzi Asiya Ölkələrinin İqtisadiyyatları üçün BMT-nin Xüsusi Proqramı (SPECA) Azərbaycan 2002-ci ildən proqrama üzvdür.

Təşkilatla əsas əməkdaşlıq istiqamətləri:

-Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın təşviqi;

-UNECE və UNESCAP-ın

-standart və normalarının tətbiqi;

-İnkişaf hədəfləri üçün resursların cəlb edilməsi

BMT-nin Asiya və Sakit Okean üzrə İqtisadi və Sosial Komissiyası (UNESCAP) Azərbaycan 1992-ci ildən üzvdür.

Təşkilatla əsas əməkdaşlıq istiqamətləri:

-Dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlığın təşviqi;

-Məqsədli layihələrin icrası;

-Texniki yardımlar;

-Potensialın gücləndirilməsi

BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP)Azərbaycan 1992-ci ildən proqrama üzvdür.

Təşkilatın ölkədə layihələr həyata keçirdiyi əsas sahələr:

-Dayanıqlı iqtisadi inkişaf və layiqli məşğulluq;

-Elektron hökumət;

-İnsan kapitalının gücləndirilməsi;

-Ətraf mühit üzrə idarəçilik;

-Təbii fəlakətlər və fövqəladə hallara qarşı dayanıqlılıq.

BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) 1993-cü ildən Azərbaycanda fəaliyyətdədir.

Təşkilatın ölkədə layihələr həyata keçirdiyi əsas sahələr:

-Qaçqın və məcburi köçkün uşaqların həyatının yaxşılaşdırılması;

-Uşqaların hüquqlarının müdafiəsi;

-Təhsilin, o cümlədən inkluziv təhsilin inkişafı;

-Uşaq səhiyyə xidmətlərinin inkişafı;

-Gənclərin inkişafı.

MT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) Azərbaycan 1995-ci ildən üzvüdür.

Təşkilatla Azərbaycanın iqtisadi əməkdaşlığı əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

-Aqrar sektorda məhsuldarlığın artırılması;

-Aqrar sektorda islahatların aparılması;

-Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

-Aqrar məşğulluq;

-Kənd yerlərində yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;

-Xəstəliklərə nəzarət edilməsi

-Ziyanvericilərlə mübarizə;

-Aqrar konsaltinq.

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı 1991-ci ildən Azərbaycan təşkilatın üzvüdür.

-Azərbaycan Təşkilatın qurumu olan İslam İnkişaf Bankı ilə aktiv əməkdaşlıq edir. -Azərbaycan təşkilata üzv dövlətlərin tələbələrinin Azərbaycanda ali təhsil almaları üçün xüsusi təqaüd proqramı təsis etmişdir.

Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat (GUAM)

1997-ci ildə yaradılmışdır və Azərbaycan qurucu üzvüdür.

Azərbaycan təşkilatla əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə iqtisadi əməkdaşlıq edir:

-Nəqliyyat;

-İnformasiya texnologiyaları;

-Mədəniyyət və turzim;

-Energetika;

-Azad ticarət zonasının yaradılması;

Dünya Ticarət Təşkilatı (WTO) və Azərbaycan

- 1997-ci ildə Azərbaycan təşkilata üzvlüklə bağlı müraciət etmişdir.
- 2003-cü ildən Azərbaycanda təşkilata üzv olunmasına hazırlıq üzrə müvafiq komissiya yaradılmışdır.
- Azərbaycan təşkilata üzvlüklə bağlı 22 üzvlə ikitərəfli danışıqlar aparmış və danışıqlar nəticəsində 5 üzv ölkə - Türkiyə, Oman, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Gürcüstan, Qırğızıstan – ilə protokollar imza- lanmışdır.
- Azərbaycan bir çox qanunvericilik aktlarını təşkilatın tələblərinə uyğunlaşdırmışdır.
- Ötən müddət ərzində Azərbaycanda Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlüklə bağlı çoxlu sayda maariflən- dirici tədbirlər həyata keçirilmişdir.

İslam İnkişaf Bank:

- Azərbaycan Banka 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Bakın kapitalında Azərbaycanın payı 0,1%-dir.
- Bank Azərbaycanda 938.4 milyon $ məbləğində 21 layihə həyata keçirmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF)

- Azərbaycan Fonda 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Fondun kvotasında Azərbaycanın payı 391,7 milyon Xüsusi Borclanma Hüququdur (SDR).
- Fond Azərbaycanla bağlı aşğıdakı proqramlar həyata keçirmişdir:

-Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf;

-Struktur quruculuğunun artırılması;

-Sistem dəyişikliyi;

-Əlavə maliyyələşmə proqramları.

Dünya Bankı (WB)

- Azərbaycan Banka 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Dünya Bankı Azərbaycanın müxtəlif sektorlarına 57 layihə üzrə 4 milyard $ məbləğində dövlət zəmanətli kredit ayırmışdır.
- Bankın Azərbaycan üzrə ölkə strategiyası hazırda iki əsas istiqaməti əhatə edir:

Dövlət sektorunun idarə edilməsi və xidmətlərin göstərilməsi;

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyinin artırılması.

Kreditlərin ayrıldığı sahələr:

-Nəqliyyat;

-Su təchizatı və kanalizasiya;

-Kənd təsərrüfatı;

-Sosial;

-Ədliyyə;

-Cənub Qaz Dəhlizi;

Asiya İnfrastruktur İnkişaf Bankı

- Azərbaycan 2016-cı ildən Bankın üzvüdür.
- Azərbaycanın Bankın səhmlərindəki payı 0,26%-dir
- Bank, TANAP-ın maliyyələşdirilməsi məqsədilə 2016-cı ildə Azərbaycana 600 milyon $ məbləğində kredit ayırmışdır.

69) Azərbaycanın beynəlxalq Maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın əhəmiyyətin açıqlayın.(orta)

Dünya iqtisadiyyatının inkişaf prosesləri intensivləşdikcə və genişləndikcə dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf prioritetlərinin və iqtisadi siyasətlərinin yaxınlaşması, uyğunlaşması baş verir. Bundan əlavə ölkələrarası kooperasiya və təsərrüfat əlaqələri qarşılıqlı səmərəli iqtisadi münasibətləri formalaşdırmağı zəruri edir. Xüsusilə, II Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi və bununla bağlı olaraq beynəlxalq iqtisadi qurumların formalaşdırılması zərurəti xeyli güclənmişdir.

Maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı-Azərbaycan Banka 1992-ci ildə qoşulmuşdur.

- Azərbaycana yatırdığı investisiya: 3,108 milyard Avro (177 layihə)
- Bankla Azərbaycan arasında əməkdaşlıq hazırda 2019-2024-cü illəri əhatə edən Ölkə üzrə Strategiya Sənədi ilə tənzimlənir.
- Bank Azərbaycanda aşağıdakı istiqamətlərdə layihələrin maliyyələşdirilməsini prioritet kimi qəbul etmişdir:

- Rəqabət qabiliyyətliliyə və yaxşı idarəçiliyə dəstək vasitəsilə iqtisadi şaxələndirmənin təşviqi;
- Maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilmə- si vasitəsilə dözümlülüyün artırılması;
- Yaşıl iqtisadiyyata keçidə və regional rabitəliliyə dəstək.

- Asiya İnkişaf Bankı- Azərbaycan Banka 1999-cu ildə üzv olmuşdur.
- Bakın səhmlərində Azərbaycanın payı 0,447%-dir.
- Azərbaycan indiyə qədər Bankdan 5,2 milyard $ dəyərində kredit, qrant və texniki yardımlar əldə etmişdir. Bu layihələr əsasən aşağıdakı sahələri əhatə edir:

oMaliyyə;

oDövlət sektorunun idarə edilməsi;

oKənd təsərrüfatı;

oEnerji;

oSəhiyyə;
oSu idarəçiliyi;
oNəqliyyat;
oMəcburi köçkünlər.

- Azərbaycan Bankın Mərkəzi Asiya üzrə Regional İqtisadi Əməkdaşlıq (CAREC) proqramı nın da üzvüdür.

CAREC vasitəsilə Bank Azərbaycana nəqliyyat, enerji, ticarət danışıqları kimi sahələrdə yardımlar edir.

İslam İnkişaf Bank:

- Azərbaycan Banka 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Bakın kapitalında Azərbaycanın payı 0,1%-dir.
- Bank Azərbaycanda 938.4 milyon $ məbləğində 21 layihə həyata keçirmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF)

- Azərbaycan Fonda 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Fondun kvotasında Azərbaycanın payı 391,7 milyon Xüsusi Borclanma Hüququdur (SDR).
- Fond Azərbaycanla bağlı aşğıdakı proqramlar həyata keçirmişdir:

-Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf;

-Struktur quruculuğunun artırılması;

-Sistem dəyişikliyi;

-Əlavə maliyyələşmə proqramları.

Dünya Bankı (WB)

- Azərbaycan Banka 1992-ci ildə üzv olmuşdur.
- Dünya Bankı Azərbaycanın müxtəlif sektorlarına 57 layihə üzrə 4 milyard $ məbləğində dövlət zəmanətli kredit ayırmışdır.
- Bankın Azərbaycan üzrə ölkə strategiyası hazırda iki əsas istiqaməti əhatə edir:

Dövlət sektorunun idarə edilməsi və xidmətlərin göstərilməsi;

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyinin artırılması.

Kreditlərin ayrıldığı sahələr:

-Nəqliyyat;

-Su təchizatı və kanalizasiya;

-Kənd təsərrüfatı;

-Sosial;

-Ədliyyə;

-Cənub Qaz Dəhlizi;

Asiya İnfrastruktur İnkişaf Bankı

- Azərbaycan 2016-cı ildən Bankın üzvüdür.
- Azərbaycanın Bankın səhmlərindəki payı 0,26%-dir (254.1 milyon $).
- Bank, TANAP-ın maliyyələşdirilməsi məqsədilə 2016-cı ildə Azərbaycana 600 milyon $ məbləğində kredit ayırmışdır.

70) İxracın stimullaşdırılması mexanizmini açıqlayın.(orta)

Mövzu 12.

71.Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının formalaşması və ölkə

iqtisadi inkişafında tətbiqini xarakterizə edin. (Çətin)

Müstəqillik illərində Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan uğurlar, yaradılmış iqtisadi, sosial, elmi-texniki, maliyyə potensialı, insan kapitalı, infrastruktur, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşması səviyyəsi, habelə normativ-hüquqi qanunvericilik və institusional baza ölkəmizə dayanıqlı inkişafa keçidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymağa imkan verdi. Ölkədə iqtisadiyyatın tarazlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial rifahını yüksəltmək, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, eləcə də cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirməklə, inkişafın keyfiyyətcə yeni modelini formalaşdırmaq Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur.

Onu da xüsusilə qeyd etməliyik ki ,son illərdə qəbul edilmiş dövlət proqram və strategiyalarının DİM-in məqsəd, hədəf və göstəriciləri ilə uyğunlaşdırılması aparılmışdır. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasında gender bərabərliyi üzrə 2022-2025-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın layihəsi,Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Su ehtiyaclarından səmərəli istifadənin təmin edilməsinə dair "Su ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə dair Milli Strategiya" , "Azərbaycan Respublikasında meşələrin mühafizəsi və davamlı inkişafına dair 2021-2030-cu illər üçün Meşə Proqramı"ı təsdiq edilmişdir.

2021-ci il 1 mart tarixində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) ölkə üzrə Nümayəndəliyi və Azərbaycan Hökuməti arasında "2021-2025-ci illər üçün BMT və Azərbaycan arasında Dayanıqlı İnkişaf üzrə Əməkdaşlığa dair Çərçivə Sənədi" (UNSDCF) imzalanmışdır.

Qeyd edilən Sənəd milli priotetlərlə yanaşı, "Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik"dən irəli gələn Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin icrasını nəzərdə tutur və heç kimin geridə qalmaması, kompleks planlaşdırma, bütün maraqlı tərəflər arasında səmərəli əməkdaşlığın yaradılması, siyasətlərin hazırlanması sahəsində potensialların gücləndirilməsi və milli hədəflərin təsirlərinin ölçülməsi üzrə cavabdehlik prinsiplərinə əsaslanır. Çərçivə Sənədinin icrasına nəzarət üçün əsas vasitə olaraq Hökümət-BMT Birgə İstiqamətləndirici Komitə və onun nəzdində sənədin 4 proritet istiqaməti üzrə 5 nəticə qrupu ("inkluziv artım", "keyfiyyətli sosial müdafiə və sosial xidmətlər üçün daha güclü institutlar", "həyata keçiriləcək siyasətlər üçün məlumat bazasının təkmilləşdirilməsi",

”ətraf mühit və iqlim dəyişikliyi”, ”gender bərbaərliyi olan cəmiyyət”) formalaşdırılmışdır.Qeyd edək ki, Azərbaycan BMT- nin “Davamlı inkişaf hesabatı - 2021” sənədində dünyanın 165 ölkəsi arasında “davamlı inkişaf məqsədləri indeksi” üzrə .Azərbaycan səhiyyə, rif üzrə mümkün 100 baldan 72,4 balla 55-ci pillədə qərarlaşmışdır. Azərbaycan səhiyyə, rifah, yoxsulluq, qidalanma, təmiz su, təmiz enerji, davamlı şəhərlər və icmalar, sülh, ədalət və güclü institutlar kimi BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədləri üzrə irəliləyişlər edib. Davamlı İnkişaf üzrə 17 məqsəddən yalnız birində - təhsilin keyfiyyətində geriləmə qeydə alınıb. . Bərabərsizliyi ifadə edən Cini əmsalı isə Azərbaycanda 38,6 olmuşdur.

72.Dayanıqlı inkişafın məqsədlərini açıqlayın.(asan)

Müstəqillik illərində Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunan uğurlar, yaradılmış iqtisadi, sosial, elmi-texniki, maliyyə potensialı, insan kapitalı, infrastruktur, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşması səviyyəsi, habelə normativ-hüquqi qanunvericilik və institusional baza ölkəmizə dayanıqlı inkişafa keçidi əməli bir problem kimi qarşıya qoymağa imkan verdi. Ölkədə iqtisadiyyatın tarazlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial rifahını yüksəltmək, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, eləcə də cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirməklə, inkişafın keyfiyyətcə yeni modelini formalaşdırmaq Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur. Belə ki, əgər hər hansı bir ölkədə yaxın və uzun müddətli perspektivdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərini gözləmədən ancaq sadəcə olaraq yüksək artım sürəti nəzərdə tutulursa belə inkişaf yolu bu gün müasir dünyada “gələcəyi olmayan inkişaf” kimi dəyərləndirilir. Dünyada dayanıqlı inkişafa dair nəzəri biliklərin və praktiki təcrübənin yayılması baxımından hazırkı dövr üçün ən əhəmiyyətli forum 2015-ci il Nyu- Yorkda keçirilən Dünya Sammitidir. Bu toplantının nəticələrinə görə 2015-2030 cu illərə hesablanmış ‘Dayanıqlı inkişaf məqsədləri’adlı sənəd qəbul olunmuşdur.Dayanıqlı inkişaf qlobal prioritet kimi qəbul olunmasıyla 2030 – cu ilədək həlli planlaşdırılan 17 məqsəd müxtəlif iqtisadi, sosial, ekoloji və humanitar problemin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Davamlı inkişaf mədsədlərinin əsas qruplarına aşağıdakılar aiddir.

1.Yoxsulluqla mübarizə və aclığın ləğvi.

2. İstehlak və gender fərqlərinin aradan qaldırılması.

3. Keyfiyyətli təhsil və effektiv səhiyyə.

4. Ətraf mühitin mühafizəsi və iqlim dəyişmələri ilə mübarizə.

4. Dayanıqlı inkişaf naminə qlobal tərəfdaşlıq.

Dayanıqlı inkişaf eyni zamanda təbii ehtiyatların və insan resurslarının səmərəli idarə edilməsini təmin edən bir inkişaf yoludur. Dayanıqlı inkişaf insanın fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələri əhatə edir və üç prinsipə əsaslanır;

1. Iqtisadi davamlılıq insan cəmiyyətinin fəaliyyətini təmin edən əsas amildir.

2. Sosial davamlılıq və onun təmini üçün insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi. Bu zaman neqativ hallardan olan yoxsulluq, qeyri- bərabərlik və s. nəzərdə tutulur.

3. Ekoloji davamlılıq və onun təmini üçün ətraf mühitin qorunması və biomüxtəlifliyin mühafəzəsi. Bu istiqamətdə hazirki mərhələdə qlobal iqlim dəyişmələri ilə mübarizə xüsusi əhəmiyyət daşıyir.

Məlum olduğu kimi dayanıqlı inkişafın əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, hər üç komponent – iqtisadiyyat sosial və ekoloji sahələr eyni gücə malikdir və bunlardan heç biri daha üstün hesab edilə bilməz. İqtisadi baxımdan olduqca sərfəli layihə sosial baxımdan səmərəli, ekoloji baxımdan isə təhlükəsiz olmalıdır. Bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən bütün iqtisadi, sosial və ekoloji layihələr dayanıqlı inkişaf tələblərinə cavab verir. Bu isə inklüziv inkişafın vacib şərtidir.

75. İqtisadi təhlükəsizlik, onun səviyyəsi və göstəricilərini açıqlayın.(orta)

Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və dinamik inkişafı, onun daxili və dünya bazarlarında effektivliyi və rəqabətqabiliyyətliliyi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi ilə sıx bağlıdır.
İqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli müstəqilliyinin tərkib hissəsidir və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtlərindəndir.
İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə milli iqtisadiyyatın müstəqilliyi, sabitliyi və dayanıqlığını təmin edən, ona daim yenilənməyə və özünü təkmilləşdirməyə imkan verən şərt və amillər toplusu başa düşülür.
Bununla belə “iqtisadi təhlükəsizlik”(economic security) anlayışına yanaşmalar müxtəlifdir və fərqli beynəlxalq təşkilatların bu məsələyə münasibətdə çoxsaylı yanaşma və metodologiyalarına rast gəlmək

mümkündür. Örnək olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı iqtisadi təhlükəsizliyi baza gəlirlərin təmin edilməsi, cəmiyyətlərin öz əsas ehtiyaclarını dayanıqlı və ləyaqətli formada təmin etməsi kimi təsnifləşdirir.iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi kövrəklik anlayışı ilə də sıx bağlıdır və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) yanaşmasına əsasən iqtisadi kövrəklik dedikdə iqtisadi strukturdakı və insan kapitalındakı zəifləmələr qeyri-bərabər inkişaf və gənclərin yüksək işsizliyi nəzərdə tutulur. Həmçinin, təşkilatın yanaşmasına əsasən risk faktorları dedikdə isə əsas etibar ilə dövlət borcu, işləməyən, təhsil almayan və hər hansı peşə fəaliyyətinə cəlb olunmayan gənclərin sayı, maliyyə asılılığı, ÜDM-in azalması, işsizliyin səviyyəsi kimi amillər nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdıraraq, iqtisadi təhlükəsizlik anlayışını ölkənin milli qaynaqları, istehsal və emal faktorlarını, geoiqtisadi resurslarını davamlı istifadə edə bilməsi qabiliyyəti, bu imkanlara zərər verə biləcək bütün risk və təhdidlərə qarşı zəruri tədbirləri inkişaf etdirməsi kimi təsnifləşdirmək olar.

İqtisadi təhlükəsizliyə yanaşma fərqli olduğu üçün onun əsas meyarları da fərqli formalarda göstərilir. Lakin beynəlxalq metodologiyaya əsaslanaraq ölkəni iqtisadi cəhətdən təhlükəsiz hesab etməyə əsas verən aşağıdakı əsas kriteriyalar xüsusilə qeyd olunmalıdır:

- İqtisadiyyatın enerji resurs və qiymətlərindən asılılığı;
- Qlobal arenada ölkənin siyasi statusu;
- Sənayenin inkişaf səviyyəsi;
- Aqrobiznesin inkişaf səviyyəsi;
- İşsizliyin səviyyəsi;
- İnnovativ texnologiyaların inkişaf səviyyəsi;
- İdxalın əvəzlənməsi dərəcəsi;
- Qonşu ölkələrin inkişaf səviyyəsi;
- Effektivlik səviyyəsi və dövlət idarəetməsinin keyfiyyəti.

Bir sıra ümumi iqtisadi göstəricilər iqtisadi təhlükəsizliyə əsas təhdid amillərindən hesab olunur. Bunlara örnək olaraq aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

- Rəqabətliliyin aşağı səviyyəsi (sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə);
- Xarici bazalardan asılılıq və xammal yönümlü ixracatın üstünlük təşkil etməsi;
- Xarici kapitalın ölkənin maliyyə sisteminə spekulyativ müdaxilələrinə qarşı zəruri mühafizə mexanizminlərinin olmaması və ya zəif olması;
- İnformasiya infrastrukturunun kövrəkliyi;

• Kölgə iqtisadiyyatının həcminin yüksək olması və bu tipli iqtisadiyyat azaldılarsa onun neqativ təsirlərinin qarşısının alınmasına imkan verən zəruri mexanizmlərin olmaması;
• Milli hesablar sistemində göstəricilərin keyfiyyətcə pisləşməsi;
• Büdcə sistemin balansının pozulması (gəlir və xərclər arasında disbalansın olması).Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi və digər ölkələrdən asılılığına imkan verilməməsi ölkənin dövlətçilik ənənələrinin əsasının təşkil edən ən mühüm dəyərlərdəndir. Milli iqtisadiyyatın müstəqilliyinin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyət göstərməsinin ən mühüm şərtlərindəndir. Azad bazar iqtisadiyyatı və sağlam bazar münasibətlərinə əsaslanan sistemin inkişaf etdirilməsi rəqabət mühitinin inkişafını zərurətə çevirir və ölkədə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlər üçün əsas tətikləyici müsbət amilə çevriləcəkdir.Azərbaycanın yerləşdiyi regionda əsas aparıcı gücə çevrilməsi və iri miqyaslı layihələrin təşəbbüskarı olaraq regionda həlledici mövqe sahibi olmasına şərait yaratmaqdadır. Azərbaycanda resurslardan ekoloji normalara riayət olunmaqla istifadə olunması və yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi ölkənin dayanıqlı inkişafına böyük töhfə olacaqdır. İqtisadi artım iqtisadi təhlükəsizliyin bütün istiqamətləri, o cümlədən, enerji, nəqliyyat- logistika, maliyyə, ərzaq, kiber təhlükəsizlik üçün əsaslar yaradır.